

GRIGORIJ NOVICKIJ

KRATKOE OPISANIE O NARODE OSTJACKOM

Rövid leírás az osztják népről (1715)

Fordította

FERINCZ ISTVÁN

Bevezette

HAJDÚ PÉTER

SZEGED

1973

XB 122523

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000836623

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
2

HELYBEN
OLVASHATÓ

6.682

DIÓSZEGI VILMOS

/1923-1972/

EMLÉKÉNEK

B E V E Z E T É S

Néhány évvel ezelőtt hosszasan beszélgettünk Diószegi Vilmos barátommal arról, hogy ki kellene adni magyarul Novickij 1715-ből származó leírását az osztjákokról. Közös tervünk megvalósítására akkor nem volt mód. Most pedig, hogy a kiadási lehetőséget megteremtettük, az ő részvétele nélkül kellett cselekednünk. A sajtó alá rendezés során sokszor lett volna szükségünk kiváló sámán-kutatónk szakértelmére, ám úgy hisszük, hogy kiadványunk e kevésbé tökéletes formában is szolgálni fogja az uráli studiumok ügyét és kifejezi egyben a Diószegi Vilmos emlékéhez való ragaszkodásunkat is.

Novickij az egyik legfontosabb forrás az obi-ugorok sámánizmusának a tanulmányozásához. De nem az első forrás. Mathias de Miechow, a lengyel király orvosa 1517-ben adja ki Tractatus de duabus Sarmatiis: Asiana et Europiana et de contentis in eis című munkáját, s ebben említést tesz a Vjatka vidékén tuli "Złota baba" [= Zlotaja baba/ nevű idorról, amely a jugriai föld nevezetes bálványaként korabeli térképeken is gyakran meg van ábrázolva. A XIV. századi krónikában is említett bálványról itt valamelyst bővebb leírás olvasható. Az "Arany asszony" bálvány földrajzi koordinátáit némileg pontosabban adja meg azután Sigismundus Her-

berstein Rerum Moscoviticarum Commentarii című könyvében /1549/. Leírása szerint ez a bálvány Obdora provinciában az Ob torkolatvidékén, a folyó partján helyezkedik el. Herberstein térképén az Ob alsó folyásának bal partja, a Szoszva, Szigva és az Urál-hegység által határolt területen meg is találjuk az "Arany asszony" képmását: földig érő hosszú ruhában, méltóságteljes tartással áll, fején fejék /vagy korona?/, bal kezében hosszú, földnek támasztott lándzsát fog /Munkácsi VNGY I:062 szerint a bálvány jobb kezében van a bot; Herberstein művének birtokomban lévő 1567. évi bázeli kiadásában azonban a jobb kéz szabad: a női alak mesterkélten kecses mozdulattal nyújtja ki jobb karját oldalsó irányban, nyitott tenyerét lefelé tartva/. Más térképek rajzain viszont nem lándzsát /vagy botot/ látunk baljában, hanem egy gyermeket az ölében, vagy egyet az ölében s egy másikat bal lába mellett. A kommentárok szerint ez az "istennő" fia ill. unokája lenne /1. Krohn A finnugor népek pogány istentisztelete 110.lap/.

Mindezek az adatok az északi Urál-vidék lakóinak "bálványimádó pogányságáról" tanuskodnak. Még nagyobb információ értéke van számunkra az olasz Alessandro Guagnino Sarmatiae Europaeae descriptio könyvének /1578/, amely Herbersteinnél is részletesebben tárgyalja az "Arany asszonyt". Jugriai és kimondottan is vogul bálványnak említi, sőt le is rajzolja:

bontott haju ruhátlan asszony ül egy trónszéken, ölében mezte-
len kisgyermek, körülötte állatáldozatot bemutató bennszülöt-
tek hódolnak.

Herberstein osztrák báró a német-római császár diplomáciai
küldetésében járt Oroszországban, még hozzá kétszer is /1515-
1516 és 1526-1527/, Guagnino pedig III. Zsigmond lengyel ki-
rály orosz hadjárataiban vett részt, értesüléseiket tehát
- akárcsak Miechow - másod- és harmadkézből kapták s ezért
is aránylag szűkszavúak.

Már jóval részletesebb beszámolót olvashatunk a vogulokról
és osztjákokról a holland Nicolaes Witsen könyvében, az 1672-
ben, ill. átdolgozva és bővítve 1705-ben kiadott Noord- en
Oost-Tartarye-ben. Igaz, a holland tudós utazó /aki egy idő-
ben I. Péter cár nevelője is volt/ ugyancsak másodkézből szár-
mazó értesüléseket kénytelen használni, de ő ezeket az ada-
tokat igen hosszú időn át aprólékos gonddal gyűjtögette, el-
lenőrizte, az Orosz Birodalomban sokat utazott is, s noha
Szibériában nem járt, meglepően gazdag ismeretanyaga van a
szibériai népekről, így a vogulokról és osztjákokról is. Ir-
bálványaikról - még hozzá elég részletesen - , sámánjaikról,
áldozataikról /pl. a lóáldozatról is/, a medvekultuszról és
egyéb szokásaikról /ezekről tájékoztat Munkácsi VNGy I:065-077/.

Személyes helyszíni tapasztalatok alapján azonban először két ugyancsak holland utazó tesz említést szibériai nyelvrokonainkról. Evert Yssbrant Ides 1692-1694 között egy Kínába tartó orosz küldöttség vezetőjeként utazott át Szibérián. Utjáról ő is és Adam Brand nevű kísérője is beszámolt. Ides Driejaarige Reize naar China /1704/, Brand pedig Beschreibung seiner grossen chinesischen Reise /1697/ című könyvében. Ezekben a szerzők többek között a vogulok és osztjákok életmódjáról is tesznek néhány közvetlen tapasztalaton alapuló megjegyzést /kivonatolt ismertetését l. Munkácsi VNGy I:078-084/.

Nem akarjuk ezen szórványos első hiradások értékét csökkenteni, tény azonban hogy a XVIII. század eleji obi-ugorság életmódjáról a legrészletesebb ábrázolást Grigorij Novickij adta, aki éveken keresztül figyelemmel tudta kísérni a vogul és osztják nép sorsának alakulását.

Az 1712-1715 közötti hittérítő expedíciók részese és történetírója volt Novickij. A korábbi - általában sikertelen - próbálkozások után ez volt az első nagyobb szabásu hittérítési kampány az Ob-vidék lakosai között. I. Péter cár már 1700-ban szükségesnek tartotta az államépítés szempontjából, hogy a keresztény hitet elterjesszék a "szibériai bálványimádók között".

Kijelentését rendeletek, intézkedések követték, s ennek következménye Filofej Lescsinszkij erélyes eszközökkel folytattott térítő útja.

Novickij azonban nemcsak a hittérítők munkájáról és a térítő munka eredményéről szól, hanem az obi-ugorok életéről is. Munkájában kitér az osztjások eredetére és általában a szibériai nyelvek származására, megmagyarázza az osztják népnevet. Ezekkel kapcsolatos megállapításai ma már naivnak tűnnek, ám mégsem érdektelenek. Igazán nagy jelentőségük van azután azoknak a szakaszoknak, amelyekben az itt lakó pogányok lakóhelyeiről, táplálkozásáról, ruházatáról, életmódjukról /vadászat, halászat, madárfogás/, házassági, szülési, névadási, temetkezési szokásaikról, nemzetségjeleikről, a tetoválás divatjáról számol be. Tudósít továbbá isteneikről, a bálványok tiszteletéről, a medvével kapcsolatos kultusz megnyilvánulásairól, valamint az áldozatokról. E rendkívül becses korai adatok révén Novickij könyve nélkülözhetetlen a néprajzkutató, a sámánizmus és általában a vallásetnológia problémáival foglalkozó szakember, de a történetíró számára is. Bár Novickij patrónusainak magasztalásában tulbuzgó s bár a keresztény hit propagálásában a pogánysággal szemben olykor a zavarosságig bőbeszédű, mégis a vogulokról és osztjákokról adott információi általában megbízhatóak. Ezek az erények teszik Novickij művét az obi-ugorokra vonatkozó korai források közül kiemelkedővé.

Ennek megfelelően az eddigi kutatás is szokott rá hivatkozni, bár művének kiadásai nagyon nehezen hozzáférhetők. Híradásai azonban különböző csatornákon mégis eljutottak a kutatókhoz. Az első közvetítő Johann Bernhard Müller svéd dragonyos kapitány volt. Müller kortársa volt Novickijnek. A poltavai csatában esett fogságba, így került Tobolszkba, ahonnan figyelemmel kísérhette a téritők munkáját. Feltehetőleg ismerte Novickijt, kéziratát azonban föltétlenül ismernie kellett, fel is használta azt Das Leben und die Gewohnheiten der Ostjaken című értekezésében /1720/, amely nyomtatásban is megjelent. Így voltaképpen Müller révén váltak ismertté Novickij hírei az osztjákokról a XVIII. és XIX. századi kutatók számára.

A későbbiekben A.Abramov tyumenyi tanár is felhasználta Novickij kéziratának adatait O vvedenii hrisztiansztva u Bere-zovszkih osztjakov című tanulmányában, amely a Zsurnal Min. Narodnago Proszvescsenija 1851. évfolyamában jelent meg. Ez azonban még kevésbé vált publikussá mint Müller.

A Novickij-kézirat első teljes kiadása 1884-ben jelent meg: L. Majkov adta ki a Pamjatniki drevnej pismennosztii i iszkusztva című sorozatban. Ezt használta Munkácsi Bernát is, midőn Vogul Népköltési Gyűjteménye I.kötetében /1892-1902/ bőven kivonatolta Novickij híradását /091-0127 lap/.

Az itt közölt magyar fordítás nem a Majkov-féle kiadáson alapul, hanem az 1941. évi novoszibirszki kiadáson, amelyet függelékként csatolunk a fordításhoz. Ugy gondoltuk ugyanis, hogy a kutatás számára használhatóbbá válik ez a kiadvány, ha nem csupán Novickij szövegének magyar fordítását adjuk, hanem az 1941. évi orosz kiadás reprintjét is, amelyhez nagyon nehezen lehet hozzájutni. Mi is kénytelenek voltunk a reprinteléshez a JATE Finnugor Tanszékének sajnós eléggé rongált példányát felhasználni. Mindazonáltal azt hisszük, hogy a helyenként tapasztalható szépséghibák ellenére is az eredeti orosz szöveg közlése helyénvaló és hasznos.

A szövegben előforduló verses betétek műfordítását Han Anna egyetemi tanársegéd végezte. Neki és a "Rövid leírás" fordítójának, dr. Ferencz István egyetemi adjunktusnak - mindketten a JATE Orosz Tanszékének munkatársai - köszönetet mondok gondos és örömmel vállalt munkájukért.

Szeged, 1973. november 6.

Hajdu Péter

RÖVID LEÍRÁS AZ OSZTJÁK NÉPRŐL,

amely a szibériai birodalom északi területein található, ugyanazon birodalom legkülönlegesebb dolgainak bizonyos ismertetésével, de mindenekelőtt ezen osztják nép életéről, szokásairól és lakóhelyéről, valamint azok korábbi istentelen bálványimádásáról, a pravoszláv igaz keresztény hitre való térítésükről, amely a Szibériai Birodalom kormányzójának, Matvej Petrovics Gagarin legfenségsőbb hercegnek igyekezetével, az Ur közreműködésével, valamint Feodor, a magát szigorú fogadalomra kötelezett szerzetes, püspök őminenciájának, az igaz hit szorgalmas hirdetőjének és tanítójának hitszónoklatával valósult meg, abban az időben, amikor Joan Makszimovics nagyur, eminenciás püspök igazgatta a szibériai érseki székhely trónját.

Irta pedig a hercegi fenség, Szibéria kormányzójának a parancsára az ő legalázatosabb szolgája

GRIGORIJ NOVICKIJ

Ágával egy pálma hajlik a keresztre
Szentül tisztelik a keresztet, mert a hit jele,
A kettő együtt a szeretet hordozza.
A remény jele az igazság koszorúja;
Hit, remény, szeretet van foglalva e jelekbe
Általuk szilárd a krisztusi törvény ereje.
A Gagarin címer örök dicsőséggel van teli,
Rajta vannak az isteni kegyelem törvényi,
Hajtásiból nemes gyümölcsök fakadnak,
A hívő lelkek sokakkal gyarapodnak.

Fenséged szerfölött dicső és nagy tetteinek magasztossága, amely az egész pravoszlávsgot, az egész világmindenséget leirhatatlan és határtalan diadallal tölté el: nem az én csekélységemnek volt illendő ezt a nagyságot méltóan ábrázolni, amit most, amikor szolgál alázatossággal átadok, kétkedéssel és félelemmel vagyok eltelve, hogy nem elegendő fenséged, legfenségesebb és legnemesebb herceg, tetteinek magasztossága előtt őszintén kételkednem, hanem inkább szégyenkezni illik, hogy csekélységem ellenére ily szerény irással voltam bátor ábrázolni ily dicső dolgokat, ezek magasztosságát, melyek befogadására kevés e világ, hiszen ezek annyira szétáradtak, annyira felülmúltak mindent és felmagasztosultak, hogy valamennyi templomot örömmel töltötték meg, a pravoszlávsgot a hön óhajtott szerencsével, az igaz hitet gyarapodással, és az elemeket, a földet és az eget ki nem mondható diadallal tölték el: hiszen nem pusztán egyetlen bűnös megmentésével, hanem nagyszámu nép megkeresztelésével örvendezteté meg az eget. Itt az egész mindenséget csodálkozás fogja el, az isten egyházát pedig öröm, az egeket győzelmi diadal, amidőn fenségednek az igaz istenhitért tett igyekezetére és fáradozásaira tekintenek; meglátják itt, hogy az igaz istenhit utáni leküzdhetetlen buzgóság kemény jobbjával erősen buzgólkodott, az ősi istentelenséget megtöré, a gonosz bálványimádást elpusztítá /az égből

lehozá a kegyelmet/ és az isten egyházát az emberi lel-
kek nagyszámu virágaiból font győzelmi koszorúval igye-
kezett koronázni. De mindez égi vezetéssel [történt], mert
a hitetlenek megtérítése nem az ember akarata, hanem az
irgalmas istené. Azonban a Mindenható irányítása és ut-
mutatása rajtad keresztül valósult meg, a Mindenható
általad cselekedett, beléd helyezte kegyelmének adomá-
nyait: az értelmet, a könyörületet, és annyi dicső,
mindeneknek megfelelő cselekvési eszközeit. Itt világo-
san megmutatkozott a világ előtt fenséged nagy bölcses-
sége, midőn kormányzása a cári Szibériát oly dicső isten-
dicséret magasztosságával és örömével töltötte el, és ami
még több, hogy általában az egész birodalomnak kétségkívül
a kívánt boldogság reményét nyújtá, hiszen semmi sem hozza
ugy le az égből a kegyelmet, ahogy az igaz istenhít, ame-
lyet most fenséged gyarapítva gyarapít a világ boldogsá-
gára. Nagy bölcsességgel fenséged előre meglátá ezen hit
oly alkalmas tanítóját, akit a munka nem tör le, az ellen-
ség haragja meg nem riaszt, a leghosszabb ut fáradalmai
ki nem meritenek, és bár nagyon idős /ami maga nagy te-
her/, azonban az ég erőt ad neki. Nem szabad kifáradnia
felségednek és az egész ezt óhajtó világnak, hogy igyeke-
zettel és szives munkálkodással keresse, gyarapítsa és
szilárdítsa meg az igaz istenhítet, nem szólok itt egye-
bekről, mint amilyen az igaz hit régi bölcs támogatóinak

nemeselméjűsége. Az egész világ, az egész pravoszlávság örök hálával tisztelve emlékezik: milyen magasztaló énekekkel zengi e nemzetségnek mind ez ideig és minden időkre a földnek és a mennynek dicsőségét, ahogyan szüntelen dicséretekkal magasztalja isten egyházának, magának az igazságnak az erősségét; de mindez illik fenséged személyéhez, s benne mint a tükörben a nagyon dicső tettek, a buzgóság és munka, az istennek tetsző éber gondoskodás az igaz hit gyarapításáról, nem pusztán hű képmások, példák, hanem magát a lényeket nyilvánítják, és a nap fényességével e nemzetségnek világosan magyarázzák és mutatják.

Fenséged gyönyörű és veleszületett erénye: az irgalmaság a fényes napnál jobban megnyilvánult a világ előtt, midőn ezt a vad osztják /és vogul/ népet szelidséggel és bölcsességgel az igaz hitre fogta, hiszen a haraggal eltelt hatalom nem lehetett volna számukra ilyen engedelmisségre vonzó erény, hogy az életüknél is jobban megszeretett hitetlenséget elhagyják, mivel ez a vad nép félénk, az állathoz hasonlatos, a félelmet nem tűri. A szokás - ez az ő szokásos menekülési módjuk. Evégből, ha fenséged irgalmas jobbja nem alázattal és könyörületességgel vonzotta volna e népet az igaz istenhitre, fellángolt volna haragja, és ahogy korábban, a félelemtől megszállva inkább magára vonta volna a ta-

karót, [t.i.] a járhatatlan pusztaságot, a sötét barlangokat, sötétséget és a pusztai buvóhelyeket, melyek a félelem elől szokásos menedéke.

Elcsodálkoztató és csodálatra méltó, hogy mennyire erősen hatott ezen nép között ez az erény, hiszen a nép úgy megkedvelte őseinek meggyökeresedett gonosz hitét, hogy könnyebb volt számára az életétől megválnia, semmint gonosz hitétől eltávolodnia, de fenséged könyörülete és irgalmassága annyira meggyőzte őket, hogy az életüknél is jobban szeretett balga hitet elhagyták, fenséged utmutatásának és parancsának pedig annyira engedelmeskedtek, hogy magukat teljesen az Isten szolgálatának szentelték.

Igazán a legcsodálatosabb ékességed, hogy a fenségedre jellemző jószág felrázta az egész nemzetség szívét, hogy nincs ebben a nemzetségben, ami a te könyörületességed folytán ne lenne lenyűgözve és engedelmességre bírva: szerénységeddel győzedelmeskedsz, nemes szokásaiddal uralkodsz, alattvalóid szeretete révén győzedelmeskedsz és lelsz örömet. Óh, cári Szibéria kellemes égi adománya, fenséged legfenségesebb neve egyenlő a dolgok lényegével; Óh, kellemes, óh, felbecsülhetetlen adomány, annyi égi erénnyel diszitett és elhalmozott, hogy csodálkozni egyszerűbb és elhallgatni illik, semmint kimondhatatlan dicséretre méltó erényeidet ésszel fel nem érve elsorolni,

hiszen nincs arra alkalmas személy, aki képes lenne dicsé-
retre méltó tetteidet, dicsőséged végtelen nagyságát kellő
méltósággal ábrázolni, amit most vívott ki fenséged szor-
gos igyekezettel, midőn Jeremiás siralmait e néptől elhá-
ritotta és a méltatlanokat az Isten előtt méltókká tette.
Hiszen dicsőséged eme nagy halhatatlanságát nem annyira a
márvány és cirbolya nem pusztuló aranyán, hanem az égnek
illik méltón és megfelelően ábrázolnia, mely nagyon dicső
tettek nagyságát fenséged legalázatosabb szolgálója, midőn
történetileg is voltam bátor ábrázolni; tudom alkalmatlan-
ságomat, hogy amennyire az árnyék a fényességet, a napfényt
elhomályosítja, együgyűségemben én csak annyira tudtam meg-
világítani ezeket [a tetteket], oh azonban az árnyékkal el
nem fedhető fényesség: fenséged legdicsőbb tettei eme nem-
zetség számára a déli fényességnél jobban átragyognak. De
én sem kételkedem fenséged szokásos, mindenütt megmutatko-
zó és mindenki által dicsőített irgalmasságában, hogy ebben
magam is részesülök, [t.i.] hogy nemességgel és irgalmas-
sággal eltelt fenséged jobbja nem taszítja el az én méltat-
lan és csekély hozzájárulásomat sem, amit szolgálai alázattal
adok át. Továbbá pedig, midőn erre a szerény írásra irányi-
tod majd kegyes szemeidet [remélem], nem a művészien font sza-
vak fennkölt hirmondásának hajszolója óhajtasz lenni, ha-
nem ezen mindenkori egyszerű buzgalom figyelője; mindenkor

kivánom, hogy közös megmentésünkre, az egész nép örömé-
re, isten egyházának gyarapodására az Ur jobbja gyarapít-
va gyarapítsa fenséged élte napjainak számát, és az ég
áldva áldja meg Ábrahám áldásával nemzetségről nemzetség-
re, Dávid koronájával újabb és újabb hatalommal mindaddig,
amíg fenséged igaz hit gyarapítása iránti munkáját és
igyekezetét égi dicsőségre méltó koronával tetézi be.

ELŐSZÓ AZ OLVASÓHOZ

Eme szibériai föld vándora és jövevénye, melyen pedig sok elragadtatásra és csodálatra méltó dolog, elbűvölő és szerfelett híres dolgok tengernyi sokasága van, de még inkább a határain belül történt világraszóló örvendetes eseményt ajánlva neked, kedves olvasó, kétség nélkül reménykedem, hogy ezeknek számodra kellemes hirnöke leszek. Csodálatra méltó dolgokra emlékezem, azoknak szemtanuja is voltam, nem maradnak a te csodálkozásod nélkül sem, ha az itt következő csekély írásomat jó szándékkal, nem pedig előítélettel óhajtod tanulmányozni és megérteni, megtalálod itt, először is, a korábban említett nép csodálatra méltó, különös életmódját és szokásait, amely nép települései révén egészen az Északi Jeges-tengerig eltávolodott, sőt, még a zord északi sarkkört /ezt pedig Arktisznak is nevezik/ érinti, ahol az emberi élet számára kényelmetlen vidék e népnek nagyon különös lakóhelyül szolgál, hiszen a Jeges tengertől a levegő oly kegyetlen fagyossággal telített, hogy minden idegen számára elviselhetetlen, szörnyű, ártalmas, ennek a népnek pedig kellemes, mivel ott van az ő állandó tartózkodási helyük. Egyik különös szokásuk pedig - kemény és szegényes életmódjuk, a másik meg, hogy minden, ami az emberi természet számára nehezen el-

viselhető és tűrhetetlen, e népnek nem terhes, hanem könnyedén elviselhető. Annyira kemény életmódban leli kedvét ez a nép, mintha nem figyelne a tapasztalt bölcsnek azon a tanítására, hogy a hagyomány és a szokás erősebb lehet magánál a természetnél; megismerve ezek oly kegyetlen és zord szokásait, azt gondoltam, hogy ezek természetfölöttien tűrőképesnek születtek, vagy más valamiféle mindenkinél erősebb emberi természetet [képviselnek], de hogy ezekről a kegyetlenségekről való bőbeszédűségem el ne riassza az olvasó szorgos figyelmét, a továbbiakban következnek a bőség és gazdagság ezen birodalmának legértékesebb és leghíresebb dolgairól szóló kellemes közlések. Mindenekelőtt hogy bővelkedik mindenben, ami emberi táplálékul szolgál, továbbá ez a birodalom a méhében a következőket rejti: különböző vas és rézérceket, ólmot és egyebeket, többek között ezüstöt és aranyat, de mindenekfölött a cári Szibéria gazdag és bőkezű éltetője a szépségükről mindenütt ismert cobolyoknak és még azoknál is értékesebb vadaknak is; megtalálhatók a fekete rókák, amelyeknek szépsége és értéke felbecsülhetetlen. Valamint más ékességei is vannak: hermelin, mókus és más különböző vadak.

Azonban minden kellemes és hön áhitott örömhír előtt figyelemztetek a hírül adandó öröme, amelyet a Mindenható végtelen irgalmasságával az emberi megváltásért e birodalom

határain belül eddig cselekedett világszerte örömet váltva ki, midőn a hajdan bálványimádás sötétségétől eltévelyedett osztják és vogul népet az istenlátás kegyelmének világosságába vezeté, amely az egész világ örömére az evangélium igazságának fényességéről tanuskodik, hiszen egy bűnös megmentése is az egész mennynek és angyalainak ünnepe, hát még ha oly sok ezret számláló népet térít a hitetlenségből az igaz hitre; minden teremtetett dolgot, az eget és földet megtölté vidámsággal, ezáltal a te szivedet is az igaz hit járja át, evégből nem habozom, kedves olvasó, neked és az igaz hit minden kedvelőjének ezek kellemes hirnöke lenni. Egyetlen kétely áll csak előttem, hogy ne ítéltessem el, hogy nem vagyok hizelgő szavu, sem nem ravaszul szőtt szavak fennkölt ékitményével mutattam be és bátorkodtam a világ elé tárni ezeket: különben is, először arra vigyáztam, hogy a szavak ravaszságával ezek igazsága ne legyen kétes és nehezen érthető, melyeket most egyszerű nyelven világosan, érthetően hirül adok. Továbbá pedig ne elítélő, fennkölt megvetéssel, hanem irgalmassággal tekints az én jelenlegi helyzetemre, jószándékkal lásd, ki e mű szerzője.

Meg fogod látni, hogy nyomorgó, idegenből való vándor, akit nem a kíváncsiság vágya, sem nem a mindenféle dolgok látásának keresése vezetett ide, hanem a belviszályok harcai és a kor balszerencséje juttattak rabságra, a rabság meg,

sok fogoly közös menedéke, lakása és köteléke, megmutatta a cári Szibériát, melyben való tartózkodásom és magának a rabságnak az állapota világossá teszi, hogy a jelen idő nem a szónoki nemes kinyilatkoztatások ravaszságainak gyakorlására alkalmas, hanem a mindennapos tanulásra. A bánat, szomorúság, zsufoltság, nyomor és könnyek között, hogy mire képes az elme, - a versiró világosan megmutatja:

Nyomorult, midőn rabság szűk ösvényén valék,
Szabadságvágyó elmém folyvást buslakodék.
Bánat és kin - az elmének halálos ágya.
Pusztulásra ítélvén s béklyóba zárva,
Halott testként fekvék általuk gyötörtetvén,
Sérelemtől keserűn könnyezvén.

És bár az emberi értelemnek sajátja a szabadság és a gyorsaság, hogy egy szempillantás alatt az egész világmindenséget bejárja, a felhők fölé hatoljon, a föld alatti bejárhatatlan mélységeket megítélje, azonban a rabság nyomorúságos állapota, az értelem szabadságára és fürgeségére a bánat és szomorúság kötelékeit helyezé és ezek miatt egyetlen vonást sem adatik szabadon leírni, mivel a bánat közepette történt állandó nappali és éjszakai tanulás ennek áthághatatlan határt szab. Midőn pedig az éjszaka átkarol, akkor a nyughatatlan gondolat szálnalmat és szívfájdalmat

ébreszt, hogy elveszítettem mindenek fölött szeretett hazámat; hogy a rabság minden jónak kegyetlen megrontója, végső romlása, nem pusztán a fáradozással megszerzett nemes becsületet és dicsőséget tevő tönkre és pusztítá el, hanem az ezek megszerzésére alkalmas ifjuskort is annyira megrontja és pusztítja, hogy úgy tűnik, az ember már nem ember, hanem féreg, és gyalázata az embernek. Ha pedig a könnyekben töltött éjszaka kihuny, és a nap az örömteli nappalt elhozza, akkor meg minden nyomoruság királynője, a bajok és bánat gyökere - a nincstelenség fedí el az elmét azzal a sötét kétséggel: honnan teremtsük elő nyomoruságos táplálékunkat; mi révén tudunk fennmaradni ezeken az északi, fagyos és zord vidékeken, és az ész e tanítója, de inkább elhomályosító sötétsége, a jó pusztítója, a gonoszság gyarapítója - a rabság az észnek a mindennapos tanulást és tapasztalást ajánlá.

De nem is bátorkodom az én felesleges, személyes, keserű siránkozással a kedves olvasót gyötörni [füleit megtölteni], hanem inkább a korábban említett, világra szóló örömhír, melyet a Világmegváltó adott kívánságotokra, buzgó hírnöke, az olvasónak is e léleknevesítő öröm és mindenféle szerencsének kívánója óhajtottam lenni. Kérem hát, hogy kegyesen irányítsad szemeidet e szerény munkára, amely, ha nem is szép, sem nem nagyon választékos,

a te kegyességednek legyen mégis kellemes. Ellenszolgálatul nem mást kérek, mint hogy az én oly sok sóhajtozásomhoz egyetlen saját sóhajtt fűzz hozzá: kérjed a hatalmasat, hogy ébressze fel Ábrahám fiait és bennünket, a szenvedésektől kővé váltakat és agyongyötörteket ne veszítsen el a rabságban, melyhez a következő verssorok illenek:

Rabságnak halálából feltámadni vágyok,
Testem koporsójába zárva haldokolok.
Bánat és kín súlya pusztítanak
Már éltemben halál hamvával borítanak.
Atyám, szívemet mégis kezeidre hagyom,
Mert tenéked minden hatalmadban vagyon.
Tégy részévé minket nemes kegyelmednek
Siralmas mélységéből e földi vidéknek
Emelj fel bennünket, nyomorult vándorokat,
Miként feltámasztod poraikból a holtakat.

I. FEJEZET

1. Szibéria /ország/ az északi földön található. A matematikai felosztás szerint kifejezetten a második földrészen: Ázsiában. Bizonyos matematikusok, akik Európa határának a nagy Ob folyót tartják, úgy vélik, hogy ennek a földnek egy része Európában van, határai pedig Ázsiába is átnyulnak. Felosztásuk szerint még Toboleszk [sic!], az ország székesfővárosa is Európában van. Tobolszk városa pedig az $57^{\circ}30'$ szélesség alatt található, az Északi-sarkkör alatt. Ez a föld régóta orosz uralkodók fennhatósága alatt áll, nagyszámu településeivel és hatalmas területével sok európai állammal kiállja az összehasonlítást, azon értékek tekintetében pedig, amelyek határain belül található, sok országot felülmul. Területe északon a Jeges-tengerrel érintkezik, onnan pedig kelet felé a határain belül van Mangazeja, még az is, ahol a Turuhany folyó végződik, sőt tovább Kamcsatkáig, amelyet az oroszok immár több mint két évtizede felfedeztek, jogaruknak meghódítottak. Ezeken a területeken ez az ország különféle nagyon értékes vadállománnyal rendelkezik: cobolyokkal, fekete rókákkal, amelyeket egyesek "marmorka"-nak neveznek, és ezek mérhetetlenül

értékesek. Van itt hermelin, mókus és egyéb vad, ami más európai államokban nincs. Ezzel a másokénál dusabb, ékeesebb gazdagsággal nemcsak Európát, hanem Ázsiát, a Kínai Birodalmat és más államokat is elhalmozza. Jóllehet ez a terület a legértékesebb dolgokkal rendelkezik, azonban terméketlen és a föld ott /sok helyütt/ semmiféle termést nem hoz, mert az közvetlen az Északi-sarkkör közelében van, és vad fűféléken kívül semmi egyéb nem él meg rajta. Ez a vidék még nagyon sok halászhellyel bővelkedik. Éppen a halászat, a különböző hal- és vadfajták bősége segít az élelemhiányon. A föld ezekkel nagyon bőven táplálja lakóit.

Nyugati irányban területe egészen a Mongol sztyeppig, Kontajsa és Ajuka sztyeppéig terjed, amelyeket az ott uralkodó kenézekről neveztek el, ahogy a Kontajsa-ról Kontajsa sztyeppje ("Kontajszina"), Ajuka-ról Ajuka-sztyeppje ("Ajukina step'").

Szibéria ezen területét a föld nyújtotta javak bősége jellemzi: a tavakban természetes só van, a jószág szaporulata nagy. Déli irányban ehhez a területhez tartozik Irkutszk és Szelenga, az előbbi egy olyan nagy-kiterjedésű /tengeri/ öbölnél fekszik, amelyet az itteni lakosok nagysága /és mélysége/, és a benne lévő tengeri állatok, /gyűrűs/fóka és mások miatt Bajkál-tenger-

nek neveznek; azon túl van Nyeracsinszk városa és /előbb-
re/ pedig Jakutszk, és területe a Kínai Birodalomnál vég-
ződik. Mivel ezen a területen igen gyakoriak a sós tavak,
a nagyon gazdag halászhelyek, igen gazdag az állatsza-
porulat és az emberi táplálkozást szolgáló mindenféle ja-
vak bővében vannak, éppen ezért közvetlen a kapcsolat a
híres kínai fallal, és a hatalmas Kínai Birodalommal
különféle cserekereskedelmet tartanak fenn. A szibériai
árakat: coboly-, hermelin és mókusprémet és sok egyebet
Kínából származó értékes aranyra, ezüstre, drágakövekre,
selyembrokátra és izléses kőedényekre cserélnek. E déli
területen a föld mélyében különféle vas-, réz- és ólom-
érc van. Többek között található itt arany és ezüst is.

2. A legkülönbözőbb dolgok pedig, amelyeket más országok-
nál bővebben rejt a föld mélye, minden utazó-kutató
csodálkozással teli látására méltóak. E föld mélyében az
elefántcsonttal azonos szépségű és minőségű csontok ta-
lálhatók, sőt még ellenállóbbak, mert az elefántcsont
bizonyos hőfokon megsárgul, de ezek fényességüket és
fehérségüket sosem veszítik el; nagyságuk tekintetében
is pompásak: akadnak ugyanis három és háromnegyed arsin
[orosz rőf = 0,711 m] hosszúak, vastagságuk pedig ne-
gyed arsin, vagy még több, s úgy néznek ki, mint a
/gyapjas/ jak szarvai. Ezek leginkább az északi területe-

ken találhatók, amelyek a Jeges-tengerhez nyulnak ki: Berezov-ban, Obdor-ban /Turuhanszk környékén/, főképpen Jakutszkban, rendszerint a tengerpartok közelében és a homokos vidékeken kerülnek elő. Az itteni lakók általában ezeket a csontokat valami vad mammut csontjainak tartják. Azonban róla különbözőképpen vélekednek: egyesek úgy vélik, hogy ez egy olyan állat kell legyen, amely a föld nedvességével él és a földben lévő barlangokban lakik, leginkább a nedves barlangokban. A száraz és tiszta levegőtől azonban nagyon óvakodik, és úgy mondják, hogy amikor valami ok miatt a barlangja összeomlik és a vad kijön a levegőre és a nedves barlangba hamarosan vissza nem tér, akkor a levegő gyorsan elpusztítja s így csak a csontjai maradnak meg. Vannak, akik az elmondottak hitelességét megerősíteni akarván, az állat külsejét a következőképpen írják le: magassága három arsin, hossza öt arsin, a lábai mint a medvéé, szarvai kereszt alakban nőnek és amikor a barlangjait vájja, akkor összehúzódik és elnyulik, mint egy mászó kigyó. Mások ezzel ellentétben úgy vélik és úgy mondják, hogy ez a lény nem mammut, a csontokat pedig egyszarvu vagy más tengeri állat csontjainak tartják, amelyeket Noé idejében a vizözön hozott ide, és kiszáradván a földön, a hosszú idők során a földbe kerültek.

De ez hibás vélekedés, mivel az előkerülő csontok át-

tetszőek, világosak, tiszták, az idők során nem kor-
hadtak el és rengeteget lehet összegyűjteni mind ez
ideig belőlük. Milyen okból hordott volna a víz ilyen mennyi-
séget egy vidékre össze? A következőképpen kell érteni:
vajon nem a Föld szüli-e természetes uton önmagából
ezeket a csontokat? Mert a bölcsek tanítása szerint a
Föld a felszínén keletkező dolgokat néha a mélyében is
hordozza; mint ahogy a felszínén keletkezik a só, de a
mélyében is található. Tudott dolog, hogy az Angol Állam
országában a föld mélyében fa[szén] rejlik, amelyet
az ott élők nap mint nap bányásznak, tűzifa hiányukat
ezzel enyhítik és ezzel melegszenek.

De ez a vélekedés egyesek számára nem kielégítő, hi-
szen néha, úgy mondják, találnak szarvakat, amelyek
tövükben véres gennyel telítettek, ami valami állat-
ra utal; de nemcsak szarvakat, hanem egyéb csontokat
is találnak: bordákat, koponyát és lábcsonthoz. Ezen
csontoknak szemtanúi is voltak, de hogy állattól
valók-e ezek vagy a föld mélyének produktumai-e, avagy
valamiféle tengeri állatoktól valók, mivel mindig
tenger, óceán közelében fordulnak elő, - a különböző
és ellentmondó ismeretek tudói számára figyelmünkkel
semmit sem állítunk. Adja hát nekik a legbölcsebb
Teremtő, hogy figyelmükkel és értelmükkel jobban
megérthessék azokat.

3. Ebben az országban nagyon magas, sziklás hegységek találhatók, amelyek mélyében természetes kristály és tiszta csillám rejlik, különösen mágneskőben gazdagok. Az itteni lakosok ebből hozzáértéssel elegendő vasat nyernek, amely tisztasága tekintetében igen kiváló, ebből pedig a legpompásabb öntött edényeket készítik. Ezekben a hegységekben egy gyógyító hatású szert találnak, amit itt kőolajnak neveznek. Ez jól oldódik vízben vagy valamely más italban, édeskés-savanykás ízű. Az itteni lakosok ezt mindenféle hasüregi betegség és elégtelenség ellen isszák és gyógyító erőt találnak benne. Ugyancsak ez a föld termi a gyógyító fűvek közül azon fűveket, amelyek jóságát és gyógyító erejét az ország minden lakója ismeri és magasztalja. Ezeket "zverobojá" /orbáncfűfélék/ névvel illetik, színük sárga és gyógyhatással vannak a különféle ütlegelések okozta zúzódásokra és sebekre, ami miatt nagyon dicsérik.
4. Muszkusz [mosusz] az itt élők "mszkusz"-nak nevezik. Ez egész Európát gyönyörködteti kellemes illatával, de főképpen ezt az országot. Ez az állat, amely a hasüregében hordozza ezt az értéket, elsősorban e területek közepén, de különösen a bokharai és kínai területeken fordul elő. Külsejét illetően -ugy mondják- hogy ez az állat a

sztyeppén élő vadkecskére hasonlít, rendkívül könnyed mozgásu, félénk és nem könnyen kerül vadászkezre, és csak tavasszal lesik ki, hiszen hogy csapdába ejtsék, a sztyeppéken kergetve kifárasztják, szokása szerint midőn aludni akar, az orrát pedig általában közvetlenül a köldökébe dugja, úgy alszik el, ekkor a legkönnyebb elejteni. Miután megölték, kiveszik a kellemes illatot tartalmazó köldökét, amely ekkor még erősebben telitődik a jó illattal. Ezekkel a drága értékekkel büszkélkedik az ország.

5. A különböző nemzetségek és vad pogányok sokaságában nagyon gazdag ez az ország, sok ezek közül Európában ismeretlen, mint a tunguzok, osztjákok, otjákok, jakutok, szamojédok, bratszki muzsikok, Pegaja Horda [A narimi szőlőkupok régi orosz iratokban szokásos elnevezése], kirgizek, kalmükok és mások. Erről az országról és az azt lakó népekről egy ősi krónikás legteljesebb leírását idézzük bizonyítékul, amely így szól:

6. Észak-Szibéria földje keletre van Moszkvától, a fővárostól mintegy kétezer versztnyre [orosz verszt = 1067 m], nagyon magas sziklák falként övezik és olyan magasak, hogy némelyik magaslat az ég felhőibe nyulik. Ezeken a

szerfözlött nagy magaslatokon különféle fafélék, cirbolya-fenyők és egyébek nőnek, amelyekben pedig gyorsan szaporodnak a különféle vadak. A vadak némelyike emberi táplálékra is alkalmas, mások viszont csak díszül és ruházatul szolgálnak.

Minden teremtvények Teremtőjének végtelen bölcsessége révén ezekből a sziklákból édes vizek fakadnak és folyók erednek, ezek némelyike az Orosz Állam felé folyik, a többi pedig Szibéria földjére: az első a Tura, e mentén élnek a vogulok, akiknek saját nyelvük van, gonosz hitetlenségükből adódóan bálványimádók. A Turába ömlik a Tagil folyó, a másik; a Nyica, szintén a Turával egyesül.

Különben az első neve alapján "Tura"-nak nevezik őket, mert az a nagyobb. Innen a folyó Szibéria belseje felé halad, mentén tatárok élnek, és a Tobol folyóba ömlik, a Tobol az Irtisbe, az Irtis a nagy Ob folyóba. De minden ezen folyók mentén pogányok élnek: tatárok, baskirok, kalmúkok, Pegaja Horda, osztjákok, szamojédok és mások, akik az istent nem ismerik és sok különféle hitetlen nép. A tatárok a mohamedanizmus istentelen tanaiban hisznek /mások meg bálványimádók/. A kalmúkok őseik és nemzetségfőik intelmeit és hagyományait tisztelik bálványimádó gonosz hitükben. A szamojédok, a Pegaja Horda és osztjákok bálványimádók és istenként tisztelik a sajátkezüleg faragott bálványokat, tőlük remélve jólétet és életük

megtartását, és semmit sem az emberi étkezéshez illő módon esznek, hanem mindenféle hust nyersen, és a vért úgy isszák, mint a vizet. Eddig tartanak ezen régi történetírónak Szibériáról szóló közlései.

7. Ennek az országnak a hajdani kormányzásáról a tatár krónikásoktól is nyerünk ismereteket, mivel hajdan gonoszhitű mohamedán hercegek uralták, és első uralkodási helyük az Isim folyónál volt, amely az Irtisbe ömlik. Első hercegüket pedig "On"-nak hívták és az Isim mellékén uralkodott. Őt uralkodásának egy bizonyos segítőtársa, név szerint Csincsin /Csingin/ megölte. Apja trónjának örököse pedig On herceg fia, név szerint Tajbuka [sic!], akit néhány szolga megóvott attól, hogy Csincsin meggyilkolja őt. Létét szolgáinak védelme révén hosszú időre eltitkolta, amíg Csincsin elrabolván a trónt és uralkodva rajta, meg nem tudta, hogy Tajbuka, On fia életben van. [Embereket] küldött tisztelettel és szeretettel, hogy megtalálják őt és udvarába vezessék. Eljött pedig Tajbuka, aki Csincsinnek jó erkölcsű ifjunak tűnt, és olyan kegyelmet vívott ki magának Csincsinnél, hogy az a hadserege fölötti legfőbb hatalmat bizta rá. Tajbuka pedig kihasználva a katonai erők feletti hatalmát, haddal indult az Irtis mentén és a nagy Ob folyó mentén és ott sok csud népet lekaszabolott és meghó-

ditott Csincsin hatalmának. Ő vezette be elsőként és terjesztette ki ezeken az északi területeken a gonoszhitű mohamedán hercegség fennhatóságát. Munkájáért és hűségéért Tajbuka arra kérte Csincsint, hogy külön területeket juttasson neki. Kéréséhez hozzájárult Csincsin: menjen, válasszon magának területet. Ő pedig telepeseivel a Tur folyó mentét választotta, hogy ott letelepedjen; és ott, uluszaival letelepedve, várost emeltetett /ahol ma Tyumeny van/, "Csincsigyin"-nek nevezvén el. Az örökös nélkül meghaló Csincsin pedig egész vagyonát és trónját Tajbukának hagyta, aki rövid uralkodás után meghalt. Tajbuka halála után a hatalmat fia, Hodza vette át, utána pedig annak fia, Mar. Ő pedig Upaka kazanyi cárt testvérét vette feleségül és tőle két fia volt: Ader és Abalak, de ők természetes halállal meghaltak. Csak Adernek maradt fiú örököse, Magmet. Apjukat pedig, Mart, saját sógora, Upaka kazanyi cárt megölette és az egész Szibériai-hercegséget uralni kezdte.

8. Honnan ered ezen birodalom, Szibéria neve? Egyesek ilyen magyarázatot ajánlanak: Ader fia, Magmet vágyott arra, hogy örökségét Mar gyilkosának kezéből megszerezze, ezért hadseregével és segítőivel a gyilkos kazanyi cárt, Upaka ellen indult és miután legyőzte, megölte őt. Átvévén pedig az uralkodást, Csincsigyin városát lerombolta,

onnan elköltözve a szibériai föld belsejébe ment, és az Irtis folyó partján várost emeltetett, amit "Szeber"-nek nevezett el. Elrendelte, hogy ez a város legyen a legelső, a főváros, róla mint elsőrangú és fővárosról nevezték el az egész földet "Sziber"-nek. Ezután ebben a fejedelemségben hosszú ideig, a negyedik örökösig a Magmet nemzetség uralkodott, amíg is a Kozák Hordából Kucsum Martazijev nem jött és fegyverével az egész fejedelemséget a maga uralma alá nem hajtotta.

Magmet örököseit pedig kiirtván, elpusztította az uralkodó szibériai hercegeket: "Jeticser"-t és "Bejbulat"-ot. Bejbulat fia csak szökés útján menekült meg, [t.1.] Bokharába szökött. Kucsumot pedig elsőként tisztelték szibériai cárnak és nagyon okosan uralkodott az Ur akaratából, aki az erők hatalmát szétrombolja, a gyengékben pedig mindenhatóságának erejét megmutatja. Ugyanis ezzel a Kucsummal kezd végetérni Szibériában a nem istenhívő cárok uralma, és ettől kezdve a hatalom az istenfélő pravoszláv orosz jogarra szállt. Ugyanis,

9. egy bizonyos Jermak, Tyimofej fia, először a Dontól a Volga folyóra ment át, és ott rabolván, sok külföldit: perzsiai, kizilbasi kereskedőt és másokat tönkretett, emiatt az államok kereskedelme és jövedelme megcsappant. Az államok közötti rendetlenség, zűrzavar és a béke fel-

bomlása vette kezdetét, az ilyenekre az Orosz Állam halálbüntetést szabott ki. Mivel ez a Jermak is közel érezte magához a megszolgált büntetést, félni kezdett és cinkostársaival együtt a Csaszovaja folyóba szökött, azon tovább más folyókba hajózott és azok révén pedig, amelyek Szibéria felől folynak, vízi uton egészen az ország belsejébe, és kis, 540 fős fegyveres csapatával ezen erős szibériai cárt, Kucsumot legyőzte és elkergette a trónról.

Hatalmába kerítette a szibériai cárságot, azonban gyengének látva magát arra, hogy egy oly erős birodalom annyi terhét társaival elbirja, de főképpen bűnözésért bocsánatot és kegyelmet keresve a moszkvai uralkodók előtt, meghódította Szibériát az orosz jogarnak, amikor az orosz trónon Joann Vasziljevics uralkodott, aki az Isten Fiának megtestesülése utáni 1584. évben vette fennhatósága alá. Ettől kezdve gyarapodott ez az ország az orosz uralkodó jogar révén.

10. Ugyanakkor engedett Jermak erős és félelmetes fegyverének az osztják kenéz, névszerint: Bojar, a moszkvai fejedelmek fennhatósága alá juttatva egész hatalmas országát, amelyről éppen bővebben szólnunk kell.

A szibériai országról szóló általános, terjedős közléseket hagyjuk, úgy véelve, hogy az eziránt érdeklődő ezzel beéri. Az, aki többet akar tudni, a különböző történetírásokban talál, nekem azonban felsőbb hatalom parancsára elsősorban ezen osztjások földjét kell a világgal megismertetni.

Látván pedig korábban ezt az országot, amidőn a hitetlen bálványimádás sötétsége takarta, mostan pedig oly sok égi áldás és az evangélium igaz világossága révén műveltnek, e sötétségben tévelygő nemzetségnek is elérkezett az örömteli megismerés, ahogy a régi hitetleneknek is az égből megadatott az örök világosság és hogy megismerjék minden teremtvény Teremtőjét, az igaz Istent.

11. Nos, az osztjások földje nem messze a Szibériai Birodalom székesfővárosától, Tobolszktól veszi kezdetét, ahol a Tobol folyó /róla nevezték el Tobolszk városát is/ összefolyik az Irtis folyóval és egyetlen folyamba, a nagy Ob folyóba ömlik. Szóval az Irtis környékén kezdődnek az első osztják települések, amelyek Tobolszkból három napi hajózással elérhetők. Az osztják föld az Irtis mentén terül el, sőt egészen a torkolatig nyulik, ahol az a nagy Ob folyóba ömlik. Települései onnan fölfelé az Ob mentén terülnek el egészen Narimig, amelyek

lefelé pedig az Ob mentén, széltében átfogva ezt a földet, helyezkednek el. Sok kisebb folyó van, mely közvetlen kelet felől folyik az Obba. Ezek: a Kunovat, a Polun. Mindezek mentén tömegével élnek az osztjákok. A második oldalon, közvetlenül az Ob torkolatától vissza a Szoszva, a Lapin, a Konda, ahol az osztják föld a vogulokéval határos; lefelé pedig közvetlenül az Ob mentén egészen Berzovig és Obdorig, sőt közvetlenül az Ob torkolatáig ez a nép lakja. Ugyancsak ott határozható meg a szamodok helye, egészen a torkolatnál, ahol a nagy Ob folyó a tengeröbölbe ömlik, amelyet itt Tazi-öbölnek neveznek.

12. A Tazi-öböl nagyon nagy kiterjedésű, ősidők óta sok jéggel borítva, amelyek igen magas hegyeknek tűnnek és sohasem, még a nyári időszak napsugarának melegétől sem olvadnak meg fentről, hanem régóta így vannak, néha a hullámok és a tengeröböl szélességén száguldó szél pusztítja kissé. Ezt a térséget a nagy Ob folyó nagyobb folyói és más folyók feltöltik és szélesítik, mivel ezek is és más folyók is ebbe az öbölbe folynak össze: a Pir, fölötte a Taz, amiről az öböl is a nevét kapta.

13. Ezt az öbölt a tenger, az óceán felől sziklák határolják, amelyek közé nyomul ez az öböl és kivezet magába

a Jeges-tengerbe, melyet ezen kijáráttal szemben latinul fretum-nak, görögül Boszporusznak neveznek. Ez egy tengerszoros, hiszen az öböl felől kőszikla van mellette, a másik oldalról pedig a Novaja Zemlja szűkíti le, és mindkét oldalról óriási méretű jéghegyek nyulnak az óceán mentén északról keletre száz vagy még több mérföldre is [egy orosz mérföld = 7 verszt], úgyhogy ezek a legtávolabbi kamcsatkai területeket is eléri a szélről sodorva.

Ezekről az ősrégi jéghegyekről úgy vélekednek itt némelyek, hogy azok soha nem pusztulnak el, soha nem olvadnak el, de ez képtelenség, ugyanis ha ez így volna, akkor a világ teremtése óta a párás nedvesség és a hó összefagyása miatt a jéghegyek az égis érnének és ily nagy magasságukkal gátolnák a vizek lefolyását. Azonban mindennapi megfigyelések, tapasztalat alapján láthatjuk, az itteni folyók szintjének csökkenését és emelkedését, innen adódik, hogy a jégnek magától a víztől kell feloldódnia és elpusztulnia. Ugyanezt világosan látjuk, amikor a vízben a jég elpusztul: hiszen amikor valami jégdarabot hideg vízbe teszünk, akkor a víz annak nedvességét és fagyosságát elvonja és a jeget olvasztja, így van itt is: amennyire ezek a mélyre nyúló jégtömbök súlyuknál fogva a vízbe merülnek, annyira a víz a maga nedvességével a jég hidegségét és fagyosságát elvévén, magát a jeget olvasztja. Világos, hogy ily módon kell

ezeknek a jég-tömböknek kisebbedniök, ha nem felülről, akkor alulról a víztől kisebbednek mind a tengeröbölben, mind magának az óceán tengerének szorosában.

14. Ezen tengerszoros mellett fekvő Novaja Zemlját jóllehet sokan kívánták a teljes ismertetés végett felkeresni, azonban az erős fagy és az ottani könyörtelenül halált hozó levegő miatt nem tudták; sokak, ha bátorkodtak is megpróbálni, elpusztultak. Az osztjások, szamójédok a Novaja Zemlja területével érintkeznek, azonban ők ezen területekre mélyebben behatolni nem mernek és nem tudnak. Jóllehet a Novaja Zemlja közelében vadra vadásznak, ahol mindenféle vadból nagy bőség van: sarki róka, rénszarvas és más vadfélék, valamint rengeteg halcsontot gyűjtenek. Azonban a Novaja Zemljáról kiinduló szélről ott-tartózkodásukkor nagy aggodalommal óvakodnak és amikor felismerik a szél közeledtét, akkor még kezdete előtt valamiféle barlangokba-szakadékokba és nagyobb gödrökbe elrejtőznek, ahol nem olyan kegyetlenül éri őket. A szél kezdetét pedig előre felismerik, mivel gyakori ott-tartózkodásuk során már kitapasztalták. Ha el nem rejtőzve éri a szél őket, akkor a maga zordságával mindent a hatalmába kerít, lesujt és elpusztít.

15. Arról, hogy a Novaja Zemlján él-e értelmes emberi lény, erről különféleképpen nyilatkoznak. Egyesek, a Novaja Zemlja szemtanúi úgy mondják, hogy a teremtetten emberi szépséget látták, hangjukat azonban nem hallották, egyáltalán nem beszéltek velük, csupán szemükkal mintha emberi árnyéket láttak volna. Mások, akik ugyancsak ezen föld szemtanúi, ellenkezőleg nyilatkoznak, tanúsítják, hogy ez másképpen van: ott értelmes teremtvény nem élhet, ez már természeti adottságai miatt is emberi életre alkalmatlan helynek tűnik. Azonban ezeket a nehezen érthető dolgokat elhagyván, figyelmünket fordítsuk újból az osztjások földjére, annak népére, honnan jöttek ezekre a tájakra.
16. Még ha a világ előtt ismert népek eredetét, származását és más egyebeket kutatnak is, könnyebb általában az ismeretlenség kiismerhetetlen mélységébe hatolni, semmint azok régmúltját megmagyarázni. Hiszen az ismeretekre a régmúlt mint sötétség borul, bár a betűk, mint a régmúlt lámpásai világossá teszik és megmutatják azt. Azonban írással sok nép korábban nem rendelkezett, de az utóbbi idők során az írást felfedezték. Különösen pedig erről a pogány népről, ezek ősi származásáról nehéz valamiféle régi hirtanyagot szerezni, hiszen mind ez ideig ez a nép semmiféle írással nem rendelkezik, a

külföldi történetírók elől pedig ezen ismeretlen településekben mintegy elrejtőztek, elbujtak. Világos, hogy kezdetben nem ez a nép élt ezen a vidéken. De honnan települt át ide? Hajdanán ugyanis itt lefelé az Ob mentén és az egész vidéken a csud nép élt, de az ugy kipusztult, hogy semmiféle tárgyat emlékül nem hagyott, végzetük jelül pusztán néhány árokszerű nagy bemélyedés maradt, amelyek a Szibériai Birodalom ezen területein találhatók. Ebbe a pusztulásba az embergyilkos Ősi ellenség taszította őket, hiszen azzal a gonosz hittel vakította el őket, hogy a tulvilágon számukra az istenekkel közös lakoma van előkészítve, és a hazugságtól megtévesztett szívére erre vágyódott. Ezért maguknak széles árkokat ástak, fölé pedig oszlopokra tetőt tettek, arra pedig töméntelen követ és földet raktak. Amidőn pedig az armány szíveiket arra ösztönözte, hogy költözzenek át a másvilágra és mihamarabb lakmározzanak gyalázatos isteneikkel, akkor gyermekeiket is összeszedvén az előljárók minden vagyonukkal együtt az árkokba vonultak, és átvágván a tartóoszlopokat a föld és a kő megölte őket, és sötét uton szálltak alá a pokolra, lakoma helyett örökös kínokra. Mindmáig pedig ezen földek lakói ezekben a hatalmas árkokban és kurgánokban nagyon sok arany edényt és töméntelen sok ezüstöt és egyebet találnak, mivel minden vagyonukkal együtt haltak meg;

részben így pusztultak el, részben a tatár hercegek kurdjai kaszabolták le őket, akik az Isim folyó vidékén uralkodtak mint Tajbakáék és mások, róluk meg már korábban megemlékeztünk. Ugy kipusztultak, hogy nemcsak valamiféle, az emlékükhöz méltó tárgy, de még nyelvük sem maradt meg az őket követő nemzedékeknek.

17. Hogy miképpen telepedett le ezen területekre az osztják nép, amelynek a letelepedése Szent Sztjefan Nagy Permia püspöke napjától vette kezdetét, ismeretes, hogy ő volt az első hitszónok és tanító Nagy Permia hitetlen sötétségében, aki hozzáfogott, hogy az istenismeret világosságával a bálványörsület visszataszító bűnét Nagy Permia területéről elűzze. Akkor a bálványimádás sötétségétől megszállott permiek az isten evangéliumi áldása igazságának fényétől elmenekültek ezekre az északi területekre, itt elrejtőzködtek, ahol mindezideig a bálványörsület sötétségében éltek.

A mindennapos megfigyelésből is ismeretes, hogy ez a nép Permből települt át, ezt nyelvük is világossá teszi, hiszen mindnyájan permi tájnyelvet beszélnek, ha nem is mind feltétlenül a Nagy Permia tájszólására hasonlót. Ez onnan ered, hogy amikor ezek az emberek megsokasodván Permből való áttelepülésük után, itt különböző területekre szétszéledtek, megváltoztatták nyelvüket is.

Hiszen egyesek, akiknek településeik az Irtis mentén vannak és állandó kapcsolatban vannak a tatárokkal, permi nyelvüket a tatár nyelvnek megfelelően módosították. Mások pedig, akik az Ob felső folyása mentén az övéiktől nagyon messzire eltávolodtak és érintkezésbe kerülve különböző népekkel: kalmükökkel, a Pegaja Hordával és másokkal, ezek nagyon megváltoztatták nyelvüket, úgyhogy alig valami egyezés maradt a permi nyelvvel és nagy nehézséggel ért meg az egyik a másik beszédéből valamit. Azok pedig, akik az Ob mentén lefelé élnek, a helyes permi nyelvet beszélik, mivel ezek átkelven a "Kameny"-en. [Urál-hegység], ami Perm közelében fekszik, nem távolodtak el messzi földekre Permtől, hanem annak környékén élnek, így az állandó kapcsolatok révén megőrizték permi nyelvüket, világos bizonyítékaul annak, hogy ennek a nemzetségnek Permiából kellett származnia. Elcsodálkoztató az, hogy ebben a nyelvben sok latin név /szó/ akad, és ugyanazt jelent, mint a latinoknál: azt mondják: "juva"-segítségül jönni; a latinoknál szintén "segits"-et jelent. Evégből a különböző nyelvek bizonyos nyelvjárásokban fellelhető sajátosságának eredete ismeretlen.

18. De ez a föld nem Permiának, hanem osztjákok földjének neveztetik, mivel -ugy tűnik- az oroszoktól ezt a nevet

kapták. Maguk pedig "Hongyija"-nak nevezik magukat, vagy ahogy mások mondják, "Kongyija"-nak, földjüket pedig "Hondümüh"-nek. Az osztják elnevezésnek pedig a következők az okai: először, úgy tűnik, abból az időből való, amikor a szent keresztség és az isteni kegyelem világossága előtt Szent Sztjefan Nagy Permia püspökének idején elmenekültek, akkor az oroszok, látván az ő bálványimádásuk Permből elhurcolt maradványait [osztanki], elnevezték őket osztjákoknak az "osztanki" szó nyomán.

A második a következő lehet: ahogy valamennyi itteni északi nép szokásai alapján "szürojadcü" [nyershusevő] elnevezést kapta, úgy ez a nép is szokása miatt, hogy t.i. halászáttal foglalkozik és ezen mindennapi táplálékából semmit sem vesz száritottan a szájába, csak a halcsontot [osztyi = csont, száлка], úgy tűnik, innen adódik az osztják elnevezés, ami az oroszoktól maradt rajtuk.

II. FEJEZET

A LAKOSOK ÉLETÉRŐL ÉS SZOKÁSAIRÓL ÉS EGYEBEKRŐL

1. Ez a nép életmódjában hanyagnak, nemtörődömnek, szokatlannak tűnik, mintha a világ legutolsó embere lenne; azonban az arcukat az európai népek szépségéhez hasonlatosnak látjuk: sem nem vadállati formájú, sem nem sötétbőrűek, mint más népek: etiópok, kalmúkok. Magasnövésű nem sok van közöttük, középmagasak, kis szeműek, könnyedségükről ismertek, erejükről kevesek híresek.

Életük első megnyilvánulásaitól kezdve szokásaikban szerfölött egyszerűek és állampolgári kötöttségektől idegenkedők.

2. Ha egy, közös is az ut mindenki számára: születni, élni e világon és eltávozni e világból, azonban az ilyen alkalmakkor a különböző népeknek különbözők a szokásaik: egyesek mint a zsidók és a mohamedánok hitük törvénye szerint az újszülöttet körülmetélik; másoknak pedig állampolgári jogai, kötelezettségei vannak, a nevelés és társas érintkezés is szabályozva van, lakomáznak és más örömteli jeles szokásaik vannak. De ez a nép sem törvényes, sem állampolgári szokásokat nem gyakorol.

Amikor gyermekeik születnek, akkor a nyomorgó, tudatlan osztják, töprengve, hogy milyen nevet adjon az újszülöttnek, kimegy a hajlékából és az arra haladó keresztények útját keresve a közelben, néha, ha véletlenül rájuk talál, őket kéri, mondják meg, milyen nevet adjon az újszülöttnek, és ezért találunk sok orosz nevű nem istenhívőt.

Ha pedig a véletlen nem siet segítségére töprengésében, azaz nem talál embereket akiktől nevet kérhetne, akkor arról nevezi el gyermekét, amit először meglát otthonából kilépve: madárról, vadállatról vagy valami másról. Szegénységükben megvan az a szokásuk is, hogy gyermekeiket születésük sorrendjében első, második vagy harmadik fiúnak nevezik el, leánygyermeknek pedig semmiféle nevet nem adnak, amikor az feleség lesz, akkor adják neki a maguk nyelvén az "anka" nevet, ami annyi mint "feleség".

3. Szüléskor feleségeiknek mintegy törvényszerű teendője, amit ők seik szokásaiból vettek át, hogy midőn a szülő nő közel érzi a szülés idejét, elvonul a közös hajlékból és egy különálló házikóba megy, ahová férfinek nem szabad belépnie.

Amikor szül és utána három hétig, sőt még tovább ezen a

helyen kell maradnia, nem mehet be olyan helyre, ahol férfi nép tartózkodik. Eltöltve a szokásos időt, tűzön ugratják keresztül, hogy megtisztuljon. A tüzet háromszor átugorván mehet férjével közös hajlékba.

4. Ha az egész világ számára közös isteni jobb előre meg is határozta a gyermekszülés fájdalmának mértékét, ehhez a nemzetséghez ugyanazon Mindenható jobbja kegyelmes volt. Az emberi élet lényege szempontjából a legégetőbbnek és legszükségesebbnek tűnik, ahogy az Ur ezt a terhet elrendezte és megkönnyítette, hiszen áldott állapotban lévő asszonyaik néha télidőben /itt a Sarkkör alatt nagyon hideg szokott lenni/ kénytelenek nyomoruk miatt lakhelyeikről más helyekre vándorolni. Előfordul, hogy a vándorlóknak utközben kell szülniük, de ezen akadályok és a fájdalom nem tartja vissza őket utjuktól. A megszületett csecsemőt a földről azon órában felvéve, hóval bedörgölve, a szülési fájdalmat leküzdve, folytatják az előttük álló utat. A csecsemőt pedig melléhez a ruhája mögé helyezi ami rendszerint menyhalbőrből készült kabát. Ez olyan melegtartó ruha, amely a rendkívül erős fagyon más ruházat nélkül ugyanugy megtartja a meleget, mint a lenvászon ing. Midőn pedig a kegyetlen szelektől a csecsemő újból ordítani kezd, akkor az anyja újból a hóba teszi, bedör-

zsöli és ezzel enyhíti a fagy és szelek zordságát, ugyanakkor ezzel rászoktatja a zord és kegyetlenül kemény életmódra, mivel ez a jó lényévé válhat. A türelemre nevelésből nem születik türelem, a jellem és szokás erősebb a természetnél.

5. Ez az egyszerű és vad nép erkölcsi szokásaiban többnyire a vadállathoz hasonlatos: idegenkedik, kerül mindenféle érintkezést más állampolgárokkal, többnyire magányos helyeken szokott élni, néha ugyanis egy, néha két jurta van egy helyen. Akad ugyan sok jurta egy csoportban is: mégis azokban, akik Tobolszk és más városok közelében laknak és ott vannak településeik, kevés az állampolgárokra jellemző vonás. Azok pedig, akik távoli vidékekre és pusztaságokra elvándoroltak, nagyon vadak. Egyébként pedig valamennyien egyformán semmiféle írásjegyekkel és tanítással nem rendelkeznek, de nem is fogadják el őket. Evégből semmiféle jogszabályuk, törvényes rendelkezésük nincs, a természet törvénye vezérli őket, ami a jó és a rossz természetes felismerésében áll, és ezek révén a nekik ellentmondó dolgot: a rosszat, az illetlent felismerik. A természeti törvény szilárd alapját: az egymás iránti kölcsönös baráti szeretetet, megtartják. Ugyanis, ha kiirtják a baráti szeretetet, akkor a természeti törvény alapját pusztítják el, ahogy a gyilkos-

ságok és más törvényellenes tettek kiirtják a baráti szeretetet, rombolják a természeti törvény alapját.

Azonban jól őrizvén a természeti törvényt, az osztják sok nép^{sok}nemes cselekedete nyugszik ezen, hiszen nem hallani közöttük lopásról, gyilkosságokról és más egymásnak okozott sértésről. Ha mégis valamely balszerencse során történik néha törvénybe ütköző tett, az illet cselekvőkkel szemben nagyon szigorúak és környezetükből kivetik őket.

6. Mindenekelőtt sok igazságszerető van közöttük, hiszen amikor nyomoruságuk miatt a kölcsönzők adósai lesznek, az üzletkötés után pedig némelyeknek, nagy nyomoruságra jutván, nincs mivel megfizetniük az adósságukat, a hitelező pedig olykor, ha sem irással, sem tanukkal nem tudja adósát bizonyítani, a dolog régi volta miatt a késlekedőt nem keresi. Azonban a hitelező előtt vétkes adós, bár ravaszsággal és csalással hazug módon megbújhatna vagy elrejtőzhetne, de őszintén megvallja a maga nyíltszívűségében vétkét, és mivel nincs miből megadja adósságát, ezért gyermekeit és feleségét a kölcsönzőnek örökös szolgálatra átadja, és ezen szokás folytán a hosszú idők során összejött adósságok miatt dédatyáik és atyáik után semmiféle birtokot, vagyont nem örökölnek - a kölcsönt adóknak igazat mondanak és adósságukat minden ravaszkodás nélkül megadják. Ezért

ebben az egyszerűségben és törvénytelenségben rejlő sok erény engem az "Apostol"-ban mondott szavakra emlékeztet és azokat e népben megvalósulni látom; hogy a törvény nélkül élők, jót akarván cselekedni, megtalálják a törvényt.

7./Mivel semmiféle írásuk nincs/ az oroszokkal pedig kereskedelemben és érintkezésben állnak, szorultságukban segítséget kapnak tőlük, így az adóslevelet időnként kénytelenek valamilyen kézjeggyel ellátni. Akkor ehhez a szokáshoz folyamodnak: vannak bizonyos jeleik, diszités a kezükön és ujjukon vagy a lábukon, amelyeket különböző alakúra és vonalúra rajzolnak ki fekete festékkel még gyermekkorban. A kézen vagy a lábon, vagy az ujjakon mély tűsúrások révén korommal és más szerekkel úgy bedörgölik, hogy a haláláig nem kopik le. És ezen jeleket használják aláírás helyett, kézzel kirajzolják a maguk jeleit, vonásait és ezzel hitelesítik az adósleveleket. De nemcsak a fenti használat céljából van ez náluk, hanem egyfajta diszitésnek tartják és az osztják női nem a két kezét ugyanugy telepettyezi, s ezzel a fekete anyaggal disziti, de ezt a diszitést madarak és vadak figurái adják.

8. Ez a nép nemcsak írással nem rendelkezik, ahogy már

korábban említettük, hanem semmiféle bonyolultabb kézművességet nem folytat. Valamennyiök közös kézzel végzett tevékenysége: a vadászat, a madárfogás, a halászat, ezek révén tudják magukat táplálékkal ellátni. Evégből ezek fortélyait a gyerekeik is tanulják és legifjabb koruktól fogva hozzászoktatják őket az íjjászathoz, a vad elejtéséhez, a madárfogáshoz, a halászathoz, hiszen egész életükön át mást nem gyakorolnak mint ezen egyetlen "mesterséget" és olyan ügyesen kitanulják ezen tevékenységeket, hogy mindegyik ifju megtanul magának fából íjjat készíteni, a nyilakat is maguk csinálják és a legerősebb vadakat, medvét, jávorszarvast, rénszarvast is elejtik, valamint a nagyon értékes cobolyokat, rókákat, mókust, mindenféle madarat, nemcsak a vizen uszókat, hanem a levegőben repülőket rőptükben nyillal eltalálják, és ez a kézügyesség mindenkire jellemző, nem kívánnak más ügyes fogásokat kitanulni, mivel ezzel elégedettek. Ezzel fenn tudják tartani életüket, de leginkább a halászatban bíznak, az itteni vidék halbősége a legkönnyebben hozzáférhető és alapvetőbb tápláléka a lakosságnak.

9. Mindennapi táplálékuk leginkább halból készül, mivel leginkább ehhez jutnak hozzá és ez szolgál állandó táplálékul. Nyári időszakban ugyanis a vizek mentén élnek, főleg a nagy Ob folyó mentén, amelynek széles folyamá-

ban sok különböző fajtájú hal fordul elő; nemcsak lakóit, az osztjákat, hanem az egész vidéket kitűnő minőségű halak bőségével táplálja. A folyót övező partvidék pedig vadbőségével tűnik ki, itt ugyanis sűrű erdőség van. Ritka a sík terület, viszont gyakoriak a természetes uton keletkezett vizmosta szakadékok, völgyek, amelyek olyanok mintha emberek ásták volna őket. Ezeknek a helyeknek sötétsége sok vadat éltet. És szerfölötti gazdagságával az Ob, ez a dicső folyó az osztják nemzetség táplálója. Egész nyáron át szüntelenül halászáttal foglalatoskodnak, és ahogyan mások a termékeny földeken a termést takarítják be és télire előkészítik, úgy a kopár, terméketlen földeken élő szegény osztják egész télre elegendő halat fog és szokásuknak megfelelően a finom halat, a "mukszun"-nak [*Coregonus muksun* = szi-bériai maréna] nevezettet és más fajtákat só nélkül annyira kiszáritják, hogy egész télen át eltartható. A száritott halat "pozjom"-nak nevezik. Ha pedig nyalánsággal akarnak jóllakni, akkor halzsirt használnak, amit nagy nyírfaedényekben tartanak; a zsirból vévén a száritott halat ezzel teljesen átítatják és ezekkel a finom falatokkal meg vannak elégedve. Máskor meg magával a zsirral isszák jól tele magukat, azonban a legkülönlegesebb és finomabb ételnek azt tartják, amit "varka" megnevezéssel illetnek, de csak előkelő lakmározásaik

alkalmával készítik és pedig a következőképpen: különféle halak belsőségeit kivévén, minden tisztítás nélkül valami edénybe teszik, abba bőven halzsirt töltenek és a tűzön sűtik, amíg egészen fekete lesz. Akkor a tűzről levéve, ebben az ingyencségben lelik örömlüket és ugy gondolják, hogy ennél finomabb étket sehol sem lehet találni. Ezen ételnek már a bűzét távol az ételtől is mindenki érzi, azonban nekik ez finom és kellemes. Szokásuk az eleven, a vízből kifogott halat enni; az egészség szempontjából hasznosabbnak tartják a véres nyershus fogyasztását, mint a főtt vagy sűlt husét. Télen pedig a legszívesebben a fagyasztott halat eszik.

10. A táplálék szegényességét és elégtelenségét jelentősen enyhíti a /vizi/ madarak sokasága: hattyuk, ludak, kacsák és más madarak. Hiszen itt nagy vizek és mocsaras helyek vannak, melyek kedveznek szaporulatuknak: szaporulatuk nagy, hogy ennek a meglehetősen szegény népnek élelmet nyujtson. Ezeknek a madaraknak a fogásával nyári időszakban foglalkoznak, többnyire junius utolsó napjaiban. Itt ugyanis ekkor veti le tollazatát a madár, repülésre gyenge, bőségesen jut ekkor az osztjának ennivaló. Ebben a kedvező időszakban tudják leginkább az anyamadarakat és kicsinyeiket befogni, őszel pedig ujra nekiűlnek a madárfogásnak és akkor meg-

lehetősen nagy zsákmányuk van, mert akkor karóra feszített halászhálókkal és erre a célra készült hálókkal tömegével fogják a madarakat; téli idényben táplálékukat és foglalkozásukat a vadászat adja. Közönséges ij-jal mindenfajta vadat ejtenek a husát pedig mindezeknek a vadaknak: medvének, rókának, szarvasnak és egyebeknek megeszik.

11. Ahogy ez a nagy Ob folyó segíti az osztjások táplálkozását, élelmezését, ugyanugy szomjuk csillapítására is elegendő, hiszen más italuk, mint az Ob vize, amiből bőven van, nincs. Igen kedvelik a kínai dohányt, amit "sar"-nak⁺ neveznek. Ez mindennél drágább és szükséges számukra, valamint egészségükre nagyon hasznosnak hiszik, szokatlan módon használják: kevés vizet a szájukba véve, a füstöt a vizen keresztül magukba nyelik úgy, hogy egy cseppet sem engednek ki a szájukból, és ez úgy lesujtja őket, hogy egészen reszketnek, remegnek, sápadoznak, néha úgy elvágódnak, mintha nyavalyatörés vagy fekete betegség sujtotta volna őket, amíg magukhoz nem térnek. Egyébként pedig a legjobb és leghasznosabb gyógyító hatása van. Ezt valamennyien használják, nők és férfiak, és fiatal gyermekeiket is ebben a gyógymódban részesítik, gyermekkoruktól hozzászoktatják őket ehhez, mert a do-

⁺ Steinitz: MSFOu 125: 573-5.

hánynak ez a használata segítségükre van abban, hogy az állandó halzsír és halevés következtében felfokozódó természetes nyálka-váladékot kivonja és kiszáritsa.

12. Ez a hanyag nép egy cseppet sem gondoskodik holmijáról.

Lakásuk a jurta, ebből kétféle van: nyári és téli jurta: azonban mindkettőt kis költséggel maguknak megfelelően csinálják: a téli jurtát rendszerint erdők közelében építik, méghozzá négyszögletesnek, belsejükben körben a fekhelyek vannak, a tüzet pedig közepére téve, állandóan égve tartják és melléülnek melegítve meztelenségüket. Nyári időben pedig vízközelben állítják fel a nyir-fajurtáikat, amelyeket, egyik helyről a másikra vándorolva, nehézség nélkül magukkal tudnak vinni. Ugyanezzel a szokással raknak tüzet csak oly módon, hogy harasztal állandóan füstöltetik a halat, amit télire szárítanak. A szegénység és nincstelenség az, ami arra készíti őket, hogy téli és nyári időszakban helyükről más településre költözzenek át, nem tartja vissza őket a zord tél sem, hiszen semmi sem gátolja őket abban, hogy hóban vagy jeges szakadéokban lakóhelyet csináljanak és ott tartózkodjanak, még a háztartási eszközök sem: edények és egyebek, amelyek súlyosságuk miatt gátolnák a gyakori helyváltoztatást, de az edényeik - nyirfaedények; a legalapvetőbbek és legfontosabbak pedig a hálók,

a nyilak, az íj, a csónak; fejszéje nem mindenkinek van, így ezek nem jelentenek nagy terhet, de inkább a szegénység miatt van ilyen kevés eszközük.

13. A jószág szaporításával valamint juhok, tehenek, lovak tenyésztésével nem találkozunk náluk, gondjuk sincs erre, ugyanakkor nagy szegénységben tengődnek. Mások, a tehetősebbek sok rénszarvast tartanak háziállatként, ezeket használják lovak helyett. A lovak hiányát és szükségességét rénszarvasokkal pótolják és minden utjukra rénszarvasokkal indulnak. Ha valahová utazni akarnak, a szarvasokat, mint a lovakat befogják a szán elé, és azokkal mennek. Erre a célra külön szánjuk van, amit "nartü"-nek⁺ neveznek. Különben pedig valamennyien nemcsak a rénszarvasokat használják utazáshoz, hanem a kutyákat. Ebből ötöt-hatot, sőt tizenkettőt is befognak egy szán elé. Ez a szán /nartü/ három arsin hosszú és fél arsin széles, nagyon könnyű. Ezekre a szánokra olyan mennyiségű terhet raknak, hogy hihetetlennek tűnik, hogy ezt a kutyák meg tudják mozditani, azonban az uton nagyon gyorsan tudnak haladni, hiszen egy nap alatt ötven, sőt még több versztet is megtesznek. De nemcsak az ott élő lakosok, hanem bármely átutazó ván-

⁺Hajdú: MKE 72; Vasmer, EtSIRJ 3:46 s.v. narta.

dor rénszarvasokkal és kutyákkal közlekedik itt, más-
képpen ugyanis a sok és magas hó miatt lehetetlen, mivel
a ló ezekben a hófúvásokban úgy elsüllyed, hogy nem tud
kimenni belőlük, a szarvasok és a kutyák pedig, mivel
könnyűek, nem süllyednek bele.

14. Az osztjások, de méginkább a szamojédok nemcsak télen,
hanem nyáron is használják a szánt. Azonban a nyári idő-
szakra másképpen készítik elő: a szántalpakra rénszarvas-
bőrt erősítenek rá, amit a szarvasok alsó lábszáráról
nyernek. Ez a földhöz érve, mivel sima, könnyedén és
fürgén csuszik. Ezek a szánok olyan végtelenül könnyűek,
hogy egy kézzel fel lehet őket emelni és a levegőbe fel-
dobni. Ezek nemcsak a földön vontathatók, hanem ha vizek
vagy nagy folyók kerülnek az útba, biztonságosan rámehet-
nek, mivel a rénszarvas, a szánnal együtt a folyón át-
uszva, áthuzza a szánt és a rajta ülőket.

15. A föld, bár mindenek táplálója és sokakat nemes termé-
kek bőségével el is halmoz, azonban ezzel a néppel szemben
fukar az adományaiban, semmiféle termést nem hoz, ezért
ez a nép vad füvekkel táplálkozik, földművelésük nincs,
semmiféle vetőmagot nem használnak, hanem elégedettek
azokkal a vad gyökerekkel, amit a föld a sarkkör alatti
fagyos kövekről adni tud.

Feleségeik, mivel kenderjük nincs, ebbéli szükségleteiket és hiányukat mezei fűfélékkel elégítik ki. A csalánfélékből úgyesen fonnak fonalat, belőle vásznat készítenek. A vászonból pedig védőlepel készítenek maguknak a szunyogoktól való védekezésre, hiszen a szunyogok, legyek és más effélék tömege miatt képtelenség védőlepel nélkül meglegni; ugyanebből varrnak maguknak ingeket és azokat cérnával kivarrozt mintákkal különböző tarkázással díszítik.

16. Ruházatuk általában halból készül, leginkább menyhalból, ami a harcsához hasonlít; valamint a tokhalról és kecsegéről lenyuzván a bőrt, sok munkával úgy megpuhítják, hogy mindenféle öltözetet tudnak belőle maguknak varrni. A menyhalból többnyire kabátokat, a többiből pedig harisnyát, csizmát készítenek maguknak. A tehetősebbek télire szarvasbőrből varrnak ruhát és csizmát, a felső ruhadarabjukkal pedig egész testüket befedik. Ezzel a beburkolózással a nagy hideg ellen védekeznek. A nyomor és szegénység azonban nem teszi lehetővé mindenkinek, hogy szabadon hozzájusson az ilyen ruházathoz. Sokak a téli időszak legkegyetlenebb fagyos napjait is menyhalból készült kabátkákban vészelik át, és ilyen szegényes öltözékben indulnak lakóhelyeiktől távoli, kietlen földekre, erdőkbe cobolyra, drága fekete rókára,

hermelinre, mókusra vadászni, amelyekre bárki rátekintve látja ezen szegények tevékenységével, erejével megszerzett értékét.

Látva ugyanezek szegénységét, helyénvaló Ovidiust felidézni:

Gyűjti a méh a nektárt, de ebből öneki

Csak morzsa jut, a nagyobb részt más élvezi.

A nedűt a méhek nem maguknak gyűjtik be.

Övék a munka keserve, másé az öröme.

Keserves munkájával a szegény osztják

Drága prémeket gyűjt, hogy mások hordják.

Öt magát, nincstelent, keserű nyomor sujtja

Koldus, csak bőre van, s bőre alatt csontja.

Hiszen a nagy szegénység arra kényszeríti őket, hogy a madarokról, vadludokról, hattyukról lenyuzzák a bőrt, amit szokásuk szerint finoman kikészítenek: a nagy tollakat kitépi, s csak a pehelyt hagyják meg; saját munkával a bőrt megpuhítják és subákat állítanak belőlük össze. Ezeket melegeknek mondják.

Ha a szegénység nagyon sujtja is őket, a szép iránti vágy mégis arra készítette őket, hogy különleges diszité-sű ruhákat készítsenek, elsősorban a női nem törekszik erre: ruházatukat néha posztóból készítik ugyanolyanra, mint a férfiak, csak hosszabbra hagyják, egészen földig

erők is vannak, ezeket önből való függőkkel diszítik, egyik függőt a másik mellé tűzvé; a függőket a diszítéshez hasonlóra öntik. A fejükön vászonlepel van, ami a legkülönbözőbb színekkel van kivarrva és tarkázva, ezzel nemcsak a fejüket, hanem az egész arcukat is elfedik, hogy idegen ne láthassa arcuk szépségét, - idegen előtt ez ugyanis szégyenkezésük jele. Általában pedig valamennyien a biborvörös színű ruhát kedvelik leginkább, mert ez a szín nagyon tetszik nekik, legyen posztóból vagy mintás selyemszövetből, mivel előljáróik feleségei kamcsatkai szövetből készült ruhát hordanak, de mindig biborvöröset.

17. Közöttük jelentéktelen rangkülönbség tapasztalható, hiszen mind egyenranguságban élnek, csak az jelent náluk rangkülönbséget, ha valaki vagyonosabb, azt vezetőjüként tisztelik és hercegi címmel titulálják. Az egymás iránti szeretet parancsának jobban engedelmeskednek, mint valamely törvényes rendelkezés hatalmával, erejével amennyire fékentarthatók. Voltak valaha saját hercegeik, de ezek nemzetsége az idők során megszakadt; ha maradtak is még a régi hercegi nemzetség törzséből, azonban nincs meg a korábbi uralkodói hatalmuk: sem adót nem szednek, sem igazságot nem szolgáltathatnak, hanem valamennyien egyformán a városokban élő, öfelsé-

ge a cár parancsára kinevezett parancsnok [komendant] irányítása alatt állnak. Minden egyes kenéznek megvan a maga birtoka, és a különböző folyócskáknál falvaik vannak. Hiszen a folyókról kapott neveiket használják, ahogy a Szoszva folyóról - szoszvai kenéznek, a Lapin folyóról lapini kenéznek nevezik őket. Ily módon az ő rangjukból adódóan a következő hatalmuk és kötelezettségük van: a saját magától járó adót és a rájuk bizottaktól beszédett adót, a parancsnokhoz a városba kell vinnie és a cári fenség kincstárába leadnia. Fontosabb peres ügyekben egymás között nem bíráskodnak, erre a parancsnokok hivatottak, akik a körzetük bíróságához tartozó járásokban végzik a bíráskodást és ítélkezést, és ha a prémadóval, amit nyelvükön "jaszak"-nak mondanak, késlekednek azt büntetéssel és kegyetlenséggel behajtják rajtuk.

18. Ha szegény és mindenünnen nyomorúság sújtotta is ez a nép, de a prémadójuk és adójuk nagyon nagy. Egyébként tevékenységük, a vadászatok során ejtett minden vadat, cobolyt, fekete rókát, amelyek értékük és szépségük miatt megfizethetetlenek; mókus, hermelin, sarki rókák, hódok és más különféle vadak prémjei a cári kincstárba folynak. És ezekkel a finom árukkal nemcsak az európai országokban nagyon híres a Moszkvai Birodalom, de Ázsiában is nagy a dicsősége, mivel a Kínai Birodalmat kereskedelmi kapcsó-

latai révén ezekkel a nemes árukkal bőven ellátja. Onnan pedig szerfölötti gazdagság gyűlik össze: sok arany és drágakő, valamint mintás selyemszövet, selyembrokát, porcelánedény sokasága. És mindezek egyedül a már korábban megnevezett árukért, amelyeket adóból és a nép munkájából gyűjtenek össze. A rájuk kirótt adót ilyen módon állapítják meg: akik az Ob alsó folyása mentén élnek, mindezek, akik ijjal vadásznak, évi egy cobolyprémre vannak kötelezve, a vagyonosabbak pedig évente három cobolyprémre, a coboly értékét pedig hét grivnában⁺ állapították meg. Ez azért van, ha nem kapják meg a cobolyprémet, vagy nem akarnak cobollyal fizetni, akkor ahány cobolyprémre kötelezettek, annyszor hét grivnát kell a cári felség kincstárába befizetnie. Néha pedig előfordul az a szerencse, hogy egy egész járás egyetlen fekete rókával, amelyet némelyek "marmorka"-nak neveznek, minden kötelezettségét ki tudja fizetni: hiszen ezek határtalanul szépek, szerfelett drágák: száz - háromszáz rubelt, és még többet is érnek, és ahogy már korábban mondtuk értékük megfizethetetlen. Hogy vadászszákmányaikból a cári felség kincstárába milyen jövedelem folyik be, az mindenki számára ismert és könnyen elképzelhető. Mások pedig, a termékeny földeken élők, leginkább Tobolszk környékén, még jobban meg vannak adóztatva. Mindenki, akinek saját háza van, évi két és három rubel adóra kötelezett; mivel ezek a föld terméséből is

⁺ I. Péter idején egy grivna ezüst = 16 lat / 1 lat 12,8 gramm/; 1 grivna = 10 /ezüst/ kopejka.

gyarapodnak, sok jószágot tartanak és vadból és halból sem szenvednek hiányt.

19. E nép mindezen régi szokásairól és az emberekkel való érintkezési formáiról hirt adván, illendő azok házassági szokásairól is megemlékezni. A házasságukat gonosz hitük miatt semmiféle törvényes előírás nem szabályozza, hanem a maguk tetszése szerint, megegyezés alapján történik. Ha valaki ugyanis valakinek a lányát feleségül kívánja venni, akkor a lány apja megszabja a lány árát, amelyet nyelvükön "kalim"-nak mondanak. Megegyezvén és jóváhagyván a menyasszonyért fizetendő váltságdíjat, a vőjelölt, ha üdvözölni akarja eljegyzett menyasszonyát, meg kell tartania azt a szokást, hogy ne arccal szembe, hanem oldalt fordulva menjen be apósa házába, ne nézzon annak tekintetébe, hanem siessen oda, hol az eljegyzett ül; ez a szokás a szülőkkel szembeni engedelmisséget jelenti, ugyanis úgy vélik, hogy az újonnan fiukká fogadottak nem illik nem lesütött szemmel apja arcára tekinteni és még kevésbé menyasszonyának anyjára. A menyasszonyáért fizetendő díjat rendszerint száz rubelben állapítják meg, ennek ellenértékéül a vőjelölt a legszükségesebb holmiját előrakja: csónakot, ijt, kutyát és odaadja azokat apósának fizetségül, maga a fizető pedig saját holmijának önkényes becsüse: a csónak értékét 6-10 ru-

belben állapítja meg és így tovább. Ugyanilyen végtelenül magas árat állapít meg értéktelen holmijaira mindaddig, míg az egész megállapított váltságdíj ki nem telik. Amidőn pedig kitelt, akkor az apa fogja a lányát és odaadja vejének meghagyván, hogy őrizték meg a szeretet szövetségét és hogy engedelmeskedjék a férjének: ha pedig a váltságdíj összegét szegénysége miatt mind nem tudja kifizetni, akkor az apa nem engedheti el a házából a lányát hozzá. Azonban, hogy vele a házában szabadon együtt tartózkodjon, nem tiltja meg, mindaddig, amíg az egész váltságdíjat kifizeti -; más szokás nincsen, semmiféle lakomázás, csak amikor a lányát otthonról a férj házába elengedi, akkor tesz a lányára egy bundát. Ha pedig az előkelők közül való, akkor mindent megtesz, hogy biborvörös ruhával tisztelje meg.

Annyi feleségük van, amennyit a férj el tud tartani, és ahányért a váltságdíjat meg tudja fizetni.

Feleségeiket szabadon elzálogosíthatják, adhatják, ajándékozhatják és eladhatják, elbocsájthatják és ujakat vehetnek helyettük. És ilyen hitetlen törvénytelenséghez szokva, sokaknak két-három feleségük van, és ki amennyit el tud tartani.

20. Olyan az ő szerfeletti nővágyuk, hogy mindegyikük féktelen bűja vágyában több feleséget akar tartani. Ugyanilyen mér-

téktelen mindenben életformájuk. Rendkívüli a mindennapi eledelük: a hal, a zsír; a szívet erősítő kenyeret egyáltalában nem eszik. Italuk egyedül a víz. Egyéb anyag, nemtörődöm, visszataszító életmódbeli szokásaik a tisztaság hiányából adódóan olyan gyógyíthatatlan betegséget hoznak rájuk, mint amilyen a lepra, vagy a tisztátalanság annyira szörnyű, hogy az élő embernek rothadás emésztí a száját, orrát, lábát és sokaknak az egész testét a csontig elpusztítja. A lakosság nagyobb részét ez a szörnyű betegség fertőzte meg, de nem elővigyázatosak ezen veszélyes betegségükben, hanem mindnyájan együtt tartózkodva, egyik a másikat megfertőzi. Az ezzel nem törődők sokan vannak: ha valakit kezd elövenni ez a betegség, nem keresik az orvoslását és nemcsak nem gondoskodnak a gyógyításáról, de semmivel sem takarják el a rothadó sebet, hogy a fájdalmat enyhítsék.

De ezzel nem törődve, miután a gennyedző fekélyt nyírfa-kéreggel körülcsavarták, nagy távolságra vadászni, vagy valami más utra indulnak: és mindaddig így járnak, amíg egészen felörlődve ettől a gennyedző kórtól, meg nem halnak. Az értelmes teremtvény szerfölött csodálkozik e kegyetlen betegségben szenvedők nemtörődömségén. A kutatók, akik az állatok természetét kutatják, tanúsítják, hogy az állatok, amikor valamely betegség támadja

meg őket, a természetben keresnek valami gyógymódot, amellyel meggyógyíthatják a felszedett betegséget.

Az eb sebét nyaldosván, annak körbenyaldosásával pusztítja a kórt, hoz gyógyulást sebére. De e teremtvény, bár értelemmel bír, mégis az önmaga iránti természetes szeretetből egyáltalán nem gondoskodik az egészségéről. Hanem mindaddig gennyedző sebbel jár, amíg egész teste a rothadástól végleg kimerül. A lélek és a test orvosa, az Ur legyen életetője és gyógyítója ennek a nemzetségnek, mert sokak ifju éveikben ettől a betegségtől megfertőzve, idő előtt elveszítik életüket.

21. Ez a gonosz, ártalmas betegség annyira békéssé tette ezt a népet, hogy alkalmatlannak látszik katonáskodásra és maga a természet is több félénket, mint harciast produkál. Azonban a harciasság jelei: szablyák és vérték sokasága található, de mindezek már ósdiak; többnyire a bálványok közelében találhatók, innen adódik, hogy hajdanában ez a nép harcolt. A régi írónál pedig erről semmit sem találtunk, csak Szibériának Jermak Tyimofejevics által történő elfoglalásáról írva, emlékezik meg valaki az osztjások bátorságáról. Amikor Jermak meggyilkolása után a tatárok, Alej, Kucsum cárr fia és Szejdak herceg Tobolszk várát újból hatalmába kerítette, az oroszok pedig Jermak meggyilkolása utáni második nyáron egy bi-

zonyos Ivan Manszur hadvezérrel Tobolszk alá hajóztak, de a nagyszámu ellenség és annak erős ellenállása miatt behatolni oda nem tudtak, leereszkedtek az Irtisen az Obig, erre az említett osztják földre, ezzel a hajóuttal eltöltvén az őszt, az Irtis torkolatánál egy védő várat eneltek, hogy itt töltsék a telet; az osztjákok pedig, miután nem akarták földjeikre engedni őket, erősen megrohmozták ezt a várat bálványszobrot vive magukkal, hogy az segítsen nekik. Amikor pedig az oroszok véletlenül ágyuból eltalálták és lerombolták ezt a bálványt, félelem fogta el őket, midőn lerombolva látták azt, oltalmában és segítségében csalódtak, az oroszok elől menekülvén, elvonultak. És csak ennyi a hír az ő bátorságukról. Amikor pedig a győztes fegyverek egész Szibériát ujfent az orosz jogar fennhatósága alá hajtották, akkor ezt a népet is nagy alázatra kényszerítették. Most pedig méginkább megfélemezi őket a gyógyíthatatlan betegség, amely egyre többeket kényszerít betegségükben sóhajtozásra és a betegség miatt mind gyakrabban kell a temetkezési siratókra figyelni.

22. Halottaik temetésekor régi előljáróik balgahitúságából törvényként meghonosodott szokásaik vannak: amikor valakinek az apja vagy az anyja, vagy a férje, vagy valaki a törzsből az élők sorából eltávozik, akkor őt az

utolsó útjára elkísérő rokonok, annak jeléül, hogy szívből sajnálják, a hajukat tépik, és amennyire csak lehetséges arcukat könnyekkel véresre kaparják. Az összevénzett hajszálakat pedig a halottra szórják, mert balga hitükben azt hiszik, hogy a lélek néhány nap múlva eljön, hogy megnézzze a sajnálkozás jeleit és ezek révén a halott megfigyelve rokonai iránta való igaz szeretetét, s ezért a más világon hálásnak lenni meg nem szűnik.

Holmijuk egy részét, de leginkább a mindennapi életben szükségeseket: a ruhát, az ijt, a nyilakat, a fejszét, az üstöt és más egyebeket az elhunyttal együtt sirba teszik. Ezeket a szokásokat részben a korábban itt lakó csudoktól vették át, részben pedig a maguk hitetlenségében úgy vélik, hogy a halál után is fogyasztják a földi ételeket, éppen ezért raknak minden az életben szükségessé a halott mellé. A leginkább különös, esztelen és szegyenletes szokásuk, amit az asszonyok férjük halála után gyakorolnak. A meghalt férjnek valamelyik ruháját a feleség ugyanis előveszi, és fából férje hasonmására bálványfigurát faragva, erre ráadja férje ruháját, mellé rakja a meghalt férj eszközeit és oda teszi ezt a bálványt, ahol azelőtt férje szokott ülni, és mindent amit neki életében készíteni szokott, mindazt ennek a lelketlen fadarabnak szorgosan készíti; és a fő ülőhelyen, ahol étkezni szoktak, a bálványt maga mellé helyezvén, átöleli és csókolgatja, mint az élő urát. Azt hiszi, hogy a halott

mindezt tudja és a halott lelke beleköltözik ebbe a bálványba. Ezt a szokást jó ideig, egy évig, sőt tovább is gyakorolják, majd ezt követően a bálványt a feleség ruhás-
tul sirás és sajnálkozás közepette a földbe rejti.

III.

A BÁLVÁNYIMÁDÁS ISTENTELENSÉGÉRŐL

1. Hitetlenségük, [mely] szörnyűbb, mint maga a törvény, /a hit/ nem tisztelése és a pusztulás utálatossága, hiszen természetes értelmük napját az esztelenség oly feneketlen mélységbe taszítja, hogy nem lehet előszámlálni bűnös, többistenhitűket: amidőn letértek a hitetlenség útjára, a bálványimádás örületének egész tömege Babilonban a borjuszobrot imádta, az arany borju előtt hajlongtak. A hellének pedig Kronoszt és Junót imádták. Itt pedig ez a nép az örökkévaló Isten dicsőségét eltorzítva: madarak, csuszómászók hasonmására készített magának különböző isteneket. Mások valamely vadállatra hasonlító bálványt imádnak, leginkább a medvét tisztelik. Ismét mások madarak, hattyu, vadlud alakúra készítik bálványaikat, mindenki a maga kedvtelése szerint. Annyira erős e nép istenteremtő kedve, és oly nagy a szégyenletes többistenhit, hogy ahány teremtvényt megismertek, annyiféle istent ábrázoltak. Némelyek pedig ismeretlen hasonlatosságu bálványt alkotnak, sem nem vadállatokra, sem nem madarakra emlékeztetőket. Néhányan meg valami bölcsőben fekvő fafigurákat imádtak, amelyeket bőrrel, posztóval és vászonnal bepólyáltak, közepére pedig egy tükörűveg darabot helyeztek és még egyebeket. Honnan van ná-

luk ez a változatos többistenhit? Ugy tűnik, hogy a nyereszkesedés piszkos vágya szüli ezt. Hiszen sokuk gonosz ravaszkodó, aki idegen munkával akar meggazdagodni, elcsodálkoztatóan különböző új bálványfigurákat csinálnak, és ezeket istenségnek téve meg, hogy ezeknek az újabb bálványalkotásoknak a sötétségben tévelygő nép áldozatot hozzon és tiszteletben részesítse őket, hiszen azok ujszerűsége és különlegessége csábítja őket, hogy többször lássák őket, fölveszik a gyalázatos áldozatok hozatalának szokását. A gyakori áldozatok eredményeként a vélt istenek készítői az áldozatot bemutató papokkal együtt meglehetősen jóllakottak szoktak lenni. Ezen piszkos haszonszerzés miatt sok áldozó papjuk, az ő szóhasználatukkal a "samancsik"-ok az ördög rabjai lesznek és a látomások során az ördöggel való együttműködés szövetségébe szolgáltatatták magukat.

2. Áldozó papjuk és bálványkészítőjük, vagy az apjától, vagy közvetlen rokonától öröklés útján lett bálvány-tulajdonos, istentelen hitük szerint meghatározott tisztségbeli ranggal nem rendelkeznek. Aki bálványt készít vagy tart, vagy maga buzgalommal a bálványok közelében foglalatoskodik, leginkább az akiről úgy vélik, hogy mindenkinél többet ért hozzá, az lesz általában az áldozópap. A fő bálványok mellett /róluk a későbbiekben adunk hírt/ külön

meghatározott és elrendelt, állandó őrség szokott lenni, akiket papokként tisztelnek. Rangjukból adódó kötelezettségük: mindig a hazugságot szolgálni. Hiszen néha, ha kevés az élelmük a népet hazugsággal áldozathozatalra serkentik, úgy /téve/, mintha ezt vélt isteneik követelnék. Amikor pedig valaki áldozatot akar bemutatni, akkor egy barmot vagy vadat vezetnek elő, amely fölött a pap énekeket mormol, gazdag halzsákmányt, vadzsákmányt kérve. Maga pedig segítségére van az áldozónak a barom levágásában és ezért a tevékenységéért együtt ehet, bizonyos mennyiséget az áldozókkal. Vannak olyanok akik bizonyos látomásokat látnak és bűvöléseket űznek, átengedve magukat a sátán örökös rabságának, rendszerint jövődömondással foglalkoznak. Midőn valaki a jövőjéről akar megtudni valamit, legfőképpen a mindennapos dolgokról: halászatról, vadászatról, akkor a varázslót /a bűvölőt/ sötét kunyhóba vezetik, és ott őt erősen összekötözik, maguk pedig melléülnek, sipjaikon játszanak. Az összekötözött pedig bizonyos varázsigéket kiáltoz, az ő szövetségését, a sátánt hívja. Ezt rendszerint mindig éjszaka csinálják. Mikor néhány órás hívogatás után valami heves zajt hallató szellem száll bele, az ott ülők akkor kiszaladnak a kunyhóból, otthagya az összekötözött varázslót. Őt pedig ez a szellem megragadja, a földről fölemelvén, mindenképpen gyötörve agyonkinozza: éppen emiatt

kötözik őt meg, hogy e kinzó rohamában nehogy valahová ki-rohanva, elpusztuljon. Néhány óra elteltével a tisztátalan szellem, mint a hamisság atyja hazug jóslatait. fülébe sugván elhagyja őt. Az pedig félholtan megszabadul a kinzó gyötrelmekről, maga szabadul ki a kötelek közül és csalárdul hirdeti a jövendőt. Előfordul, hogy a csalással elbűvöltek, ahol hal- és vadbőséget sejtének, ott semmit sem fognak, máskor pedig a jövendölés megvalósul, sok halat fognak, csalásukkal pedig továbbra is fogva tartva ezt a tévelygő népet. Ha pedig a hazugság nem lett volna, mindig valami igaz vélekedéssel, elpalástolt és rejtett /a jövőben/ tovább nem hittek volna a bűvölő hazugságaiban és látomásaiban. Azonban fondorlatos ez az ördög, ahogy csalárd hálót elrejt.

3. Ezek az imént említett bűvölők honosították meg a sokistenhitűség annyi változatát, és a bálványok számtalan ábrázolási módját. Ezeket istentelenül tisztelik /imádják/. Bűnös többistenségük tisztelete semmiféle szabályokkal nem korlátozott, nincs valami általános érvényű szabály rá, hanem mindenki a maga tetszése szerint, talál rá időt, akkor tiszteli és imádja őket. Mivel pedig az imádásuk üres kézzel sosem történik, a köznép mindig a bálványok közelében lévő papokat kérleli, hogy adjanak utmutatást; melyik imádási formát alakítsák ki. Ugyanis mindegyik

pap úgy tesz, mintha a bálvánnyal különleges kapcsolatban lenne, s ezért a vélt istenek követeléseit számukra mindenkor ismertek lennének. Ha valaki a maga istentelen hite szerint az egészségéért, vagyonszerzésért, nyomorában valami vigaszért akar a bálványhoz folyamodni, akkor a bálvány áldozó papjának bejelenti szándékát, hogy áldozni kíván és az közli vele, hogy mit vesz a legszivesebben az a lelketlen bálvány: valami lakomát-e, ruhát-e, vagy más szükséges dolgokat, és ilyen áldozati ajándékokkal halmozza el a bálványt imádásakor. Különbözik pedig a nép nem mindig keresi meg a papokat a legkedvesebb áldozat megtudásáért, hanem maguktól visznek a bálványoknak különböző tárgyakat: vásznakat, posztókat, sokféle vad- és halból készült holmit és ezekkel az áldozatul hozott holmival bepólyálják a bálványokat, amelyek annyira megvastagodnak, hogy ötven arsin vastagok is akadnak, a faragott fa pedig nem több fél arsinnál, de egészen megszélesednek az áldozati tárgyaktól, amibe becsavarják őket. Egy ilyen bálványt találtunk a Sorkorovi [sic] jurtákban: közepében egy hasábfa, amire ötven éven keresztül rakosgatták a posztót, és a felső részén némi emberi hasonlatosságra bádogból kialakított/ál/arc volt. És midőn azt a tűzbe dobtuk, a bűdös füst valamennyiönket úgy átjárt, hogy majdnem elfutottunk ezektől a településektől. Néha bálványukat biborvörös ruhával ékesítik,

leginkább, amikor valami szerencsét: bőséges hal-, vadzsákmányt kívánnak. Ha pedig a kívánt javakat nem kapják meg, akkor a ruhát leveszik róla, és magát a bálványt szidalmazás közepette valami becstelen helyre ledöntik; később aztán újból visszahelyezik tiszteletének korábbi [első] méltóságába. Bálványait nagyon magas halmokon és előkelő helyeken állítják fel, hogy mindenki jól láthassa őket, néha lakóhelyüktől távol, elkülönülten állítják fel őket. A tisztelet jeléül ha bálványtemplom építésére alkalmas és szép helyeket találnak tágas bálványtemplomokat építenek és bennük helyezik el a bálványokat, a hozott áldozatokat pedig előttük fogyasztják el. Más kisebb/áldozóhelyeken/pedig a csontokat szép halomba rakják, hitetlenségük miatt és vigyáznak rá, azt vélvén, hogy nem illik tiszteletlenül összesesepenni az áldozatra hozott állatok csontjait.

4. Az áldozat bemutatásának szokása és rendje szintén nincs valami megállapított időrendhez kötve, ahogy ezt más bálványimádók teszik, leginkább pedig a mongolok, akik kialakult szokásuk szerint ujhold idején mutatják be áldozatukat. Itt pedig a sötétségben tévelygő tudatlan osztják semmiféle kötött sorrendet nem ismer, hanem amikor éhes hasuk lakmározásra ösztökéli őket vagy valaki, akit papként tisztelnek, éhes torka vágyának teljesülését keres-

ve, szájával azt hirdeti, mintha az istenek áldozatot követelnének, amiért egyeseket szerencsével kecsegtetnek, akkor jött el az áldozat ideje. Ilyenkor teljes tönkremenésig áldozati vadat vagy lovakat keresnek; leginkább azok szoktak lovat áldozni, akik a tatár települések közelében élnek, mert ezek érintkezve a tatárokkal, azok szokása szerint a lóhusevés is szenvedélyes szokásukká lett, és ezek használnak ocsmány áldozataikhoz lovakat. Akik pedig távoli pusztaságokban élnek, ezek többnyire rénszarvasokat áldoznak, mert ez az ő háziállatuk, náluk bőven tenyészik. Amikor pedig a bálványok elé vezetik az áldozati állatot, ezen szokás szerint történik a feláldozása: aki a legjobban ért az ostoba beszédhez, az áldozópacként élenjárva, az áldozati jószágot fogadja és első lábait összekötözi; egy másik a lándzsát fogva, azt egyenesen az áldozati állattal szemben tartja, egy harmadik megfeszített ijjal áll; /egy negyedik fejszével a felvezetett állat szemével szemben áll/. Ezután pedig az áldozó pap mormolni kezdi igéző szövegét, énekkel kérvén a bálványoktól halbőséget és szerencsés vadászatot. Miután befejezte ezt, elsőként az áldozó pap sujt az állatra az arra előkészített eszközzel. Azután a második ember nyíllal, a harmadik lándzsával sebzi meg. A már lerogyott állatot, de amely még lélegzik, fogják és háromszor körbe vonszolják a bálványok körül. Azután késsel a szívébe döf-

nek, kiengedve a vérét egy edénybe [tálba], ezzel az ocs-
mánysággal meglocsolják hajlékaikat és a bálványoknak pe-
dig a száját mázolják be. Az állat bőrét fejével és a tér-
den aluli lábrészával együtt diszül és örök emlékeztetőül
kiakasztják a bálványtemplomok fölötti fákra és erre a
célra a legerősebb fákat szemelik ki, leginkább olyan er-
dei lombos fát, amely hasonló a fenyőfához, de keményebb
és kevésbé korhadó más fákkal szemben. A húst megfőzván,
a legfinomabb részekkel bekenik a bálvány száját, azután
pedig az egybesereglett háziak gyermekeikkel együtt a
húst megeszik. Miután a húst elfogyasztották, a hála
jeléül botjaikat feldobálják a levegőbe; úgy vélik ugyan-
is, hogy ezzel a bálványban istenített és a lakomán velük
ülő és most levegőbe emelkedő tisztátalan szellemet kísérik
el. Azt is mondják, hogy fenyegetésként is csinálják ezt,
hogy megőrizze [emlékezetében] az iránta tanusított tisz-
teletet. Az a szokásuk ugyanis, hogy valamely balszeren-
cséért megbecstelenítik bálványaikat és ezért minden ál-
dozat bemutatásakor a rémisztés jeleit is kifejezésre jut-
tatják, ezzel azt kívánván, hogy a bálvány még több gondos-
kodással legyen a vad- és halzsákmányok iránt. Gyakori ál-
dozathozataluk miatt nagy nyomorba jutnak és teljesen
tönkremennek, hogy gyermekeiket és feleségeiket is átad-
ják a kölcsönt adónak szolgálatra. Ha pedig a szegénység
és nyomor már kezdi legyűrti az osztjákat, akkor csalárd

hite és hiu reménye arra buzdítja, hogy áldozathozatalával szerezzen a bálványoktól bizonyos javakat. Minthogy nincs honnan áldozati állatot szerezzen, feleségét és gyermekeit adja zálogul, abban reménykedvén, hogy majd szerencséje révén kiváltja őket. De ez az önámítás néha a vesztét jelenti; sokáig tart a hiábavaló reménykedés: javakat keres, de semmit sem talál és így nincs mivel kiváltsa feleségét és gyermekeit, elveszíti azokat. És ily módon vélt jótévköi, a bálványokban istenített hazugság szelleme rejtett álnokságával észrevétlenül ezen tudatlanok vagyonát elpusztítja /tönkreteszi/ és a jövő reményével, a vagyont pusztulásra juttatja.

5. A bálványimádás különböző nemei közt nagy tiszteletben részesítik az erdei vadakat is, különösen a medvét. Ez utóbbit azon alapon tisztelik, hogy magukat vele szemben bűnösöknek érzik; az a balga hit él ugyanis közöttük, hogy a medve, midőn emberi kezek oltják ki életét, ha nem tanusítanak iránta tiszteletet, megbosszulja halálát megölgőjén. Evégből, ha megtörténik, hogy ily állatot ölnek, lehúzával ennek bőrét, a bálványtemplom elé állítják s úgy terítik ki, mintha élő volna. Azután összegyülekezvén körülötte játékokat, táncokat rendeznek s énekekkel nyilvánítják ártatlanságukat az ő megölésében, miközben azt mondják, hogy nem ők voltak a gyilkoló vasnak és nyilnak készítői, sem a nyiltollnak szerzői:

vasat orosz ember kovácsolta, s a tollnak sas a szülője. Ily énekekkel kiáltozván, végezetül odamennek s megcsökolják a kiterített állatbőrt; midőn pedig ez ördögi játékokat megelégtették, veszi a bőrt a gazdája s eladja akinek akarja vagy használja minden lelkiismeretbeli kétség nélkül. Ezen erdei vadnak különös tisztelete szintén bálványimádás-számba jön; mert esküjüket a medvebőrön erősítik meg s ezt nagy gondossággal tartják meg. Sokaknál megtörténik ugyanis, hogy hamisan esküdvén, ezen állat megtámadja és megöli őket; a hazug mondással /ajakkal/ és esküvel ugyanis ezen állattól való megöletésnek szolgáltatják ki magukat. Bárha ez ördögi elmésségből és ravaszságból folyik, mégis közreműködik abban, hogy az igazság érvényesüljön. Olyan vélemény is járja, hogy a hazugságnak ily büntetését Isten küldi s az nem a sátán műve; mert hiszen ez az igazságnak a megrontója, nem pedig őre. Mindenesetre az ily félelem visszatartja őket mindenféle hazugságtól, s igaztalan állítástól; mert az Ur a pogányokban is szükségét érezteti az igazságnak.

6. Szintígy, midőn valamely alkalom azt követeli, hogy hűségüket az ő uralkodójuk, ő cári felsége iránt esküvel megerősítsék és nyilvánítsák: ekkor is az ő istentelen hitük és szokásaik szerint az előbb említett állatnak bőrét helyezik elébe, melyre fejsze, kés és a retten-

tés egyéb eszközei vannak rátéve. Azután annak, kinek esküvel kell megerősítenie és lekötnie hűségét, levén a bőrről a kést s hegyére darabka kenyeret helyezve, ezt odanyújtják, a tolmács pedig a következő megszabott szólást mondja el előtte: "Ha ezen esküt hamsan teszitek, ha nem fogtok hűségesen szolgálni és gondoskodni a bőradó megadásában, hadd bosszuljon meg benneteket ezen állat s szenvedjetekek halált általa! Ez a kenyér és ez a kés pusztítson el téged, ha nem akarod igaz hűséggel végrehajtani azt, a mire magadat kötelezted!" Ez az eljárás fő és az egész népre vonatkozó esküigéreteknél van szokásban; de ha egymás között előforduló pörökben és viszálykodásokban kell valamit esküvel bizonyítani s az ellentétes törekvéseket kiegyeztetni, a pörösködők a házi bálványaik elé járulnak s ez előtt kell esküvel igazságukat megerősíteni. Ekkor a nép előljárói odanyújtják az esküvő kezéhez késüket s ekkép szólnak hozzá: Ha te ezen vádlóddal szemben ártatlan vagy, fogadd ezt a kést, vedd elő a bálványt, törd össze s vágd meg őt! Akit bűn nem terhel, fogja a bálványt, összetöri és megvágja ezt mondván: "Szerezzen elégtételt ezért a bűnösön s így törd össze szolgaságodban tartván az ellenséget!" Olykor a bűnössel a bálvány mindezeket meg is teszi, a bálvány nem az igazság őrzője, hanem a hazugság atyja, az igazság gyűlölője, nem mástól szokott ahhoz, hogy a sötét-

séget a hamis fény /világosság/ csillogásával elfödje és a hazugságot csalások révén igazságnak tüntesse fel. Imígyen van ez itt is, hogy nem mindig mutatja magát álnok csalónak, néha kénytelen részben az igazság őrzőjének mutatni magát, a pogányok ugyanis, ha mindig csak álnok és hazug cselekedetét látnák, elfordultak volna a bálvány hazugságaitól és csalárd szokásaitól, már pedig ezek által megfogottak, estek az undorító /istentelen/ bálványimádásba. De az ősidők óta csalárd ördög hazug, hálójában tartva őket, az igazságot a hazugsággal összefonva és ezzel az ármánnyal sok hazugságra rábizni magukat megtanítja őket. Magát nemes cselekedetnek tetteteli és semmi sem tartja vissza attól, hogy olykor színlelt igazságot tanusítson, hogy ennek a sok csalásnak /hazugságnak/ hitelt szerezzen, és az újra megtévesztette-et pusztulásba taszítsa, ami kezdetől fogva egyetlen törekvése.

7. Különféle isteneik között más tiszteletben tartják a kis házi isteneiket, mivel ezek mindenkor saját kezük munkájával készültek, nem annyira tisztelik őket, hiszen természetes értelmükkel felérik, hogy ezek két kezük alkotásai, mindig látják őket, mindennapos a kapcsolat velük, így nagyon kevés tisztelettel vannak irántuk. A legősibb isteneiket viszont a legnagyobb tisztelettel imádják,

mert apáik és elődeik tetteit, cselekedeteiket, buzgón ápolják. Buzgóságuk révén az idők során törvényükké vált, hogy nagyobb engedelmességgel imádják azokat, az isteneket, amelyeket a régmúlt hagyott nekik. Átvették ugyanis elődeiktől az ősidők óta imádott isteneket. Ezek közül pedig a következő három istent, mint legősibbeket az egész osztják földön tisztelnek. Ezek nevei: Obi-öreg, Lud és a Kondai /istenség/, róluk pedig az alábbiak:

82. Obi-öreg /Sztarik Obszkij/ mocskos őrizethelye az Irtis torkolatánál, nem messzire Szamarov városától. Ez az ő pogány hitük szerint a halak istene. Gyalázatosan ábrázolják: valami deszkadarab, az orra mint egy bádogcső, üveg szemek, a fején kis szarvacskák, rongyokkal van borítva. Legfelül biborvörös ruhába van öltöztetve arany mellel. A fegyverek: - íj, nyilak, lándzsa, vért és egyebek - körülötte voltak elhelyezve. Az egybegyűjtött fegyverek okát - gonosz hitük szerint - úgy magyarázták, hogy ez a vizekben gyakran viv harcot és ellenfeleit, legyőzván őket, alattvalóivá teszi. Esztelenül úgy gondolják ugyanis, hogy ezt a roundságot /főrtelmes alakot/ minden tengerlakó elborzadva látja, és a nagy vizekben félelmetes, átmegy minden feneketlen mélységen, bennük pedig minden halat és vízi állatot irányítása alatt tart és akinek amennyit akar, annyit enged ki-

fogni a bálvány. Két bálványtemploma volt: az egyik a-
hogy már említettük, az Irtis torkolatánál, ahol az Obba
torkollik, a másik pedig a nagy Ob folyó mentén. Bennük
három évenként szokott lenni: amikor közelében az időjárás
a halászatra alkalmas kezd lenni, amikor a muló tél jég-
hegyei a napfénytől szétolvadnak, a nagy víz fagyossága
és hidegsége kellemes meleggé változik, akkor az ördög
szolgái, az áldozó papjaik hamis, álnok. ármánysággal
kezdik előadni, mintha ez a lelketlen bálvány látomásban
értesítette volna őket, hogy ezen időszak valamennyi ten-
geri halát hálójukba tudja hajtani, a nép pedig, ősidők-
től fogva elvakítva, elhiszi ezt, fellelkesülve a remény-
től, gyorsan halászatra indul. Midőn az első tengeri hal-
ra, amelyet "nyelma"-nak⁺ neveznek, véletlenül ráakadnak,
neki utálatos áldozatul hozzák. Megfőzve ezt a halat,
hogy előbb ez lakjék jól, a bálvány száját és orrát ezzel
kenik be, a többit pedig maguk fogyasztják el. Miután
megették szokásuk szerint hálául botjaikat felhajigálják
a levegőbe, a bálványt pedig nagy tisztességgel veszik és
mintegy méltóságot az egyik bálványtemplomból a másikba
viszik, és kísérése közben különféle ördögi játékokat
űznek. Ha pedig az első halászatkor nem fognak tengeri
halakat hamarosan, éktelen szidalmakkal térnek vissza és
a bálványra támadva, szemrehányással illetik, hogy ez a

⁺ Stenodus leucichtys nelma /= nyelvma -lazac/

szégyentelen olyan vén, hogy apáink és őseink áldozatait elfelejtve, háládatlan és nem törődik a halászzattal, éhséggel pusztít bennünket. Miután szűkszavuan szidalmazták, többnyire tetteikben kinyilvánítva a szidalmazást, ledöntik állandó helyéről, kötelet kötve rá, mindenféle illetlen helyre vonszolják miközben mindegyikük lábbal tiporja és leköpdösi. És addig tartják ilyen becstelenségben, amíg a halászzsákmány nem kezd javulni. Helyénvaló ezen szokással kapcsolatban megemlékezni egy régi bálványimádó történetéről, aki nagy nyomoruságában bement a bálványtemplomba és egy bálványtól nyomoruságában valami nemes alamizsnáért fohászkodott. A bálvány pedig fából volt és a fejében egy darab arany rejlett. Hosszu ideig imádkozva kérlelte, de semmit sem kapott, fogta a bálványt és a földhöz vágta: annak a széttört fejéből pedig kiesett az arany. A könyörgő szegény pedig fogta az aranyat és így szólt: "Könyörgéssel semmit sem értem el, veréssel pedig inkább lehet tőled áldást kapni". Ezt a fortélyt, s ezeket a szokásokat alkalmazza a nyomorgó osztják, ha valamit tisztelt jótevőtől, kegyetlen istenecskeiktől könyörgéssel nem ér el, veréssel hajtja be.

9. A Lud /Gusz/ istenként tisztelt bálványuk, rézből ludalakjára volt kiképezve, amelynek ocsmány tartózkodási

helye a belogori jurtákban volt a nagy Ob folyó közelében. Balga hitük szerint benne a vízi madarak istenét tisztelik: a hattyukét, a ludakét és mindenféle vízben uszó madárét. Ugy vélik ugyanis, hogy könnyűségénél fogva a Lud láthatatlanul szálldosva, vidámságtól teli és a szemek kellemes helyeken uralma alá hajtja valamennyi madarat. A templomában ülőkéje különböző posztókból, vászonból bőrökből fészek alakúra volt fonva és rajta pedig ez az ocsmányság ült, kultusza mindig nagy volt, de a legnagyobb akkor, amikor a vízi madarak fogása kezdődött, mert az itteni helyek fogásukra nagyon alkalmasak és a különböző fajú madarak határtalan sokasága van itt. Annyira híres volt ez a bálvány, hogy a legtávolabbi településekből is eljártak, hogy förtelmes áldozataikat bemutassák. Egységes szokásuk szerint lábas jószágokat, de leginkább lovakat áldoztak neki, szilárdul hive abban, hogy ez a bálvány a legtöbb jónak az adományozója, de leginkább a vízi madarak fogásának bőségét biztosítja. Adományozó hatalmában e nép a sátán csalárdsága folytán elvakultan bizik, amely csalárdság mindenekfölött a papok hazug szavain keresztül nyilvánul meg; az egész osztják földön annyira dicsőítik, hogy a sok tudatlan azt hiszi, hogy valamiféle csodálatos szerencséje lesz, és sokak, a hiábavaló reményektől elcsábítva, elvesztvén józan eszüket, ökrüket, amit mindig fárad-

ság nélkül használhatnak élelmül, feláldozzák ennek az ördögnek a tiszteletére, maguk pedig javakat remélve, a levegőben repülő madarakat fáradtsággal megszerezni reménykednek. Szemükkel és gondolatukkal a levegőben repdeső madarakat elkísérik, jóllehet éhesek és szegények, azonban akik jobban megszerették a gonoszságot, semmint a jóságot, a hazugságot, semmint az igazságot, dicsőítik, magasztalják őt. A legelőkelőbb és minden más bálvány fölött álló bálványuk, amely itt a Luddal egy közös bálványtemplomban a belogori jurtákban volt, ezt "Kondai"-nak is nevezték korábban, mert ez a bálvány a nép balga hite szerint nagy buzgalommal van iránta. Most, amikor kiirtásra került ez a féktelen bálványimádás, megőrizték ezt a bálványt és Kondába vitték, ahonnan a nevét is kapta. Ott pedig a voguloknak, hitetlenségük azonos nézeteit osztó szövetségeseiknek adták megőrzésre. Amiért is nem láthattuk és nem tudjuk alaposan leírni szégyenletes formáját. Ott van ez mind ez ideig, ott őrzik, amíg a Mindenható jobbja őt utól érvén el nem pusztítja, meg nem semmisíti.

IV.

AZ ISTENHIT KEZDETÉRŐL ÉS A BÁLVÁNYIMÁDÁS

KIIRTÁSÁRÓL AZ OSZTJÁK FÖLDÖN

1. Ahogy már korábban említettük, Szibéria /ország/ óriási területei a Kinai Birodalom híres faláig érnek, és különféle vad, istent nem ismerő, bálványimádó népek lakják - noha ugy másfél száz, vagy még több évvel ezelőtt hódították meg őket az orosz jogarnak, féktelen bálványimádásuk mégis háborithatatlanul fennmaradt közöttük, hiszen eddig senki sem buzgólkodott, senki sem gondoskodott ezek megmentéséről, a nép vezetői nem is engedték felvilágosítani őket az evangéliumi tanokkal, amíg pedig ezek az ősi hiedelmek /szokások/ ki nem alszanak, ki nem hunynak, addig szorgoskodni /buzgolkodni/ kell, az emberek megváltására; olyan uralkodó került az orosz trónra, aki sok uralkodó után dédapjának és apjának törvényes örököse, a neve pedig I. Péter. Az orosz uralkodói jogart átvéve, azzal, mint az égi cárság kulcsával, megnyitotta ezen pogányoknak az üdvözülés kapuit; hiszen életében buzgón szerette hazáját, fáradhatatlan munkálója volt az igaz istenhitnek. Ezt mutatja az ékesszóló, őszinte dicséret szava, de a fényes napnál is világosabban nyilvánul meg ez az igazság az egész világnak tetteiből; mily buzgalommal volt hazája

iránt, hiszen nemcsak a hadászati tudományok művészetét honosította meg, amely révén országát más országoknak erős és félelmetes hatalomnak mutatta, hanem a polgári igazságszolgáltatás egyéb tudnivalóit, de leginkább az istennek tetsző görög-szláv-latin bölcséletet tanító intézeteket alapított, és gyarapította azon képzési formákat, amelyek korábban az Orosz Birodalomban nem voltak. Ezeket pedig mind az igaz hit érdekében gyarapította, hiszen a birodalmának hasznát kereső [Péter] sokra tartotta azt a vélekedést, amit a nagy Justinianus időnként emlegetett; semmire sem kell jobban törekednie a cárnak, minthogy birodalmában igaz istenhit legyen: ez ugyanis az állam erőssége, szilárd alapja. Erről jóratörő, nemes uralkodása kezdetén nagyon gondoskodott, és ennek gyarapításáról buzgó gondoskodással volt, sok bölcs hittanítót tartott és érseki katedrákat bízott rájuk, hiszen prédikációik istensugallta tanításával gyarapodva nő, erősödik az istenfélelem. Abban az időben választották az ő, Minden Oroszok Imperátorának parancsára Szibéria metropolitájává, a Kijevo-Pecseri csodatevő lavra kulcsárnokát: Filofej őminenciáját. És ő kezdte el ezeken a szibériai területeken az igét hirdetni, az igaz hitet gyarapítani, a hitetlenséget és a bálványimádást pedig irtani.

2. Annyi buzgalom és szives igyekezet volt ebben a metropolitában az igaz hit iránt, hogy nem volt megelégedve azzal, hogy csak saját hivei lakta területekről űzze el a bálványimádás sötétségét, hanem igyekezett a környező területekre is, amelyek Szibériával határosak voltak, az evangélium hirdetését kiterjeszteni. A Szibériát körülvevő területeken ugyanis a bálványimádás hitetlenségében tévelygő nemzetségek laknak. Evégből az állandó buzgóság arra sarkallta őt, hogy minden módon kutassa, hogyan lehetne ezen sötétben tévelygő nemzetségek között az istenismeret napját, az evangélium igaz világosságát meghonosítani. És elküldte a hit tanítóit egészen a Kínai Birodalomig és a mongol törvénytánító és törvényadó Kutuhtáig⁺, akinek valamennyi kalmük nemzetsége és Kína is hódol. Kutuhta balga hitéről helyénvaló röviden szólni.

3. A régi görög bölcsek, Pitagorasz és mások, akik hittek az emberi léleknek állatokba való átköltözésében; Kutuhta is megtartja ezt az ostoba hiedelmet, hiszen jóllehet, sok jószága van, azonban azokat nem öli le településeik határain belül, hanem más idegen helyre, idegen kezekbe adja át őket, onnan pedig áron vesznek hust maguknak. Ezzel pedig azt a nemeslelkűségét akarja kinyilvánítani, hogy nem akarja vérrel bemocskolni hajlékát, amelyet szent helyként tisztel; nem engedélyezi, hogy itt az

⁺Khutukhtu = a legfőbb mongol egyházi méltóság neve.

Ökrökben vélt lelkek gyilkolása legyen. Ezért magát a népnek úgy mutatja, mint aki elvonul a világtól, és mint a vallásos önmegtartóztatás művelőjét, a világi emberekkel még érintkezni sem akar. Bár jöllehet az egész mongol népet irányítása és hatalma alatt tartja és a sztyeppéken is velük van, azonban mindig távol, elkülönülten tőlük. És midőn, szokásuk szerint, a jószágoknak legelőt keresve egyik helyről a másokra vándorolnak, velük együtt az uralkodó, és az ő törvényadója, Kutuhta is költözik, de a köznéptől elkülönülten, a vele azonos életmódot folytató szolgálóival, akiket lámáknak neveznek.

4. Ezeket a lámákat az ő balga hitük szerint mint törvénytartókat és egyházi tisztségbelieket tisztelik. Feleségeik nincsenek, mindenféle italtól, bortól és mástól, amelyek az elmét megzavarják, óvakodnak, nem fogyasztják. Egy állandó italuk van: a tea. Táplálkozásuk nyugalmat adó, nem [annyira] hussal, hanem inkább növényekkel táplálkoznak. És ezért az önmegtartóztató életmódjukért nagyon tiszteli őket a nép, varázslással is nagyon foglalkoznak. Mindezek a lámák különböző rangfokozatúak: egyesek a legalacsonyabb, mások a legmagasabb rangúak. Mindezek hatalma és rangja fölött áll a legelőkelőbb rangú dalai láma, aki a tunguz-földet minden gazdagságával saját területként bírja és Kutuhtát hajdanában maga után a másodiknak tette meg és a mongolok-

nak adta oda. Azonban ez a Kutuhta a nagy, távoli földön tartózkodva nemes viselkedésével és hatalmával a maga pártjára állította a mongol népet, és annyira megszilárdította hatalmát, hogy mindezeket kedveskedésével, hízeltetéssel önkényes hatalmának meghódította. Ebből adódóan még méltóságteljesebb, rangfokozata előkelőbb lett, és nem igen engedelmeskedett a dalai láma hatalmának, magát e nép azonos rangú uralkodójának és legfőbb törvényadójának tette meg. Ezután Kutuhta mind a mai napig egyenrangúan birtokolja ezen hatalmat és törekszik, hogy magát a dalai lámával egyenrangú uralkodónak mutassa. Azonban a kínai és kalmúk nép és az indiaiak hatalmasabbnak és méltóságteljesebbnek tisztelik a dalai lámát, mivel azt sátáni cselekedetekben és látomásokban nagyon erős jósnak hiszik, aki varázslással szelet, esőt, fagyot támaszt, amikor csak akar. Elsősorban a jövő előrelátóját vélik benne, mely jövőbe látását a sötétben tévelygő népnek nyilvánítja, hiszen a lakásától több tíz popriscse⁺ távolságban hozzá hódolatra jönnek érkezését megjövendőli és az időpontot is meghatározza, ami be is következik a megjelölt időben. Tőle mindig nagy igyekezettel tanulnak varázslást, jóslást a kalmúkok, kínaiak és indiaiak. Mindannyian fagyot, vihart, látomásokat ördögien teremtenek; kereskedők ugyanis sehová sem mernek utnak indulni jövendőmondó nélkül, amíg karavánjukban nem találhatnak egy olyan varázslót, aki hideget és nedvességet varázsol elő, ugyanis ezek révén védik magukat és

⁺ Popriscse=utmérték, valószínűleg egy napi gyaloglással megtehető kb. 20 versznyi távolság.

állataikat a hőségától és a legyekről ezekben a forró országokban. Ez csak ördöngösség, csalás és látszattervesség - nem lehet effelől semmi kétség, sőt inkább megvetésre méltó.

5. A varázslás, jóslás ugyanazon művészetének tanítása megvan Kutuhtánál, és ezt nagyon műveli is, ugyanazzal a sátáni erővel, segédlettel tevékenykedik. A nép bálványával egyenrangú jótevőként tiszteli és nagyon sokak áldoznak neki, elsősorban akkor, amikorra más lakóhelyre költöznek át. Akkor elé szénrel teli serleget tesznek, rá pedig jó illatu füveket szórnak a hozzá járulók. Amikor pedig Kutuhta felül díszes kocsijára, elébe bálványokat tesznek, és sipjaikat és szokatlanul hosszú kürtjeiket nagyon erős hangon, ünnepélyesen megfujják. A nép pedig, távolabb állva imádja, arcra borulva. Mások pedig, ha csak az áldozati füstöt meglátják, leborulnak, így fohászkodva: "Gegen Kutuhta", azaz fényes szentség. Ezeket a szavakat használják, ha valakit valami rágalommal gyanúsítanak, vagy valaki valami gyanúba keveredik, és esküvel akarja tisztaságát bizonyítani, akkor magának Kutuhtának a házáat kell háromszor körbejárnia, és közben háromszor kimondani: "Gegen Kutuhta". Ha pedig valaki valamiben bűnös, sosem meri ezt kimondani, hogy "Gegen Kutuhta", hanem a bűnét bevallja még akkor is, ha azért halált is kell szenvednie.

6. Áldozataikat mindig ujhold idejére mutatják be, de leginkább fő [istenségük] ünneplésekor, ami február első napjaiban van, és nyelvükön "Cagan"-nak mondják. Ez annyit tesz: fehér hold. Ezt mint a vidámság kezdetét ünneplik. Kutuhta a lámákkal együtt világos ruhával ékesíti magát, hajukat leborotválják, és annyi különféle színekkel /festékekkel/ és kellékekkel díszítik arcukat, hogy tönkreteszik látásukat és szépségüket, vénségüket mimelt ifjúság váltja fel és díszíti. Ez a szokásuk minden ujholdkor. Evégből az egyszerű gondolkodásu köz-nép úgy meséli, mintha a hold változásával Kutuhta ifjúsága lényegesen /teljesen/ megújulna, és ő soha meg nem hal, de ügyes törvénytánítóik úgy értelmezik ezt a halhatatlanságot, hogy nem mintha ténylegesen nem halna meg, hanem hogy a lelke jótéteményeivel együtt másba költözik át. Akibe átköltözik, azt még életében Kutuhta választja ki, és előre kijelöli maga utáni uralkodásra, ahogy a mostani Kutuhta is még életében kiválasztotta unokaöccsét, nővérének fiát. Őt jelölte ki maga után uralkodói tisztségre. Ezen nővérét pedig lámává tette. És amikor szégyenteljes ülőhelyén a lámáival ül, akkor ezt a nővérét maga után az első holdnak tiszteli, mert a nők is részesülhetnek ebben a rangban, ha az ilyen életmód megtartói kívánnak lenni.

7. Midőn pedig Kutuhta a bálványtemplomba akar menni áldozat bemutatásra és imára, akkor előbb valamennyi láma összegyűlik az ő palotájában és rangjuk szerint nagy ájtatosan körbeülik, kezüket mellükön keresztbetéve a lehető legteljesebb némaságban. Amikor pedig Kutuhta ülőhelyéről feláll, akkor ezek mindnyájan fölállva követik őt; mások elől mennek a serlegben lévő parázsra jó illatu fűveket szórva; előtte viszik a jó illatot és a bálványtemplomba kísérik harsonával. Bemenvén a templomba a legmagasabb helyre ül le. Körülötte magasabb és alacsonyabb ülőkék vannak, ezeken ülnek a lámák, rangjuknak megfelelően. Maga Kutuhta elé pedig hét serleget tesznek, ahogy a bálványok elé szokták. Ezekben méz, víz, tea van, a többiben pedig különféle /édes/ ételek. Miután Kutuhta felolvasott és énekelt, ezeket elfogyasztja, és a többieknek is odanyújt egy-egy kicsit, akik nagy tisztelettel fogadják el. Minden egyes ott-tartózkodónak a fejére teszi a kezét áldása jeléül, így fejezi be bálványimádását és áldozását.

8. A bálványtemplomban a különböző bálványfigurák között, amelyek mind az ember hasonmására rézből, ezüstből és aranyból, az egyik nagy művészettel valami asszonyalakot ábrázol és ezt "Ajus"-nak⁺ nevezik. A bálvány lába fe-

⁺ Vö. A.M. Pozdneyev, Mongolia and the Mongols I. Bloomington 1971. 477. p.: Ayusha "the god of long life"

jénél mezei virág van, ez a virág egészen körülveszi a bálványt. A bálványon pedig szőlőfürt és egyéb mezei virágok vannak kifaragva.

9. A már korábban említett küldötteket, az isteni ige tanítóit, elérvén Kutuhta földjét, nagy tisztességgel és nagy szeretettel fogadták, úgy hogy küldetésüket Kutuhta csaknem csókkal üdvözölte; elfogadta a küldött kedves ajándékokat is: diszitett botot és egyebeket. Az üdvözlés és beszélgetés után a következő kérdéssel akarta kipróbálni az ige tanítóit: "Mondjátok meg nekem, hány halott lélek van az első ember óta írásotok szerint?" Akkor az egyik mester ilyen nehezen érthető kérdésre vette a bátorságot, hogy újra kérdéssel válaszoljon, eképpen: "Kérdem felséges hatalmasságodat, hogy az írása szerint a világon jelen pillanatban hány eleven emberi testben lévő lélek van?" Elcsodálkozott Kutuhta és ezt mondta: "Lehetetlen ezek számát megállapítani, mert ezen jelen pillanatban amíg a szó a számát elhagyja, ezalatt az idő alatt is sokan születhetnek szerte a világon." A hittérítő így szólt hozzá: "Evégből mi sem tudjuk a halottak számát megállapítani, mert ezen jelen pillanatban, amíg a szó a számát elhagyja, sokan halnak meg szerte a világon, és mások a legrövidebb uton ebből a világból eltávoznak."

És még sok más egyebet szemléletesen megmagyaráztak a keresztény írásból, az emberi megváltás titkait isten fiának megtestesüléséről és más egyebet. Ebből adódóan bizonyos buzgalom támadt Kutuhtában, hogy a keresztény írás hirdetett tanait hallgassa és figyelje, evégből két elmés ifjút őeminenciájának, a főpapnak parancsára Kutuh-ta udvarában hagytak, hogy írásukat és nyelvüket megtanulják, hogy világosabban meg tudják mutatni és hirdetni az igazi értelelmhez vezető utat, és ezuttal a bálványimádás eltévelyedéséből a megváltás ösvényére vezessék őket. Mindazonáltal nem elevenítve fel a különféle akadályokat, hiszen annyi buzgalom és vágy nem érte el a kívánatos eredményt az égi segítség nélkül. Elsősorban bizonyos isteni előreelrendelés miatt. Ez az elkezdett ügy a keresett eredmény nélkül végződött, mert a hitetlenek megtérítése nem az ember akarata, hanem a könyörületes istené.

10. Egy idő után a Mindenható akaratából Filofej őeminenciája megvált a főpapi méltóságtól és a legszigorubb szerzetesi fogadalom követője lett. A szibériai metropolita székét utána Joan őeminenciája, csernyigovi érsek foglalta el, és a szibériai főegyházkerület kormányzó főpapja lett. Elődjéhez hasonlóan az istenhít buzgó oltalmazója és szorgos munkálója. Filofej pedig erősen vágyódott a

nyugodt, áhítatos, mély csendre, és hogy visszatérjen korábbi kolostorába, a nagy csodatevő Pecseri lavrába. És már lábai a nyugodt csend felé szándékoztak menni, azonban égi parancsra hozzáfogott az emberi nem megváltása örömteli hírének terjesztéséhez. A cári felség magas parancsára ugyanis elfogadta a Szibéria cárság gubernátori címét: Matvej Petrovics Gagarin herceg, aki ahogy Szibéria első gubernátora volt, ugyanugy első volt Szibériában, akitől kezdve az orosz uralkodók fennhatósága alá került át az istenfélelem gyarapítása. Uralkodása elmés volt, ezt már a kezdet is megmutatta, amikor az egész birodalomban elsősorban az istenfélelem terjesztéséről volt szó, mivel ez a birodalmaknak mindig nagy hasznára volt, az igaz hitről buzgón gondoskodott, Filofejt visszavonulási szándékától visszatartotta, és az emberi nem általános megváltásának ösvényeire terelte, felébresztette benne ennek régi vágyát, és a buzgón keresett boldogságot feltárta neki. Ha az öregségtől elgyengültet választott is, azonban bölcs előrelátással erőset és az ilyen dologra méltót, dolgot látott benne. Ahogy a továbbiak világosan mutatják, hogy mennyire nehezen végezhető ez a [tevékenység] öreg korban, hiszen öreg korban a munka is megsokszorozza a betegséget, azonban áhítattal viselte és tűrte, az isten kegyelme erőt adott neki.

11. Hiszen késlekedés nélkül fogott hozzá 1712-ben az üdv hirdetéséhez és az evangélium terjesztéséhez, és először az osztjások földjén kezdte. De tetteiből jobban látható a dicséretre és csodálatra oly méltó buzgalma, amely az öregségtől kifáradt [mestert] nemcsak ezen munkára és ezen zord és fagyos tájakra tett utazásokra sarkallta, úgy vélem ugyanis, hogy itt nem könnyű, míg más helyeken az üdv hirdetőinek lábai jóillatu liliomok [között] lépdelnek, mások pedig arra taláztatnak méltónak, hogy a fűszeres kínai és indiai földekre lépjenek, és ezektől saját földjüket és kolostoraikat is jó illattal töltik meg; ám az igaz hit ezen dolgos előharcosa úgy választott, hogy itt, a büzlő, sivár és zord helyeken dolgozik az ott élők szokatlan életmódja és fertelmes betegsége /erről már szó volt/ ellenére, amelyek az emberi tudás számára borzasztóak és kellemetlenek. Azonban mezsei liliomok helyett itt jó illatu virágoskertre lelt; Krisztus egyházára, a hívők új gyülekezetére, akiket az ördög egyiptomi rabságából, t.i. a bálványimádás istentelenségétől megszabadítva, ezt a népet, Krisztus virágoskertjébe juttatta. És a vidámság és tömjén illat kellemes gyümölcse volt ennek, midőn fáradozásainak kívánt boldogságát kereste a sötétségben tévelygő nép megváltása érdekében. Mintha a világ utolsói lettek volna, senki sem volt, aki látni és tudni akarta volna pusztulásukat, ha a

Mindenható jobbja nem oly egyformán és könyörületesen választott volna és előre oda nem állította volna a két védelmezőt: a cári Szibéria kormányzója és az igaz hit dolgos tanítója és terjesztője személyében. Amennyi volt a munkája ezen utóbbinak, annyi segítséget adott a bölcs kormányzói vezetés és megkönnyítette munkáját, ha valahol valamiben szükségét és hiányt szenvedett a fáradozó hitszónok, ugyanott azonnal az igen érdemes kormányzó bőkezű könyörületessége mindennel bőven ellátta; egyként szóltak, mintha a Mindenható irányításával mindkettőjük erényei egybekapcsoltattak volna: a hittanító buzgalma a kormányzó jó ügy iránti segítőkészségével, a hitszónok munkája a nagyhatalmu kormányzó szíves adakozásával. Erősen összefogva kezdtek hozzá az osztják nemzetségben uralkodó és ott fészket vert sátán uralmának és trónjának ledöntéséhez és lerombolásához.

12. Amidőn pedig a hercegi fenség, Szibéria kormányzója kiválasztotta az ily dologra méltó mestert és mindenféle szükségességgel ellátta őt, hajóval utnak indította jelen 1712. évben. Akkor a hit szónoka és tanítója elhatározta, hogy először a pogányság erős oszlopait és annak alapját, amelyen hitetlenségük nyugszik, dönti le, majd lerombolja a bálványtemplomaikat, ledönti és szétzuzza valamennyi bálványukat. A sötétségben tévelygő nemzetségnek ezzel

mutathatták meg először világosan ezen élettelen bálványok tehetetlenségét és azt, hogy ahogy emberi kéz alkotja őket, ugyanugy emberi kéz rombolja le, hiszen ezeket hitük folytán mindenhatóknak hitték és segítséget kértek tőlük, most pedig magatehetetlenül elpusztulni látják őket. Tehát először a bűnös élet alapját, a hitetlenség sötétségét akarták elűzni onnan, ahol az isteni áldás és evangéliumi ige dicső megismertetését kezdeni kellett, ugyanis az Irtis menti első házaktól kezdték, amelyeket Tobolszkból három napi lassu, nyugodt hajózással lehet elérni. Valamennyi élettelen bálványt, bábút lerombolták, a mocskos bálványszentélyt és -templomot lerombolták, felégették. Ezek ledöntése és elpusztítása kiterjedt egészen Berezovig. És mindezek a sátáni bálványok összetörve zuhantak le. Ha látta is az a sötétségben tévelygő nép ezen élettelen tárgyak tehetetlenségét, és látta hogy semmi egyebek, mint enyésző fadarabok, azonban balga hitük védelmétől elvakulva ellenszegültek, védelmezték bálványait, mások pedig az általuk istennek tartott bálványok ledöntésekor azok hazug csodatevéseit álnokul dicsőítették.

13. Az Obi-öregről, aki náluk a halak vélt istene volt, ilyenféle hazug csodát terjesztettek: ugyanis amikor el akarták égetni, az [ottaniak] erősen ellenszegülve megtiltották, azonban a mester okos szóval megmagyarázta nekik, hogy ez

az élettelen bálvány semmi egyéb, mint egy darab fa, amely a benne fészket vert ördögöt rejti, nem annyira nagyhatalmu segítő, hogy valamilyen gazdagsággal is el tudná halmozni benneteket, de sokkal inkább töletek kér most otalmat és segítséget. Ne vakítsátok hát el magatokat azzal a csalárd vélekedéssel, mintha ő táplálna benneteket, hanem sokkal inkább a neki való, gyakori, fertelmes áldozatok során a saját magatok tulajdonát emésztitek és faljátok fel. Figyeljétek meg, hogy minden elem: a tűz, a föld, a levegő és a tenger és minden, ami a világon az egyetlen Teremtő alkotása, az ember szolgálatára van teremtvé, és hála az isteni jobbnak ezen javak adományáért. Akkor ezek a csendes szavak az ellenszegülőök vadságát kissé megszelídítették és megengedték, hogy az istenként tisztelt bálványt elégezzék. Azonban egyesek csalárdsága és a balga hit féltése, amely szíveikbe fészkelte magát, bizonyos hazug csodák magasztalására /terjesztésére/ ösztökölte őket: az égő bálványt nézve ugyanis egyesek úgy tettek, mintha a lángokból egy elszálló hattyu-félét láttak volna, a hazugok és a hazugság szolgálói mindenütt széthintették ezt a konkolyt. Mások pedig nagyon állítják, hogy ez nem volt.

De mégha ilyennek tettette volna is magát némelyeknek a sátán, semmi csodálkoznivaló ezen itt nincs: annak, aki isten engedelmével egyszer le tudta lopni a tüzet az

égből - talán csoda [volna] a tüztől és lángoktól a bálványban működő sátánnak elmenekülnie, a hitetlenség mellett maradónak álnok gáncsait és kételkedését hátrahagyva. De ennek fondorlatos gonoszsága semmi sikerrel nem járt, hiszen semmiféle csalás nem őrizte meg [a pusztulástól] a hajlékát, sem más ördögi őrzőhelyeit; mégha keményebben harcolt is bűnös istentelenségének megőrzése érdekében.

14. A sorkovi jurtákban volt egy fából emberi hasonlatosságra faragott bálvány, ennek az arca ezüstből volt. Ez a lelketlen holmi sátáni segédlettel előre megmondta és hírül adta, hogy a közelében lévő hitszónok és tanító jobbja elpusztítja őt. Ezért kérte védelmezőit és tisztelőit, hogy védjék meg apáik ősi istentelenségét és hogy erősen álljanak ellen a hittérítésnek. Ő maga mindenképpen ígérgette, hogy magát nem engedi lerombolni. Ezzel a gonosz ravaszságával a népben maga iránt olyan féltést ébresztett föl, hogy mind beleegyeztek: hogy még vérüket is adják, semmint a bálvány lerombolását megengedjék. Nagylelkűvé tette őket a bizakodás, hisz maga a bálvány azt ígérte, hogy nem hagyja magát és nem figyel a prédikációra. Amidőn pedig hamarosan a hithírdető mester megérkezett és megparancsolta, hogy ezt a bálványt törjék össze, a nép ördögi sugallattól felbujtva gyilkos

kézzei rákrontott. Azonban a hittérítő szelíd szavakkal haragjukat lecsillapította, szemléletesen megmutatva mindnyájuknak a bálvány tehetetlenségét, hogy sem ellenállni nem tud, sem pedig jövedőlni nem képes: hiszen az, mint egy fadarab néma és hangtalan volt. Az égi erő nem hagyta semmiféle tervezett csalárd gonoszságát cselekedni, mivel hazug ígéretet tett és nem tudta magát megvédeni, elégették egész istencsufoló templomával együtt.

15. A Mindenható támogatásával, az Ő áldásával és segítségével ez az út nem volt hiábavaló, mert mindenütt szétzúzva az ördögi hitetlenséget, elérték még a kodai kolostort is, /amely a nagy Ob folyón túl van, az Ob jobb partján/, ahol is az osztják nép sok összesereglett bálványtisztelőjének a főpap eminenciája szentbeszéd útján elkezdte az igazi evangéliumi világosságot feltárni. És nem hiábavaló volt a tanítás, mert elsőként ez a kegyelem egy bizonyos Alacsev nevű fejedelem szívében ragyogott fel, aki az osztják hercegek előkelő törzséből való volt. Ő érzett elsőként erős vágyat, hogy az Ur keresztségével felvilágosodjék. Amikor megkeresztelték, állandó tanuláshoz fogott, és ennek során tudta meg, hogy egész Oroszország hajdanán a bálványimádás rabságában volt, és hogy először Kijevben Szent Vlagyimir uralkodása idején ragyo-

gott fel az isteni kegyelem világossága, és ő keresztelte meg az egész orosz földet. És ez a fejedelem olt-hatatlan vágyat érzett, hogy ezeket a szent helyeket meg-lássa. A főpap eminenciája örömmel küldte a benne kibonta-kozó istenfélelem megszilárdítására, Kijevbe, ahol az is-teni kegyelem fényes csodáitól még több meggyőződéssel tért vissza. A hit tanítómestere nagyon örült a szeren-csés kezdetnek, hogy az emberiség üdvözítőjének felfog-hatatlan és határtalan kegyelme a szerencse ilyen alap-jait teremte meg, hogy ismeretlen, a pogányság hosszú ideje alatt elérzéstelenedett nemzetségek kezdték tisztelni és hódolatban részesíteni a szent helyeket, ami Szent Vlagyimir uralkodásának idejétől fogva eddig nem volt. Még ugyanitt tizenhárom ember fogadta el az evan-gélium tanítását, annak igaz világossága révén felvilá-gosultak, az Ur keresztelő medencéjében megtisztultak a bálványimádás fertőjétől, de a legnagyobb igyekezettel a sátán trónjának lerombolása iránt voltunk: kemény és szilárd bálványait és ördögi őrzőhelyeiket elpusztítottuk, hiszen ezeket döntögetve és pusztítva egész Bere-zov városáig eljutottunk. Ahol pedig fertelmes bálvány-szentélyek voltak, ott a cár győzelmének jelét: Krisztus keresztjét állítottuk fel, és újból visszatértünk Tobolszkba.

V.

AZ OSZTJÁKOK MEGKERESZTELÉSÉRŐL 1713. ÉVBEN

Ezen nép istenfélelmének legélenjáróbb munkálója, a hercegi fenség, Szibéria kormányzója, szerfölött buzgólkodott az evangélium tanításának terjesztésében, és jelen 1713. évben újból minden szükségessel ellátva ugyanazt, a már korábban kiválasztott evangéliumi tanítás mesterét, a főpap eminenciáját a megfelelő hajóuton ugyanazon osztják települések közé bocsátotta. A nép pedig látva hitetlenségük korábbi erődjét, az istenként tisztelt bálványaik hullását és azok annyira megtört erejét, hogy semmi egyebet nem lehetett látni csak keresztet, pusztulást és hamut, ezért aztán a bálványimádás őket vakká tevő sötétsége letörlődött szemükről, és felnyílt szemük a kellemesebb evangéliumi tanra, ami mint az értelem megvilágosítója, lehetővé tette számukra, hogy az igaz Istent ismerjék meg. Az ige tanítója pedig azok települései között elérve a voszpoli, kavzimi, sorkovi, belogori és más jurta-falukat, alapos és mindennapos tanítással az evangéliumi tanokat megvilágította, ennek világossága folytán sokak megtértek, és az Ur keresztelőmedencéjében sokaknak megadatott a Mindenhatótól, hogy új emberré szülessenek. Az Ur jobbjá elpusztította a bálványimádás gonoszságát, leküldte az égből kegyelmét, kiirtotta a rabságot és szabad-

ságot teremtett, akik pedig az ördög rabságának gyermekei voltak, most abban a kegyelemben részesültek, hogy az isteni kegyelem szabad fiaí lehettek. Olyan dusan áradt szét ez a tanítás, hogy betöltötte az egész osztják földet. Azonban a különböző álnokok, a jó ősi gyűlölöi e kedvező kezdet elé akadályokat gördítettek.

2. Bizonyos jurta-falvak, amelyeket "Atlüm"-nek neveznek, amelyben az ősi ottani lakosok elbeszélései alapján, úgy vélik, hogy Panszotnyik, egy bizonyos jós lakik, aki Szent Sztjefán permi püspökkel a maga gonosz hitetlenségében vitába szállt; később pedig legyőzve hitetlenségében, elmenekült Permből, /A Kameny-en keresztül szibériai földre/ és itt telepedett le. Ezen a régi hitetlen lakóhelyen, ahol a nép és az emberiség megváltásának ellensége a csalárdság és gáncsoskodás különféle hálót vetette ki, nagy tömeg gyűlt össze, hogy együttesen álljanak ellen az evangélium terjesztésének. Az üdvhirdetés mestere midőn terjesztette tanítását, nemcsak a fülükkel nehezen hallották, hanem még jobban elteltek haraggal és sokáig harcoltak ellene, azonban alávetették magukat az igazságnak és meghajoltak a hithirdető üdvös utasítása előtt.

De a határtalan gonoszossággal eltelt ördög felbujtott közülük egy embert, akinek rut ábrázata is jelezte gonosz természetét, hiszen a nagy gonoszság közvetlen emberi szemlélet alapján is megmutatkozik; alacsony, fekete, sovány és annyira gonosz, volt, hogy csalárdságával mindenkit félrevezetett, ellenünk

hangolt. És kezdték magát a mestert a kikötőből kikergetni. Átengedve a kellemetlen kikötőt, ahol a sekély[víz] a hullámok homokkal hordták tele, az ostromló hullámoktól ugyanakkor a hajó törést kapott és nagyon el volt keseredve a mester, mivel az egész nép ellene volt, a gonosz és rut ábrázatu bujtogató fellázította őket. A mester azonban nem szűnt meg tanításával felvilágosítani őket, szelid szavakkal kezdte őket kérlelni: "Benneteket bölcs férfiaknak látlak, nem pedig az igazság ellen harcolóknak - mondá - kérlek benneteket, hagyjátok ezt az éretlen elméjű férfit, ezt a gyerekeskedést, nem való, hogy egyetlen ember esztelen szavaitól ily értelmes férfiak félrevezettessenek." Ezekkel a kedveskedő, de inkább oktató szavakkal oly buzgóságot váltott ki bennük, hogy valamennyien, megvetve ennek a lázongónak ellenkezését, együttes örömmel és valamennyien az Ur keresztelő kutjához kezdtek járulni. A mindenkinek üdvözlést akaró magát a lázadót is megóvva az örökös kárhozattól, aki szintén csatlakozott a hívők egységes gyülekezetéhez, amely már megtalálta az örök életet: ugyanis nem akart elmaradni fegyvereseitől, s a többiekkel együtt ugyanazon hitvallás eszmei közösségéhez csatlakozott.

3. Amidőn pedig az Ur keresztelő medencéjébe értek, a gonosz szellemtől újból felbujtottan kérték, hogy feleségeiket

és gyermekeiket hagyjuk megkereszteletlenül, olyan kételyük támadt ugyanis hogy valami véletlen folytán a kicsik közül valaki a vízbe fulladhat. Ezt a kételyt az ősi ellenség [az ördög] nagyon álnok, gonosz követe művelte. A mester pedig buzgóságában tolmácsokon keresztül így válaszolt: "Ha csak egyötökkel is megtörténik ez, ne kegyelmezzetek életemnek, hanem ugyanabba a mélységbe vessetek engem, ezt a kijelentést teszem magam ellen, erősen reménykedve az én védelmezőmben, az Üdvözítőben". Hozzáfogtunk a tisztátalan szellem üzéséhez, azonban midőn a pap az egyik előtte álló asszonyra ráfutt, így szólva: "távozz belőle", az asszony hirtelen összeesett, mintha halott lett volna. Ettől a váratlan eseménytől sokak elszörnyedtek és eliramodtak, azt gondolván, hogy ezekben a szavakban láthatatlan gyilkos erő van, másokat pedig a félelem haragra gerjesztett. A keresztelők pedig felemelvén őt a földről, a gonosz szellem üzésével fel nem hagytak, amíg ez az asszony mintegy álomból ébredvén, kezdett kicsit magához térni. Amikor megkérdezték: hogy miért sujtotta ily gonosz szellem, elmondta, hogy korábban, amikor még hitetlen volt, démonokkal jövendőltetett, "és evégből egy bizonyos kórszellem sujtott, de ez a szellem most elhagyott engem." És így ennek a gonosz mesterkedései semmit sem tudtak megakadályozni, amidőn valamennyien az Ur keresztelő medencéjébe örömmel vonultak, engedelmeskedve az Istentől kinyilatkoztatott előírásoknak.

4. Nem hagyott fel azonban az ősidőktől fogva gonoszságra bujtó, zabolátlan cselszövő, az Antikrisztus szolgálója, a mohamedán eretnecség közöttük tevékenykedő és istentelen szertartásokat végző Abúz nevű szolgája a legraszabb eszközökhöz való folyamodással. Megkísérelte ezen osztják nemzetséget a muzulmán hitetlenségre csábítani, és először a "burejkovi" jurta-falvakba vonult be, és elkezdé ott becsstelen tanításának konkolyát széthinteni, ahol az igaz istenhít illatozó liliomai kezdtek hajtani. Leginkább pedig azzal a hazugsággal kezdé ezt a népet az ujonnan megfogant igaz hittől eltántorítani, hogy a keresztény törvényeket mint nagyon súlyosakat, terhéseket, nehezen elviselhetőket adta elő: hogy az tiltja a többlejűséget, nehéz bűjtőkkel sújtja őket, máskor meg a hustól kell megtartóztatni magukat, hitetlenségében a többlejűséget mint a testnek megfelelőt állította be. Ugyanis törvényük szerint, aki amennyit akar, annyi feleséget tarthat; lóhusból és más egyéb husból tilalom nélkül esznek, amely gyönyörök révén a népet nagyon megnyerte az ő hitetlenségének. Különböző kedvezményeket ígért: mindenekelőtt ősi hitetlenségük egy bizonyos mértékű gyakorlását és a mohamedán hit egyesítését, és semmi egyebet nem kell átvenniök, csupán a körülmétélést és őszentségének, Mohamednek a tiszteletét, aki a tulvilágon is mindenféle jót készít nekik elő: mindenféle szép-

séggel feldiszipított gyönyörű nők nagy számát ígérte mindenkinnek, akik csak nekünk és nektek lesznek, a keresztények pedig ebben a szerencsében nem részesülnek majd, és még más egyebet is gátlástalanul összeigért. A nép pedig ez iránt elfogult volt, mivel nagyon nőkedvelő volt, hallgatott a csalásra, leginkább pedig a nők tulvilági vélt kedvessége ösztönözte őket, és kezdték magukat muzmánoknak nevezni. Ettől elbűvölve kiáltásokat kezdtek hallatni és a feldühödött nép íjjakat, nyilakat, kopjákat, puskákat ragadott és lövöldözni kezdtek, és a mieink közül hármat halálra sebeztek, és magának az első prédikátornak a hasába lőtt puskából az ő kenézük, de az Ur jobbjára csodálatos módon megóvta őt, hiszen a golyó csak egy lyukat ütött a ruháján és azon helyen szemben hátul kiment. És ilyképpen a többiek ezt látván, elfutottak. Azonban semmit sem ért el ez az ő elméjüket elvakító és elsötétítő bódult ígérgetésével: ahol felragyogott az evangélium igaz világossága, amely szellemével újjávarázsolta elméiket, ott ezen prédikátor csalárd ígérgetését és gonosz ravaszkodását felismerve, földjükről elkergették és valamennyien pedig a keresztséghez és az igaz hithoz csatlakoztak.

5. A megváltás mindig megszégyenített és legyőzött gáncsolója [t.i. az ördög] álnokságában még jobban eltelt gonossággal és irigységgel és romlást hozó hálót újra kivetette.

Egy bizonyos idő elmultával az Ob folyón hajózva, a part mellé álltunk és erősen kikötöttük a hajót. A munkát végzők a többiekkel együtt látva a mindent beborító csöndet, éjszakai nyugalomra kimentek a partra. Éjjel három óra körül pedig, amikor mind a parton elpihentek, a pappal, aki éppen bevégezte esti fohászait, a hajón maradtakkal imbolyogni kezdett a hajó; amikor feljöttek a hajóra, hogy lássák, mi ez, akkor hullámok között találták magukat. Váratlanul pedig háborgó szellem vert zajt, szél kavardott, hogy a hullámok a hajót ide-oda hordták, úgy véltük, hogy elpusztulunk, ami a nagy-Ob folyón a nagyon kegyetlen hullámok miatt gyakran megtörténik. Azon kevesek, akik a hajóban maradtak, látván, hogy nem képesek segíteni, nagyon elszörnyedtek, és nem akarták a közelgő halál szörnyűségeit és borzalmát látni, valamennyien a hajó belsejébe menekültek. Az evangélium hirdetője, a főpap eminenciája, egyetlen szolgálóval a hajó fedélzetén maradt, kételkedés nélkül bizva az erős Mindenható segítségében és közbenjárásában, bátorkodott egy nehezen fölhuzható kis vitorlát felvonni, amelyet a szép elkapva, még jobban fölhuzott, és a hajót pont a hullámokra helyezte. Onnan pedig kormányos nélkül vitte a hajót egy megfelelő és szélvédett kikötőbe, ahol megmenekültünk az Ur közreműködésével, hiszen rá a tenger és a szelek is hallgatnak, mivel alkalmas helyet is találtunk; a szél és

a hullámok lecsendesedtek. A későbbiek során az ujonnan megkeresztelt idegenektől értesültünk, hogy azok ugyanakkor a levegőben repülő, lángoló fegyveres férfit láttak, amint az kopjáját a mester hajójába vágta, így kiáltva: "Másodizben szenvedek tőled; harmadszorra pedig már nem fogom túrni!"

6. Mindig annyi baj és munka nehezítette a hittanító mester buzgóságát, hogy az hasonlatos volt a hánykódó hajóhoz, amelyet a szél ide-oda hord, azonban a maga előre kitűzött célja felé halad. Így volt ez a mester is, bár bajok háborították: néha az öregség, ami maga nagy teher, az ottani levegő zordsága és csipőssége sujtotta, vagy a nagyon fárasztó utazástól merült ki, olykor az ellenszegülők zavartsággal és félelemmel eltelt haragja félemlítette meg. Azonban nem rettent meg, nem merült ki leküzdhetetlen buzgalma, hanem mindig ezen szándék felé haladt, amíg meg nem találta ezt a jó menedéket, ahol megpróbáltatásoktól nem mentes hajóút után az óhajtott siker koronázta munkáját, hiszen az Ur segítségével ebben az évben oly kegyelemben részesült, hogy háromezer ötszáz lélek keresztelkedett meg, és az Irtis, az Ob és egyéb folyók vidékét a Mindenható kegyelme tölté be, ugyanis az égi Szentlélek által megvilágosultak. És maguk az egek is jelen voltak megkeresztelésükkor,

bizonyos csodálatos jótéteményükkel; a legkülönbözőbb időpontokban, a legkülönbözőbb helyeken sokan keresztelkedtek meg, de seholsem történt ez szakadó eső nélkül, mintha maga az ég segített volna a bálványimádás ocsmányságának lemosásában. Néha a legteljesebb csend és fényesen ragyogó nap ellenére, amidőn elkezdődött a keresztelés, akkor váratlanul az ég csatornái is megnyitak, kellemes esőt adtak, ezzel kinyilvánítva a Mindenható kialvó haragját és dühét, amire őt a bálványimádás gerjesztette. A közelgő téli időszak miatt befejezve hajóútját, a hitszónok-mester elégedetten sikerével, elhagyta ezeket az isteni kegyelemmel eltelt folyók vidékét. Mert ezeket valaha a bálványimádás fertelme mocskolta be, most égi kegyelem ragyogja be őket, és méltónak találtattak, hogy a bálványimádás förtelmétől megtisztuljanak, a keresztség által pedig a megváltásban részesüljenek. Többnyire a nagy Ob folyó szolgált a megváltást jelentő keresztelő medencéül. Róla szólnak méltó illedelemmel az alábbi /vers/sorok:

Midőn a tenger Izrael fiait megmenté
Megnyilván, a vad Fáraót magába temeté.
Igy lőn a dicső Ob is sirja Faraónnak,
S a Sionig vivő útja a pogányoknak.
E viztől pusztula el a kigyónak feje,
Minek gögös dicsőségét trónus hirdette

A pogányok között, de e trónust ledönték
A hullámok, s a népet szabaddá tévék.
Az Ob hullámai áldva magasztaltassanak,
Mert rabságból nemzetségeket szabadítanak.

VI.

A VOGULOK MEGKERESZTELÉSÉRŐL 1714. ÉVBEN

1. A vogul nép települései a Tura nevű folyó fölött kezdődnek, de benépesítik a Tavda folyó felső folyását is. Ennek a népnek a nagyobb része a Konda folyó fölött telepedett le, ahol saját kenézük is van és nagyobb engedelmességgel vannak iránta, mint amennyire az osztjások kenézeit tisztelik. Azok, akik a Tavda és a Konda mentén élnek, közigazgatásilag Pelim vár [os]ához tartoznak és az ott lévő parancsnok irányítja őket. Földjeik különfélék: a Tavda és Tura mentén lévők a tatárokkal határosak, tőlük vették át ezek a földművelést és szorgalmasan végzik a termények vetését és betakarítását. Azok pedig, akik a Konda folyó mentén élnek, ezeknek az osztjásokkal van közös határuk, és vad fűfélékkel, vadhussal és hallal táplálkoznak. Szegényes táplálkozásukat pedig a Konda folyó segíti vad zöldnövények, áfonyabogyók és halak bőségével. A folyó a verhoturjei sziklák alól ered és az Irtisbe ömlik; partjait gyönyörű erdők és a jószág legeltetésére alkalmas legelők övezik. Felbukkannak néhol termékeny területek is, mert a vogulság egy része árpát és zabot vet és arat szerfölött dus hozammal ott,

ahol a folyó az Irtisbe ömlik, ahol a vogulok földjei az osztjákokéval határosak.

2. Ez a nép eltér nyelvjárásában az osztjákoktól; szokásaiban, társas érintkezési formáiban pedig mindenben azonos azokkal. Ugyanugy nincs semmiféle írásuk, sem állampolgári szokásaik, semmiféle művészetük, kézművességük nincs. Azonban közös, azonos élettevékenységük a halászat, a madárfogás és a vadászat. Szébbek, mint az osztjások, erősebbek és sokkal harciasabbak, és nem rontotta meg őket az a kór, ami az osztjákat. Nem is olyan népes, mint az osztják nép. Hozzá nemcsak szokásaiban hasonló, hanem balga hitében is megegyezik.

3. Hiszen azonos ezek förtelmes bálványimádása és egyforma sokistenségük, mivel ugyanazon élettelen bálványokat tisztelik, az emberi képmásra faragott fát imádják; valamint tiszteletet tanusítanak valami kopjának és egyéb hasonmással nem rendelkező fadarab előtt hajlonganak. Ilyen eszmei közösségbe fonja ezeket hitetlenségük. Ezen förtelmes áldozatok rendezésének szokásaiban, undorító sokistenségükben semmi különbség sem látszik. Evégből semmi különös látnivalót nem találtunk, pusztán különös bálványaikról adunk hírt röviden.

4. A Fekete [füstös, kémény nélküli] jurta-falvakban néhány popriscse távolságban Pelüm-városától istenként tisztelték egy kopját, melyhez valami kődarab volt kötözve, ezt a kopját igazi bálványnak hitték, amelyet régi idők óta tiszteltek, követve őseiket azok sötétségében és vakságában, nagy buzgósággal tisztelték. Sátáni közreműködéssel ezzel egyfajta furfangosan csalárd szemfényvesztést szoktak végezni. Amikor ugyanis valami jószágot, rendszerint lovat e fertelmes áldozatra elővezettek, akkor az áldozatot végző pap, pusztán egyik kezével felemelve ezt a kopját, enyhén az állat gerincére helyezi és legyen az állat bár a legerősebb is, térdre roskad és valami láthatatlan nehezék úgy lenyomva tartja, hogy egészen megizzad és nyög, és addig felállni és kiegyenesedni nem tud, amíg a kopja könnyebb nem lesz, és az áldozó pap azt róla újra el nem veszi. Hitetlenségükben azt gondolják, hogy ebben a kopjában az istenként tisztelt szellem örömét leli a megfelelő áldozatban. Ha pedig az áldozatra elővezetett állatra nem nehezedik rá a teher, nem fogadják el áldozatul, mivel ennek az istenként tisztelt pokoli szörnynek nem tetszik.

5. Pelüm közelében úgy egy popriscse távolságra volt egy lombos fa, növéseben semmihez nem hasonlított, ennek istenként való tiszteletét ugyancsak régi elődeiktől vették át; és semmi sem volt ott, pusztán egyetlen bálványházikó és az a fa, azon a fán pedig annyi lóhör volt kiaggatva a sok fertelmes áldozat után, hogy csodálatos, hogy ez a fa ilyen

terhet elbírt, hihetetlenül sok volt rajta ugyanis a bőr. És olyan erős volt [a fa], hogy még [a közelében] kiontott sok vértől és tüzeléstől sem száradt el, sem pedig a bőrökben hemzsegő férgek nem korhasztották el.

6. Nem messzire ettől a fától, úgy három popriscae távolságra, volt egy bálványtemplom, ebben öt, ember formára faragott, rongyokba csavart fabálványt találtunk. Az egyiken, amelyik a főhelyre volt állítva, valami madár csontjai voltak felkötözve - a mellcsont volt a bálvány fején. A többi előtt pedig egyenként nyirfaedényekben csontok voltak. A fő bálványtemplom körül kisebb négyszögletű bálványházikók voltak: a földtől mintegy három könyök⁺ magas oszlopokon; minden oszlop felső része emberi hasonlatosságra volt kifaragva. Ezekben voltak összegyűjtve az áldozati állat megöléséhez szükséges eszközök: lándzsa, nyilak és egyébek. Külön volt még egy kis bálványtartó, ebben töménytelen csontot őriztek. Amikor ennek okáról kérdeztük őket, hogy miért őriztek egy ilyen csontgyűjteményt, a legeggyűgyűbbek közülük ostobán azt válaszolták, mintha inség és szegénység esetén ez a "sajtan"⁺⁺, azaz a bálvány eledelül lenne odakészítve. Ilyen névvel [sajtan]

⁺Könyök = hossz mérték, kb. fél méter.

⁺⁺ Vö. VNGy I: 067; Karjalainen, Jugralaisten uskonto 136

illetik ugyanis nyelvükön a bálványokat. Az okosabbjaik pedig, a természetes ésszel ellentétben azt mondják, hogy az élettelen fabálványnak élelemre van szüksége, úgy mondják, hogy midőn a tisztelet és megbecsülés jeléül áldozatban részesítik, nem méltó, hogy amivel megtisztelik, felsöpörjék, hanem őrizni illik.

7. A legfőbb bálvány az, amelyik "Konda"-ban van, amelyet Balga hitükben nagyon tiszteltek, s [amelyhez] a legtávolabbi járásokból is förtelmes áldozataik bemutatására eljártak. De hogy mire hasonlatos, vagy hogy ez az-e, amit az osztjákoktól Kondába hoztak, vagy valamiféle régi vogul bálvány -, ezt nem tudjuk, mivel magunknak látnunk nem sikerült. Valamennyien úgy mondják, hogy közülük senki sem merészkedik belépni mocskos hajlékába, még a kenézük sem, csupán egyetlen áldozó pap jár be. Azt is regélik, hogy hirmondáskor olyan a hangja, mint egy gyereké, s ezt különösen akkor hallják, amikor valami áldozatot követel. És ezt [a bálványt] nagy tiszteletben részesítik, a templom előtt két bíborvörös ruhás őr áll, akiknek kezében diszitett lándzsa van. Ezeket az eszközöket közös pénzen szerzik be, közös tároló helyen tartják, és akkor használják, amikor a bálványtemplom előtt őrt állnak: mivel úgy hiszik, hogy elavult és piszkos öltözkében nem illik őrt állni, gonosz hitük szerint ez a förtelmes ocsmányság

a tisztaság kedvelője. Rá vonatkozóan sok mende-mondát nem tartottunk figyelemre méltónak /mivel magunk nem láttuk, és nem minden fogadható el valósnak, amit mesélnek/.

8. Megszámlálhatatlan sokaságu bálvány volt Kondában, de az isteni előrerendelés révén sokat elégettek és leromboltak azok alkotóinak és szolgálóinak kezei. Ez így történt: Nem értek el oda a megváltás örömteli híret hirdető prédikátor lábai, ahogy előtte az égből az isteni előrerendelés megteremtette az emberiség gyors megváltása felé vezető igaz ösvényeket. Szatika [sic!] nevű kondai kenéz, aki a Konda folyó fölötti vidéken élők ura, és neki azok alázasan engedelmeskednek, mivel ősi kondai hercegi törzs leszármazottja. Ennek a hercegnek volt két fia, és a természetes szülői szeretet révén nagyon szerette őket. Valemilyen eset kapcsán, de inkább az isteni előrelátás révén súlyosan megbetegedtek. Az apjuk pedig a betegség miatt nagyon szomorú volt és a bálványok közbenjárásáért esedezett, de méginkább bizott a "sajfancsik"-okban, azaz a varázslókban, akik általában az áldozatok bemutatói is. Segítségükért könyörögve azok hazug szája megnevezte, melyik bálványnak kell áldoznia és azzal biztatták, hogy így fiait biztosan visszanyerik egészségüket. A rut áldozatok bemutatása idején pedig, vagy hamarosan az után mindkét fiu meghalt. A herceg pedig súlyos bánattal eltelve, leginkább pedig a

csalástól becsapattva, fejszét ragadott és sok bálványt lerombolt. Közeledvén pedig a fenti szándékkal a legfőbb bálványhoz, és amidőn le akarta volna rombolni, a nép kérlelte, és bizonyos fizetéstől lecsillapodva, meghagyta ezt. A többi pedig tűzben elégette, megtisztítva az utat az evangélium hirdetésének. Maga a kenéz mindaddig megmaradt az ő gonosz hitének tévelygésében.

9. Amidőn pedig az isteni előrelátás így elrendezte az evangélium hirdetésének útját és a hitszónok lábait semmi sem terhelte, semmiféle hiány nem akadályozta, sietett az első ösvényeket megteremteni, semmibe véve a fáradtságot és nehéz időjárási körülményeket. Hiszen már kezdetét vette a járhatatlan utak időszaka, azonban a Mindenható segítségével a hitszónok február 24-én megkezdte útját Pelím [sic!] felé. A Mindenható kegyelmével, közbenjárásával és irányításával jó jelet kapott utközben. Valahol egy kietlen helyen, távol minden emberi településtől, különösen pedig a templomtól, egy keresztény ember felesége ikreket szült, s az asszonytól a férje elsietett, hogy papot keressen, aki megkereszteli őket. Férje késlekedése azonban kételyt hozott az asszonyra, hogy férje rövid időn belül megérkezik-e. A közelben lévő uton kellett éppen mellettük elhaladnia az evangélium küldött tanítójának, a főpap eminenciájának. Amikor ő a közelben haladt

el, az asszony meglátta, hogy ez a főpap. Az asszonyon meg félelem lett urrá, mivel a férje késlekedése valamint gyermekeinek gyengesége kétségbe ejtették, hogy méhének magzatait meg ne fossza Ábrahám kebelétől, bátorzkodott hangosan kérlelni a főpapot kísérőket: kérjék meg a főpapot, hogy vegye a fáradságot, és vigye a két gyermeket a keresztelőmedencébe. Ezt hallván a főpap haladéktalanul parancsot adott, hogy készítsék elő a keresztkutat és megkeresztelte a kicsiket.

Ezt szerencsés előjelnek számítva magunknak, mivel ez a két ikergyermek a két nemzetség: az osztjások és vogulok megkeresztelkedésének előjele, akiket szorgos munkaszeretettel kell törekednünk megszabadítani a bálványimádás rabságából és fiaivá tenni a szent keleti pravoszláv egyháznak.

10. Ezt a jó előjelet a tett is követte, hiszen alig távoztunk onnan el egy kicsit, jött egy bizonyos vogul [vogul nevén L'al'a/, nem hallotta az evangélium hirdetését /hogy a megváltás igazságáról tudott volna/ és az maga kezdte kérni a Keresztséget és egész házával megkeresztelkedett. Így, örülvén a sikeres kezdetnek, elértük Pelim [sic!] városát, ahová a vogul föld közgazgatásilag tartozik és onnan irányítja őket az ottani parancsnok. Ez a vár [os] pedig egészen észak-

közelben van a Tavda folyó fölött és a Pelúmka [sic!] tulsó partján, innen van a Pelúm elnevezés is. És ez egyfajta központ a vogul járások között.

11. Ebben a bizonyos központban a hitszónok és mester a szokásos módon hozzákezdett az igaz hit tanait meghonosítani és ahogyan az osztják nép között, úgy e között a szokásaiban azonos nép között is maga jól kitapasztalta a nekik megfelelő és alkalmas érintkezési formákat. Elsőként a hitetlenség alapját kezdé irtani: az istengyalázó bálványokat. Valamennyit lerombolta és felégette a város környéki járásokban, ahol csak voltak bálványok. Kondába pedig tisztelettel elküldött, hogy hozzák el az evangélium hirdetésére a kenézt, de az, a jó ősi ellensége, csalárd-ságai miatt nem jött el és a korábban már említett bálványt őrizte. Magának az ige hirdetőjének pedig lehetetlen volt oda Kondába sietnie, mivel nem akarta elhagyni azokat, akik a városban tanulták az evangéliumi tanítást; hiszen némelyek megszabadultak a bálványimádás sötétségétől és az evangélium igazságának világossága folytán megtértek. Eljött pedig egy előljárójuk, a /vaglini/⁺ járás századosa, de ez egy csepp ellenállást sem tanusított a tanítással szemben, erős vágyra lobbant, hogy megkeresztelkedjék és maga hozta tudomásunkra a maga korábbi elhatározását.

⁺ = Vaglja /völ'-ja/, 1. VNGy II: 0185, 723.

Amidőn pedig - mondá - kiléptem otthonomból, feltettem szívemben, hogy a parancsnak engedelmeskedem és csatlakozom a keresztséghez. És ő volt az első, aki megkeresztelkedett a városban, és ezen kezdet után mások is kezdtek megkeresztelkedni.

12. A már széles körben folyó térítés elé sok akadályt gördítettek az istentelenség védelmezői: ezen járásokból való négy nemes férfi, akik mindenkit fellázítottak és elzárták a megváltás útját. Hiszen mindenki elfordult a mester tanításától, de a mester egyre sokszorozta, növelte a hithirdetés és tanítás munkáját, és a mindennapos tanítás során kezdé eltévelyedésüket megmagyarázni nekik, beláttatva velük, hogy a természetes ész ellen való istenként imádni saját kezük munkáját, és hogy a maguk készítette, lélek nélküli, néma fadarab vagy kődarab előtt imádkozzanak.

Azonban ezen nép haragjában hasonlatos volt a kigyókhöz: bedugván füleiket, siketek voltak, mint az áspiskigyó, nemcsak nem figyeltek a tanításra, de még hallani sem akarták, mivel a régi szokásaikat szerették és elfogultak voltak az ősi hitetlenséggel szemben, hiszen könnyebben lemondtak életükről, semmint elveszítsék az ősök által meghonosított balgahitűséget. Ezáltal nem kevés elkedvetlenítő többletmunkát okozva a mesternek, mivel az

igaz hit védelme lankadatlan munkára ösztönözte, az oly sok pusztuló ember fölött érzett szánalom pedig szüntelenül szomorúságot váltott ki belőle és ezen bánattal, szomorúsággal szemben hosszú ideig folytatta a harcot, hogy már kételkedni és csüggedni kezdett. Közel volt az idő, úgy vélte, hogy munkás igyekezetét ezzel a bánattal fejezze be. Március 17. napján, ugyanazon a napon, amikor a szentéletű Alekszej ünnepe adódott, az ige tanítója az ujonnan megkeresztelt hívők egy kis gyülekezetét a keresztség után bevezette a templomba, az igaz hitre oktatta őket és az isteni titkok [szentségek] részeseivé avatta. Mégis elszomorodott volt, hogy annyira felemelő munkájának kevés óhajtott sikerét látta, de a Mindenható gondviselése hamarosan megkönnyítette ezt a bánatot. Kimenvén ugyanis a templomból, váratlanul a [Tahtan/] járás több mint kétszáz embere jött a templomajtó felé, és az ígét hirdető színe előtt leborulva kérték a szentséget, akkor az annyira örülni kezdett ennek a kívánatos sikernek. Más, nagyon kellemes látnivaló is bekövetkezett; azon korábban említett hitetlenség négy oszlopa, a gonosz védelmezői és a keresztség ellenzői alávetették magukat az igaz hitnek. Az Ur jobbjára ezek szívének megátalkodott gonoszságát, haragját kifirtotta és ott a kegyelmet és a bölcs alázatosságot emelte magasba, ahogy egyet hívén a többiekkel, elfogadták a hitszónok tanítását, engedelmeskedtek

az isteni előírásoknak. Ezért nagy ünnepélyes hálaadás-
sal fogadván őket, tanította azokat, és ahogy hitetlen-
ségükben a gonosz védelmezői voltak, úgy ezután az isten-
félelem buzgó követőivé lettek. Velük pedig sokak meg-
keresztelkedtek: több mint négyszáz lélek a különböző
járásokból, a többi falvakba pedig papokat küldött ezek
feleségeinek és gyermekeinek megkeresztelésére és egyéb
kimaradottak megkeresztelésére. A hittanító mester pedig,
az istenfélelem tanítóit és utmutatóit hátrahagyva az
ujjonnan megkeresztelkedett népnek, maga visszatért
Pelimből [sici], mivel a megfelelő idő újból az osztjá-
kok földjére siettette.

13. Ezt az [odavezető] utat ugyancsak nem töltötte tétlen-
ségben, hanem a vogul településeken áthaladva ugyanazon
ige tanítását hirdette és sok hívet szerzett isten egy-
házának, sok ujonnan megkeresztelkedettet fogadott az
egyház fiává. Többen ott gyógyulást nyertek, leginkább
a Fekete jurtában, ahol volt egy tizenkét éves hajadon,
aki a keresztségben a Marija nevet kapta, s aki annyira
beteg volt, hogy amikor hozzáfogtak a gonosz szellem
űzéséhez, akkor még rövid ideig sem tudott állni, hanem
kézben tartották; a szelleműzés után pedig kezdett
lassacskán megkönnyebbülni a betegségtől. Azonban nem
volt képes maga elmenni a keresztelő medencéig, hanem

vezették és vitték, a megkeresztelkedés után pedig maga ment el lakóházáig, [és ugyanazon órában egészséges volt és elkezdett fát hasogatni/, mintha nem is lett volna azelőtt beteg. Hasonlóképpen volt egy tízéves kisfiú, akinek a lába volt beteg, daganat volt rajta. Amikor pedig a keresztelő medencébe bement, onnan egészségesen jött ki. Ennek a kisfiúnak az anyja, aki ezt látta, kérte, hogy újból merítsék a vízbe, hogy másodszor is megkeresztelkedjék, hogy betegségéből a legtökéletesebben kigyógyuljon. És nagyon csodálkoztak az Isten csodálatos kegyelmén, hiszen ki más, mint az Isten tesz csodákat az újonnan megkeresztelkedett nemzetségnek, hogy dicsőségét megismertesse és kinyilvánítsa.

14. Annyira eredményes volt a visszafelé tartók ezen útja, hogy nemcsak ezek keresték a megváltást, hiszen hozzájuk eljutott az evangélium hírnöke, hanem mások is, akikhez nem ért el ezen hírnök.

Különben akik a hitetlenséghez ragaszkodtak, és bujdosnak az evangéliumi megváltástól, saját maguk akadtak fenn a megváltás hálóján. Ez pedig ekképpen történt: amidőn maga a hitszónok visszatérőben Pelümből utközben tanításával sokakat megtérített; néhányan, akik a mohamedanizmus istennek nem tetsző tanában hittek, és a vogul települések közelében tartózkodtak, miután féltek ettől a hitter-

jesztéstől, leginkább az ördögi fondorlattal felbujtott, "Kosicskije" jurták kenéze, látván az arra elhaladók útját, akiket a főpap eminenciája küldött Tobolszkba, maga [a főpap] pedig más uton a tyumenyi kolostorba tért, ördögi dühtől felbujtva, összeszedelőzködvén gyilkos kézzel ezen települések mellett elhaladó küldöttekre támadtak, azt remélvén, hogy itt lesz maga a főpap, de azt nem találták, a küldötteket pedig nem tudták elpusztítani, mivel sok vogul követte őket, akik meg kívántak keresztelkedni, ezeket észrevéve, megfélemedve, elmenekültek. A főpap pedig, miután tudomást szerzett erről, kérte a polgári igazságszolgáltatást, hogy vallassák ki ezt a kenézt, miért támadt gyilkos kézzel az ő küldötteire, akiket nem hozzá küldtek.

15. Amidőn ez a herceg a polgári igazságszolgáltatás hatóságai elé került, az közel volt méltó kivégzéséhez, amitől nem menekült volna meg, ha a hittérítő nem folytatta volna tovább az útját az osztjások földjére. Ő ugyanis magával vitte ezt a kenézt, nem azért, hogy büntesse, hanem hogy az isteni hitre tanítsa. Nemsokáig tartván ki a mohamedanizmus gonosz tanának sötétsége mellett, az evangéliumi hit tanítása folytán kezdett megtérni és megkeresztelkedett. A megkeresztelkedés után pedig Tobolszkba küldték, ahol Joan főpap eminenciája, a szibéri-

ai érseki székhely kormányzója fogadta őt. Ő szintén az igaz hit buzgó és fáradhatatlan munkálója révén, bőkezűen megvendégelte, elküldte a kenézt járásaiba egy pap-pal, hogy az igaz hitet tanítsák, ahol a mohamedanizmus hívei közül több mint háromszáz lelket kereszteltek meg és ily módon az istentelen muzulmánizmus, bár oda hittérítőt nem küldtek, kezdett megfogyatkozni, hála az Urnak, a jövőben is segítőknek.

VII.

ISMÉT AZ OSZTJÁKOK MEGKERESZTELTÉSÉRŐL 1714. ÉVBEN

1. Amidőn már a hittérítő fáradozásainak gyümölcse: a hívők gyülekezete az ő tanítása révén napról napra gyarapodott, azonban szünni nem akaró vágya, lankadatlan gondolatai, az öregségtől megfáradó hittanító mestert arra ösztönözték, hogy meglátogassa hiveit; leginkább a következő okok kényszerítették az ország legtávolabbi települései közé vezető utra: először, hogy maradtak még olyanok, akik a maguk hitetlenségében elrejtőztek az Ob torkolatvidékén, közvetlenül a Jeges-tenger közelében. Mások pedig a különböző folyók mentén lévő távolabbi településekben a megtévesztés és eltévelyedés útján kitértek az evangélium tanítása elől. Másodszor, hogy hívei közé, akiket annyi munkával nyert meg, a mohamedanizmus hitetlen farkasai és ragadozói kezdtek bejárni; és ezt az egyszerű népet, amely még a hithűségben nem volt szilárd, nagyon kezdték csábítani, különböző gyönyörökkel tévesztvén meg hiveiket, hitetlenségüket ajánlva, hogy az ő hitük olyan erővel bír, hogy a másvilágon is földi örömek sokaságában gyönyörködnek majd, melyek iránt ez a nép régóta előszeretettel viseltetik, és hittek ezekben a mesékben és a hitüket át-

vették, mert a bálványimádás hitetlenségének ősi vélekedése nyomán a földi boldogságot a tulvilágon is meglévő boldogságnak hiszik. Tehát ezeknek a még megmaradt bálványimádóknak a kiűzésére és az igaz Isten megismertetésére, és hogy a hívők egyetlen gyülekezetébe kapcsolja őket, tette ezt az utját.

2. Így tehát június 12-én lassu hajózással szerencsésen kezdtük meg utunkat Tobolszkból és három nap alatt elértük az osztják települést, a "burejkovü" jurtákat, itt bizonyos okok miatt korábban nem került sor az evangélium terjesztésére, így mind ez ideig a maguk rut istentelenségében maradtak.

A mester érkezését megelőzte a sátán, aki a hitetlenkedés és kérkedés antikrisztusi szolgálóival, a muzulmán tanítókkal idesietett. Egy bizonyos Abüz nevű tatár pap ugyanis néhány nappal megelőzte az igazi hit terjesztőjének érkezését, azt kellett hinni, hogy az ördögi szellem, amely oly gyorsan száguld, sietett oda és a maga gonosz hitének úgy megnyerte az egész népet, hogy azok nemcsak figyelni nem akartak az evangélium tanítására, de még csak egy hangot sem akartak erről hallani. Amidőn a hittérítő hangját hallatta, olyanok voltak, mint a süket áspiskigyók, bedugván füleiket, egyetlen jurtába jöttek össze, sem maguk nem jöttek ki a jurtából, sem a mieink közül nem engedtek be

magukhoz senkit.

3. Sokszor fáradozott a hittérítő küldöttjei révén azon, hogy rábírja őket, jöjjenek ki az evangélium hirdetésére, azonban eredménytelenül. A pogány csalárd volt, az ördög eszköze, a korábban említett Abúz felszította haragjukat és gyilkosságra bujtotta fel őket, oly haraggal rontottak ránk és az első küldötteket gyilkolva kezdték elkergetni és megsebesíteni, majd magára a dereglyére is rárontottak, abból pedig maga a hittérítő ment ki hozzájuk, és magasba emelvén kezeit, halkán, békésen kérlelte őket, hogy hagyjanak föl az ártatlanok gyilkolásával; azonban mocskos, véres kezük nem szűnt meg sebet ejteni és a mieink közül egyet a fején és a lábán nyíllal megsebeztek, ugyancsak egy másik derék legényt, a főpap szolgáját, akit Pávelnek hívtak, a vállán nyilvessző járt át, ugyanígy puskából egyiknek a kezét lőtték át, akkor a mieink valamennyien, mivel üres volt a kezük, a dereglyébe menekültek, a hittérítőt egyedül hagyván a parton; azonban a dühtől elvakult nép nem szégyellte magát a szent személy előtt, sőt az egyik vezetőjük, név szerint Ursanko [sic!] puskából magára a hittérítőre lőtt és közvetlenül a hasát találta el: de mindenki csodálkozására a ruhán mindkét oldalt átfuródott a golyó, de őt magát egy cseppet sem sértette meg, az Ur jobbjá megvédte. Így tehát elkergetvén a meg-

váltás tanítóját, a mohamedanizmus tanítóinak, hitetlen rontásának^XAbúz tanító révén behódoltak és elfogadták a mohamedán istentelen hitvallást.

4. Az ördög kegyetlen fegyverének éle: az ármány, ezek kegyetlen haragja nem akadályozta meg a hittérítő útját, bár harccal szálltak szembe vele; nem rémült meg, bizva Üdvözítőjének közbenjárásában, innen nagyon távoli településeikre sietett, ahol sok összegyűlt, a keresztségtől megvilágosult nép vonult ki a hittanító fogadására, és kimondhatatlan szeretettel üdvözölték. A hittanító az igaz hitben megerősíteteket tanította arra, ami korábban az osztják nemzetségben idegen volt; a lakosságot ugyancsak mindenféle jó, keresztény erkölcsre tanította, valamennyi gonosz, fertelmes, a bálványimádással kapcsolatos szokást irtotta. Leginkább azon szokásukat, hogy nem a megfelelő kor után és nem az évek számának megfelelően választanak feleséget: hiszen még gyermekeket, hét-nyolc éves lánykákat vesznek feleségül, férjeik pedig husz-harminc évesek, és törvénytelenül kötnek házasságot. Irtotta ezen rossz szokást és keresztény erkölcsre tanította őket, tanítása pedig ennek az egyszerű és minden állampolgári szokástól korábban idegen népnek nagy hasznára volt.

5. Így a Mindenható gyarapodó áldásának megfelelően sokasodtak a hit és a krisztusszerető hithűség gyümölcsei, hiszen kérelték a mestert, hogy adjon nekik az üdvözülés tanait oktató papokat, akik, állandóan ott-tartózkodván, hithű erkölcsre tanítanák őket; isten templomának megépítését ugyancsak buzgón kérték. Ezen kívánságukhoz bőséges javakkal járult hozzá Szibéria kormányzója: Matvej Petrovics herceg, midőn a hittérítő jelentése alapján és állhatatos kérésére a méltó helyeken, ahol nagy tömegek települései voltak isten templomait teremtettk meg - a prohorovi járásban⁺ Osztrovban, ahol azelőtt a dicsőített bálvány szentélye volt, most isten temploma áll a Szentháromság tiszteletére. Ugyanígy a szuhorukovi jurta-falvakban⁺⁺ Malüj Atlümben, mások pedig, akik orosz települések szomszédságában laknak, ezeket isten egyházához kapcsolták és egyházi tanítókra bízták, és így, miután az Ur dicsőségének gyarapodását megszilárdította, utjára indult oda, ahol még a megváltás örömét nem hirdették.

6. Tehát elértük a karinkari⁺⁺⁺ jurtákat, és az ige hirnöke hirdetni kezdte az üdvözülést, amelyet sokan kedvezően fogadtak, azok között, akik elfogadták a hit tanítását,

⁺ "Prohorovszkaja volosztj"

⁺⁺ "Szuhorukovszkije jurtü"

⁺⁺⁺ "Karinkarszkije jurtü"

és az Ur keresztségét szömjuhozták, volt az ő sámánjuk /sajtancsik/, aki pogány áldozó pap volt, és "Javlak"-nak hívták. Ez korábban az Ördöggel állt kapcsolatban, miután jövendőlt, varázsolt. Amikor megkeresztelkedett, maga mondta el nekünk ezt a csodát; hogy a hitszónok megérkezése előtt szövetségese, az Ördög hosszú időn át gyötörte őt, és amíg verte őt, ezt hallotta: "Eddig veled voltam, most pedig eltaszítasz engem; ha te ellenem az igazság tanujeleit fogod nyilvánítani, testeden súlyos kór fog jelentkezni."

Az igaz hitre megtanítva őt, a mester megvédte és a kereszt fegyverével felszerelte, ettől ugyanis annak ellenlábasa reszket és remeg, nem tudván a kereszt erejét elviselni.

7. Az Ur segítségével elértük Bereзов vár [os]át is, amely egészen a Jeges-tengernél van, hiszen néhány nap alatt Bereзовból elérhető, ahol az Ob a Tazi-Öbölbe torkollik, a Tazi-Öbölről korábban már szót ejtettünk, Bereзов vár [os]a pedig a Szoszva folyó közelében van és sok osztják település járási központja, hozzá mint bírósági körzethez tartozik: Obdor, Szoszva, Lapin, Kunopat és mások, amelyeket az ottani parancsnokok irányítanak, ahol is ebbe a városba sokan összejöttek, elfogadván az evangélium tanítását és az Ur keresztkutjában megvilágosultak. A meg-

keresztelkedés után néhányan a szoszvai járásból kérték a hittérítőt, hogy imáival segítsen nekik védekezni a bálványokban korábban tisztelt tisztátalan szellemek támadásaitól és ármányaitól, mivel korábban - mondták - azok rabjai voltunk, különféle álnok rosszindulattal vannak irántunk. A mester pedig biztosítván őket erről, az üdvözítő segítségének biztos reményével békével elbocsátá őket.

8. A hittérítő itt nagyon vágyott arra, hogy elérje az obdori települést, sőt magát a Jeges-tengert, de az Urnak, aki mindent jobban átlát, más volt a szándéka: visszafordítá útját ismét Tobolszkba, itt pedig papokat hagyott, hogy a folyók menti valamennyi települést bejárják és a többieket is csatlakoztassák a kereszténységhez; ezeknek nagy tömegét megkeresztelték és ocsmány áldozati helyeiket lerombolták és felégették. Tobolszkba érkezve itt találta Tobolszkban a korábban említett "Ursanka"-t megkötözve sok cinkostársával együtt, őket a polgári igazságszolgáltatás emberei hallgatták ki támadásuk és a sok megsebesített ember miatt, és őt a bíróság elé állították és polgári büntetéssel sújtották.

Azonban az ige hirdetője megszabadította őt a kötelektől, és magával vitte a tyumenyi kolostorba és ott megtanította az igaz hitre és megkeresztelte őt és a többi, annak keze

alatt levő cinkosát és így ezeket nemcsak a méltó földi büntetéstől mentette meg, hanem a muzulmán hitetlenség miatti örökös pusztulástól.

9. A beálló téli idő miatt a hitszónok nem késlekedett, utját a vogul földön lévő Pelüm város felé vette, ahol őt a szent keresztség által az egyház fiaivá fogadott sok lelki gyermeke szeretettel fogadta, azokat hithűségre, és mindenféle nemes, keresztényi szokásra tanítván némely méltó helyen templomokat is alapított. Maga pedig felfelé hajózott a Turán és más folyókon, amelyeket a vogul nép települései vesznek körül, mindezeket a keresztelő medencében Isten egyházának gyermekeivé fogadta és a Mindenható segítségével nemcsak ezeket a pogányokat, hanem a mohamedán erkölcstelenségben élő tatárokat, akik Opancsin városának közelében éltek, a hitetlenségükből szintén megszabadította. És így történt, hogy a tisztátalanból tisztává, a méltatlanból méltóvá tette őket, mivel ezeket az Ur keresztségének szentségében részesíteni méltónak találta. Azonban már annyira kimerült e vízi uton végzett munkájában, hogy úgy tűnt nekünk, akik közelében voltunk, hogy ez az ő boldogságának netovábbja: "nemes törekvés vezetett, vándorutamat befejeztem, a hitet megóvtam, adassék a koszoru."

VIII.

A VOGULOK MEGKERESZTELÉSÉRŐL 1715-BEN KONDÁBAN

1. Ha sokféle betegség sujtotta is a mestert, azonban mindig erőt adott neki az ég; az emberiség megváltását keresők fáradoznak, betegeskednek, de ki nem merülnek, szárnyakat kapnak, elsősorban cselekszenek és nem fáradnak meg; így ez a mester is, miután kivárta a nyári időszakot, újra hajóutra indult Kondába, róla még már korábban szóltunk, most pedig annak torkolatáról adunk hírt röviden, mivel ez nekünk és valamennyi hajózóknak a legtöbb munkával járt.
2. A Konda torkolata akkora, hogy alig lehet belátni, és a sok ágra szakadt kiáradt víz képezte szigetek némelyike akkora, hogy a parton élőknek menedékül elegendő. Azonban mindezek az ágak sekélyek, nagy hajókkal járhatatlanok, néha az ellenséges szelek a hajót az ilyen kis helyen összetörik, az egyik vagy másik partot ezen zátonyok miatt nehéz megközelíteni. Magának a Konda folyónak a torkolata nagyon mély, olyan víz borítja, hogy nehéz kiismerni, és nagyon nagy nehézségek révén kiismerve két napig hajóznak általában a torkolattól fölfelé. Ilyen szerencsével jártunk mi is hajóutunk során. Amikor pedig kihajóztunk magára a Kondára, akkor megláttuk, hogy partjait nagyon szép, han-

gulos és zöldelő helyek fogják közre. A hittérítésben sok nyugtalan, zavaros időt éltünk át, és nagyon sok fölösleges fáradozással volt tele a mester munkája, mert az ördög itt megerősítette az istentelen bűnös várát, ide fészkelte be magát, amidőn a különböző folyók mentéről megrögzött hitetlenségükben bálványait itt rejtették el, ahogy az Ob mentéről is, mint már korábban említettük, idehozták, és ezért minden álnok erejét, a megtévesztés fondorlatos csalárdságait idetelepítette, s itt szilárdította meg, és az egész osztják nép annyira tisztelte, hogy nem tudtam összeromboltnak elképzelni, sőt inkább úgy gondolták, hogy azzal szemben, aki szét akarja rombolni, valami csodás ereje folytán ellenállást tanusít.

3. És elértük az istentelenség ezen erődjét. És midőn hajóval a házak közelében voltunk, ahol ezt a mocskos bálványt őrizték, sokaktól értesültünk, hogy töménytelen sok fegyveres ember gyűlt össze, akik inkább meg akarnak halni ezen bálvány temploma mellett, semmint hitetlenségüktől eltérjenek. Az ige tanítója pedig nem törődve ezek sokaságával: "Ha fellázad is ellenem a tömeg, szívem félelmet nem érez, és ha harc támad ellenem - mondá - az Urban bizom" - tétovázás nélkül előre sietett. Amikor pedig elértük a Nahracsi jurtának nevezett települést, amelyet az ottani vezetőről Nahracs Jevplajev neve után neveztek el, aki

előljárójuk volt, valamint ezen ocsmány bálvány birtokosa és szolgálója, megláttuk a rengeteg előttünk álló összegyűlt népet, és ezek valamennyien feldühödve néztek ránk; mindazonáltal rokonszenvvel is voltak irántunk, amennyiben kezdetben nem akadályozták meg fegyverrel, hogy a lakóházaik melletti parthoz kikössünk.

4. A kikötőből pedig kijöttünk az egybegyűlt néphez és előljárójukhoz, Nahracs Jevplajevhez és üdvözöltük mindnyájukat a hitszónok nevében békét, egészséget és mindenféle boldogságot kívánván. Azonban ők kicsinybe vévén ezen állampolgári szokásunkat, ezt válaszolták nekünk: "Tudjuk jöttötök okát, hogy kedveskedéssel el akartok tántorítani bennünket ősi hitünktől és ősidők óta tisztelt segítőinket elpusztítani, lerombolni akarjátok, de hiába fáradtok: inkább valamennyien életünket adjuk, de ezt cselekednetek nem engedjük."

És rögtön ezután egy emberként a bálvány piszkos tiszteleti helyére vonultak.

5. Ez a bálvány pedig fából volt faragva és zöld ruhába volt öltöztetve, rut arcát fehér bádoggal borították, a fejére fekete róka bőre volt téve, az egész helyiség, ahol imádják, de különösen az ülőke bíborvörös posztóval diszitett. Ez a bálvány a többinél magasabbra volt téve; más kisebb bál-

ványok pedig alacsonyabban körülötte állnak, ezeket pedig a jelen bálvány szolgáloinak mondják. Más eszközök, kaftánok, mókusbőrök, és egyebek nagy számban voltak elé helyezve, és ennek rut ábrázata minden ismertető jegyével tükröződött a többi arcán, de micsoda örögi szörnyűség ez.

6. Ez a lelketlen ocsmányság olyan szolgálot választott magának, a már említett Nahrúcs [sici] Jevplajevet, aki rut ábrázatu, fekete, a mellén és a hátán pupos volt. Azonban bálványát annyira bensőségesen szerette, hogy szüntelenül mellette tartózkodott. Fohásza pedig csodálatra méltó. Vékony hangot hallatott, ami semmiféle jelentést nem hordozott, hanem inkább afféle fiatal borju bőgésére emlékeztetett, majd pedig valami nyafogó-bőgéssel fejezte be, és így végezte azon a napon is bálványa tisztelethelyén ezt a szemérmetlen, sőt esztelen imádkozást.

7. De nemcsak ő, hanem az egész ott egybegyűlt nép nagyon tisztelte ezt a fertelmes bálványt, mivel őt valamennyi bálványnál régebbinek magasztalták és ebből adódóan nem kis dicsőségeként emlegették, hogy Jermák idején, amikor az Szibériát az oroszok hatalmának meghódította, a bálvány után Jermák parancsára a dédatyáikra és atyáikra kivetett adót nemzedékről nemzedékre fizették. Ez a Nahracs volt birtokosa ama bálványnak, és ennél fogva a többi szegény

és szűkölködő egyenrangú társai fölé emelkedett javai bőségével és gazdagságával, mivel ez az istentelenség az egész osztják földön annyira tisztelt volt, hogy az Ob folyó és más folyók vidékének "sajtancsik"-jai, azaz a bálványok szolgái el szoktak járni ennek a bálványnak a tulajdonosához és ajándékokkal kérlelték, hogy engedje elvinni a bálványt egy időre az ő lakóhelyeikre. Amikor pedig kielégítették ajándékaikkal, s ez átengedte a bálványt nekik, akkor a szegénységben élő sámánok igyekeztek ezt lakóhelyeiken ocsmány áldozatok rendezésével saját hasznukra kihasználni.

8. A kikötőnél nem kis ideig előttünk állókhoz annyira feldühödött és vad nép gyülekezett, hogy idegenkedtek és senkit sem engedtek maguk közül hozzánk, sem magukhoz nem engedtek senkit; azonban jó idő elteltével megszokták a baráti érintkezést, bánásmódot, sőt némelyek kezdtek a hitszónok hajójára bejárni; a mester pedig a fogadtatás mindenféle kedvességével és szeretetével magához édesgette őket, hogy könnyebben tudjon majd köztük a hittérítéshez kezdeni. Azonban, amikor arra kezdte őket tanítani, hogy hagyják el istentelen bálványaikat, ez nem volt inyúlkre, hanem keserű sóhajjal ezt válaszolták: "Éppen erről van szó, hogy ne kelljen nekünk megtagadni ezt a bálványt, amelyet atyáink és dédatyáink oly régóta tiszteltek. És ha az őfelségének, az uralkodónak cári parancsa, hogy bálványainkat és tisztelethelyeiket el-

pusztítsátok, mégis arra kérünk benneteket, hogy vessetek ki adót rá, ahogy a maga idején Jermák évi három rubelt szedett, most megtoldjuk és évi négy rubelt adunk, csak ne hajtsátok végre ezt a parancsot."

A mester pedig felsóhajtván, a tolmács révén ezt válaszolta nekik: "Jaj nektek, ha a sátán annyira elvakított benneteket esztelenségeivel, hogy az ingyen adott égi áldást elvetitek, az örök kárhozatot pedig ezen nemzetségnek pénzért óhajtjátok megszerezni.

Vajon a sátán mind ez ideig nem telt be atyáitok és őseitok lelkeinek pusztulásával, amikőn oly hosszú éveken át elhanyagolták megmentésteiket és benneteket pusztulásra hagytak. Most pedig az Ur letekintett rátok, és kezében tartván a cár szívét, arra buzdította őt, hogy legyen a ti megmentőtök, hiszen szívének nem ezen utálatos és szemérmetlen adót, de lelketek megmentésének keresését sugallta.

És ne történjen meg velünk az az esztelenség, hogy ezt a négy rubelt, lelketek pusztulásának árát szedjük be, hiszen lelkeitek olyan kincsek, amelyeket a mindenek teremtetője, az Ur a vérével váltott meg, és az örök pusztulásnak átengedni azokat nem akarom."

Ilyen tanítástól felvilágosodva, habozni kezdtek, és buzgalmuk istentelenségük és gonosz hitük iránt csökkenni kezdett.

9. Kis idő elmultával a hitszónok állandó tanításaitól ösztönözve kezdtek megínogni szilárd istentelenségükben, elküldték a mesterhez maguk közül a legügyesebb előljárókat, hogy megtanácskozzák: hogyan és milyen feltételekkel lépnek majd a hit kötelékébe. Ezek pedig olyan esztelenségek voltak, hogy méltóak voltak a világ nevetségére. Így kezdték ezek küldetésüket: "Engedelmeskedünk most /mondá/ az uralkodó rendeletének és parancsának. És ugyanigy - mondá a mesternek - nem vetjük el a te tanításodat sem, de a következőkre kérünk benneteket: először, ne tagadjátok meg atyáinktól és őseinktől régi idők óta tisztelt bálványunkat sem, de amikor bennünket megkeresztelni kegyeskedtek, ne feledkezzetek meg "sajtan"-unk ugyanolyan tiszteletben részesítéséről, kereszteljétek meg őt a mieinknél kecsesebb, arany kereszttel. A magunk vagyonából késlekedés nélkül disztünk és építünk templomot, de az ikonok közé odatesszük középre a miénket is. A lóhus evése ne legyen tiltott számunkra, mert nincs a világon olyan jóízű étel, mely számunkra olyan kellemes volna, mert inkább meg tudunk válni életünk-től, semmint ettől a finom eledeltől. Azután meg leginkább arra kérünk, hogy ne válasszatok el bennünket sok feleségeinktől, sem a jövőben ne támasszatok akadályt többnejűségünk elé, feleségeinket pedig egyáltalán nem keresztelhetik meg papjaitok, hanem saját magunk, ki-ki saját feleségét viszi a vízbe és teszi rá a keresztet. Ha mindezt megengeditek

nekünk, elfogadjuk a veletek való egyhitűséget és törvényeket."

10. A hittérítő pedig békésen fogadta ezek küldöttségét és ezt mondá: "Férfiak és öregek, amikor rátok tekintek, akiket annyi űsz fűrt tesz tekintélyessé, úgy vélem, hogy telve vagytok értelemmel, de, jaj, annyira nevet rajtatok a sátán és ármányai-val annyira elvakítottálméiteket, és ostobákká tett benneteket, hogy nem mint értelemmel eltelt vének és mint űsz fő tisztességével felruházott férfiak adtátok elő javaslataitokat, hanem mint éretlen elméjű gyermekek. Vajon tényleg nem tudjátok felismerni a világosság és sötétség különbségét: hiszen az Isten választotta el a sötétséget a világosságtól, a sötétséget éjjelnek nevezvén, a világosságot pedig nappalnak, hogy ezeket világossá kell tenni felismeréstek számára? Mert nem fordulhat elő együtt a nappal és az éjjel, hanem külön áll a nappal. Mindegyik eltér a saját dicsőségében. Hogyan akarjátok tehát ti összekeverni a sötétséget a világossággal, a tisztességet a gyalázatossal, az istentelen bálványt az isteni tiszteletben részesülő ikonokkal, amelyek az égnek és földnek teremőjét, valamint az ű szent szolgálóit és kiválasztottjait ábrázolják? Ti ezt a sátáni gonosz ábrázatu alakot, amelyet eltévelyedett elmétekkel imádtok, akarjátok amazokkal azonos tisztességben részesíteni és azt is mondjátok, hogy keresztelés-

sel tisztítsuk meg ezt a lelketlen förtelmet. De ez nem helyénvaló és minden értelem ellen való: dehát hogy is lenne méltó ez az érzéketlen fadarab, amely sem látással, sem hallással, sem észleléssel nem rendelkezik, hogy a keresztség szentségében részesüljön? Hiszen a keresztséghez önkéntes beleegyezés szükséges. Azt kérem tőletek is, hogy ne legyen szívetek hajthatatlan és érzéketlen a keresztség iránt, hanem engedjétek érzelmeiteknek elfogadni üdvözlés-tek szentségét és ha velünk egyhitűek akartok lenni, vessétek magatokat alá utmutatásunknak és keresztyén tanainknak. Semmit sem értetek ti ahhoz, hogy, amint mondjátok, magatok kereszteljétek meg feleségeiteket, nem rendelkezvén ehhez az adott kegyelemmel, ne higgyétek ám, hogy csupán a viztől tisztultok meg, hanem a láthatatlanul ható szentlélek kegyelme, amelyet mi alázattal rátok adunk, az szentel meg és világosít meg benneteket. Vessétek el ezért, szeretett testvéreim, valamennyi ellentmondó, üres beszédeteket, amelyekkel a sátán kuncogva behálózta elméteket. Kérünk benneteket, hogy fogadjátok el a velünk való egyhitűséget és azonos gondolkodást, legyetek a mi egy anyaméhből való testvéreink, és Isten egyházának fiai."

Azonban ennek a sok tanításnak nem vetették alá magukat, sőt még dühösebben távoztak a küldöttek a maguk gyülekezetéhez.

11. Értesülvén a követektől az oktalanok gyülekezete még jobban felháborodott és még inkább ellenállt a hitterjesztésnek. Gyilkosságot lihegtek ellenünk, elkezdtek szidalmazni és szemrehányással illetni bennünket, hogy valamennyien lemondtunk megmentésükről. Azonban a mester nem kishitüsködött, hanem bizonyos isteni előrelátás révén azt mondá, hogy hamarosan a keresztelő medencében látjuk majd őket, ami meg is valósult. Ugyanis amikor Vlagyimir apostoli fejedelem ünnepe elérkezett, az ő gyülekezetükből egy Pomzsuk nevű, előljáróként tisztelt férfi jött a mesterhez, aki szívesen üldögélvén a hit hirdetőjénél, megkívánta a keresztséget és kérlelni kezdte a mestert, hogy méltassa őt megkeresztelésre. A mester megtette ezt, és mindenféle jóval megvendégelvén, elboosátá őt gyülekezetéhez, hogy ezt az égi áldást a többieknek is kinyilvánítsa és nyerve meg őket is a lelkük üdvözülésére.

Amikor az kiment a gyülekezethez és elkezdte őket esztelennek mondván korholni: "Miért szegültök ellene a cári parancs-nak és tagadjátok a keresztény hitet? Tudjátok meg a tudnivalókat, hogy az engedetlenségért megharagszik az Isten és az uralkodó is, és csapatokat küld és valamennyiönket teljesen elpusztít és pusztaság lesz a mi földünk. Hiszen a cári parancs rettenetes, akik annak nem engedelmeskednek, halálra méltóak." És ezekért [a szavakért] őt is szidalmazni kezdték; ő azonban visszafelelt nekik: Meddig fogjuk

még [becsmérelni] ezt az áldást, lelkeink megváltását, és maradunk semmit sem tudó régi őseink romlásánál: én ezért elfogadom az uralkodó parancsát és ennek a mesternek hasznos tanítását. Ezekkel a szavaival mintha karddal vágta volna szét szoros szövetségüket és a hithirdetéssel szemben való állásfoglalásukat. Sokak ugyanis felfogva a mondottakat, azokkal egy véleményre kezdtek jutni, mások pedig nem akarták megérteni és hiresztelésekkel bujtogatták a népet, egyesek megint azt mondogatták, hogy fel kell venni a keresztséget, de "sajtan"-jukat elégetni nem hagyják, hanem valami magányos, külön helyre kell azt vetni és a jövőben hozzá nem szabad járni és imádkozni, amire a mestert is ösztökölték. Mások pedig egyáltalán nem kívántak megkeresztelkedni. A kereszttelés és civakodás egész nap és éjjel tartott.

Amidőn pedig fölragyogott újból a nap, felragyogott az áldás is a hitetlen nemzetség szívében. Annak akaratával, aki azt mondotta tanítványainak: béke veletek, és béke lőn, megszűnt a civakodás és a szóbeszéd, hanem az egész gyülekezet a legbékésebb alázatossággal odajött a mesterhez és ezt mondá: "Cselekedj velünk, amit akarsz és szenthelyeinket és bálványainkat rombold le, ahogy akarod."

12. Kijövén pedig a mester az egybegyűlt néphez, kellő tanításban részesítette őket, és előkészülvén a kereszttelésre, hoz-

záfogott a szelleműző imádságokhoz. A sátán azonban nem hagyta abban incselkedéseit, hanem eszközüül a gyülekezet gonoszábrázatu személyét, Nahracs Jevplajevet választotta ki, aki kicsi, fekete, sovány, mellén és hátán pupos volt, ez így szólt: "Vigyázzatok, barátaim, midőn fölöttetek beszélni kezdenek, ne fogadjátok el azt, mert az keresztény bűvölés, ugyancsak midőn hajatokat fogják nyírni, a lelketeket fogják kiirtani."

Amikor a papok megkezdték az olajjal való megkenést, a nép azonnal felháborodott és valamennyien a hajlékukba futottak, és alig tudtuk újra összeszedni a népet. Mindezek után, mikor keresztelésükhöz láttunk, az egész előttünk álló nép befutott a vízbe, és maguk merültek alá, ezt mondván: "Tedd rám a keresztet, én már meg vagyok keresztelkedve." Mi pedig alig tudtuk kikönyörögni a népet a vízből, és annak rendje szerint elkezdtük őket keresztelni és az Isten kegyelmével valamennyi megkeresztelkedett. A keresztelés végén az ördög újra fölbujtotta szolgáját, ezt a Jevplajevet, aki egy husángot ragadva, odaszaladt a folyóhoz és kezdte a népet a keresztségtől elkergetni, a nép pedig rátámadt és elverte, majd egészen a faluig üzte. Amidőn a keresztelés befejeződött, ez a Jevplajev elküldte hozzánk fiát, ezt üzenve: "Ha engem maga a főpap keresztel meg, akkor én is megkeresztelkedem." Ezt hallván pedig, bár nagyon ki voltunk fáradva, feledve a fáradsá-

got, gyorsan kijöttünk hajónkból és az előkészített helyen hozzáfogtunk a szelleműző imádsághoz. Amidőn pedig ez az ige következett: "Távozz belőle mindenféle gonosz és tisztátalan, szívében lakozó szellem"- azon nyomban megremegett, mint valami ördögös, és fejét a kereszt jelétől ide-oda kezdte forгатni és kis hiján a földre esett, és csúnyán felordított, és kitépte magát kezeink közül, és elrohant. Megfogván őt, az okokat kérdeztük; ő pedig ezt mondá nekünk: "hogyan rettegés fogott el és fájdalom hatolt át a szívemén." Mi pedig ezt mondtuk: "hogyan vesd ezt a rettegést és higgy kételkedés nélkül, akkor egészséges leszel és semmiféle fájdalmat nem fogsz érezni," - és kérésünkkel alig tudtuk rábírni, hogy újból előálljon a gonosz elűzéséhez. Azonban ugyanezt cselekedte, nem tűrte, hogy az Ur keresztjével illessék, és elkezdett ordítani, kést rántott rá és azt mondta, hogy fájdalom hatol át belsején és szívében.

A nép pedig ezt hallván fölzudult, megfordult, azt gondolván, hogy ezekben a cselekedetekben és szavakban valamiféle bántó és gyilkos erő van, azonban mások, akikkel régi hitük megtagadásakor semmi sem történt, így szóltak hozzá: "Ne félj, semmi szenvedésed sem lesz!"

13. A keresztelés után pedig mindnyájunknak lakomát rendeztek, többeket pedig az előljáróikkal együtt arra kért a mester, hogy menjenek fel a hajóra és vele együtt egye-

nek, a mester mindenből előttük evett, és az ünnepélyes lakoma után így szólt hozzájuk: "Illendő lenne kipusztítanotok hajlékaitokból ezt az undok bálványt, hogy ne legyen ocsmányság a gyülekezetetekben. Ti már tiszták vagytok." A legtöbb vita ezen támadt. Némelyek azt mondták: "Nem, hadd vigyék el valami pusztára és áthatolhatatlan helyre." Sok különböző nézet volt köztük, amíg az éj és a sötétség páncéljával borította be a földet. Ekkor a leggonoszabb sötétség, valami ördög, meglévén az ő kedveltjei, ezeket ilyen cselre oktatta ki: az igazi bálványt, amely miatt velünk annyit vitatkoztak, hogy elégetésre ne kerüljön, ellopták és helyére másikat állítottak, a lopott bálványt pedig egy távoli helyre vitték, abban reménykedve, hátha lesz még idő, amikor régi hitetlenségükhöz visszatérhetnek. Ezután beleegyeztek, hogy átadják nekünk a kicserélt bálványt, s csupán azt kérték tőlünk: "Ne a szemünk láttára - mondták - égessétek el!" Midőn pedig megérett az idő, hogy elégezzük azt, és egyikünk ráűtött a bálványra, hogy az fölbukjék, akkor újra nagy ordítás és zugolódás támadt, sőt, fegyvert is emeltek ránk, ezt mondván: "Miért becstelenítitek meg és szidalmazzatok így a mi istenünket?" - és ahogy a nép lecsendesedett és elvonult a bálványházikótól, könnyes szemmel kísérte az onnan elvitt bálványt, és így beszéltek: "Eredj, mi istenünk, könyörtelen oroszok kezére jutottál!"

Ezután beleülvén hajónkba a bálvánnyal együtt a tulsó partra evezünk, ott a bálványt elégettük, majd házikóját is leromboltuk. Szerencsésen elhajóztván onnan mindenütt kereszteltünk, akikre csak rátaláltunk. És elértük a "Katüsevü" jurtákat. Itt fejedelműktől, Szatüga-tól követ érkezett hozzánk, mintegy könyörögve kérve, hogy jobban siessünk az ő gyülekezetükhöz, mert már - mondá - valamennyien összegyűltünk a keresztelkedéshez. Tulajdonképpen azért küldte hozzánk, hogy megtudja, sok emberrel jövünk-e hozzájuk. Ugyanis ez a Szatüga, kondai kenéz, valamennyi emberét összeszedte, úgy hatszáz fegyverest, egy Tobolszkból jött mohamedán uszítására, aki ezt mondta nekik: "Én - mondá - magam láttam a városban kitett cári rendelkezést, ebben a cár megparancsolja, hogy aki a főpapot megöli, nem lesz bántódása ezért," és ezzel lázította ez a népet, és Szatügát arra tanította, hogy csellel támadjon meg bennünket, és váratlanul reánk rohanván, mindnyájunkat megöljön. De Isten akadályozva az ármányságban fondorkodókat felfedte ezt a törbeccsalást. Ugyanis néhány, ugyanabból a hordából való vogul hozzánk érkezvén és látván a mi irántuk tanusított jóságunkat, titkon értesünkre adták: "Vigyázzatok - mondá -, ez a mi fejedelmünk csele: ugyanis alaposan kitervelte, hogy váratlanul rátok támad és a halálba küld benneteket."

Akkor, bár bennünk a lélek éber volt, de testünk tehetetlenül megfélemedett és meg akartunk futamodni. Tanácskozáshoz fogtunk, nem tudván, mit cselekedjünk: közülünk néhányan így szóltak: "Ha megfutamodunk akkor azok is, akik megkeresztelkedtek, fölkelnek ellenünk és megölnék bennünket." Isten akaratának átengedve magunkat tovább mentünk, ahol Szatúga kenéz a népével volt. Szatúga pedig hallva, hogy félelem nélkül vonulunk felé, otthagytá az összegyűlt népet, maga menekült, hogy bálványának áldozatot mutasson be, segítséget kérvén az ördögöktől mesterkedéseihez. És amidőn megérkeztünk, megláttuk a sok népet, amely nagy lármát és ordítást csapott, gonosz szóval illetvén bennünket és kenézükkel riasztgatván minket. És egy szombati napon, ebéd idején megérkezett a kenéz, és ördögi segítséggel különböző ármányhoz folyamodott ellenünk, de Isten az ő valamennyi cselét éppen az ő emberei révén felfedte előttünk. És így volt ez három napon át, és látá a nép, hogy kenézük cselszövéseivel semmire sem megy, fölkelte a kenéz ellen, ezt mondván: "Te örvöngsz és harcot akarsz az uralkodóval, így magad is - mondá - elpusztulsz, és bennünket is elpusztítasz." És valamennyien otthagyván őt elfutottak. Ezt követően a kenéz is házába menekült, mi pedig győzelmi éneket énekeltünk. Akik ottmaradtak, azokat a keresztségre kezdtük tanítani, és minden ellenállás nélkül megkereszteltünk mindenkit, akit csak felleltünk, és azután még tovább indultunk.

A FORDÍTÓ UTÓSZAVA

Grigorij Novickij életére vonatkozóan a XVIII. és XIX. századi irodalomban találunk adatokat. Novickij apja kozák ezredes volt, aki fontos szerepet játszott a XVII. század végi Ukrajna belügyeiben. Haláláig, mely 1700 körül következett be, mindent megtett, hogy fiának, Grigorij Novickijnek magasszínvonalu nevelést biztosítson. Így Novickij is, mint korának számos nagy egyénisége, a híres, 1631 óta működő "Kijevi mogiljan kollégiumban" tanult, majd apja példáját követve, kozák ezredes lett. Filipp Orlik feleségének édestestvérét vette nőül. Orlik Mazepának Ukrajna hetmanjának volt a főirnoka.

Feltehetően ennek a rokon kapcsolatnak is szerepe volt abban, hogy 1708-ban, amikor a svéd seregek, élükön XII. Károlyval, betörték Oroszországba és Mazepa I. Pétert elárulva átállt a svédek oldalára, Novickij is Mazepa hívei között található, sőt egy ideig Szenyavszkij, a nagy korona-hetman mellett mazepista rezidensként tevékenykedett. 1709-ben azután G. Novickij írásban folyamodott I. Péter frissen kinevezett kancellárjához G.I. Golovkin grófhoz, beismerve az uralkodó előtti bűnösséget. Bár ezután engedélyezték Novickijnek, hogy visszatérjen, hamarosan tizenöt kozákkal együtt mégis Szibériába száműzték. Grigorij Novickij tehát mint száműzött

került Szibériába, amiről egyébként maga vall az olvasóhoz címzett előszavában. Száműzetésének helye Tobolszk városa volt.

Szibériában élve, Novickij Filofej Lescsinszkij tobolszki és szibériai metropolita, valamint Matvej Petrovics Gagarin herceg és kormányzó támogatását élvezte. Ez érthetővé teszi, hogy a kézirat második oldalán a Gagarinok hercegi címeréről írt tizsoros verset találjuk, ami egyébként ebben az időben általánosan elterjedt szokás volt, különösen a lengyel és nyugatorosz költők körében. A függőségben lévő ember helyzete késztette Novickijt arra, hogy Gagarin herceget az egész műben hízalgő módon magasztalja. Ez különösen a mű elé írt Gagarin herceghoz adresszált ajánlásban szembeötlő. Éles kontrasztot szolgáltatnak ehhez a korabeli dokumentumok, amelyekből kitűnik, hogy Gagarin hercegnek mint Szibéria kormányzójának a tevékenysége egyáltalán nem volt annyira dícső, mint ahogy ezt Novickij leírja. Hiszen tudjuk, hogy Gagarint 1719-ben a hatalommal való visszaélés, pusztítás és fosztogatás vádjával megfosztották kormányzói tisztségétől és bíróságnak adták át, amely halálra ítélte őt. 1721-ben Pétervárott ki is végezték.

A másik személy, akivel Novickij szibériai száműzetése idején szoros kapcsolatban állott Filofej Lescsinszkij. Novickij ugyanis Szibériába érkezése után néhány társával együtt Filofej szolgálatába szegődött, s ez tette lehetővé számára, hogy

1712-15-ben elkísérje Lescsinszkijt hittérítő utjaira az osztjákok és vogulok földjére. Éppen ezek az utazások szolgáltatták Novickijnek az anyagot a "Rövid leírás"-hoz.

Filofej /Filoret/ Lescsinszkij 1702-ben lett szibériai metropolita I. Péter 1700 június 18-án kelt rendelkezése értelmében Varlaam Jaszenszkij, az akkori kijevi metropolita javaslatára. Azonban 1711. és 1715. között elhagyta e tisztséget és a legszigorubb szerzetesi fogadalmat letéve⁺ vissza akart vonulni a "Kijevopecserszkaja lavra"-ba, azaz abba a kolostorba, ahol metropolitává választása előtt kulcsárnok volt. Visszavonulási szándékát részben megváltoztatva, Lescsinszkij végül is hittérítőnként indult az osztjákok és vogulok közé. Ebben az időszakban Joann Makszimovics viselte a szibériai metropolita tisztségét. Az ő elhunytá után 1715-től újból Lescsinszkij lett Szibéria metropolitája 1721-ig. Ekkor új metropolitát neveznek ki: Antonij Sztahovszkijt, akitől Gr. Novickij felügyelői tisztséget kapott. Feladata az volt, hogy a kondai járásban az újonnan megkeresztelt osztjákoknál ellenőrizze a keresztény szokások megtartását. Ebben a tisztségben vesztette életét, ugyanis egy Szentjasev nevű hittérítővel együtt az erőszakos térítések ellen felbőszült osztjákok haragjának áldozatává lett. Halálának dátumát mind ez ideig nem ismerjük.

⁺ A szerzetesi neve: Feodor

Majkov szerint ez Lescsinszkij halála, azaz 1727 után történt.

Grigorij Novickijről valamennyi XVIII.-XIX. századi író, aki ismerte a "Rövid leírás"-t, úgy nyilatkozik, mint szerfölött művelt emberről. Sajnos nem tudjuk, hagyott-e hátra még valamilyen írásos művet Novickij az itt közöltön kívül.

Igaz, Majkov a "Rövid leírás..." 1884-ben készült első kiadásához írt előszavában világosan, de nagyon óvatosan azt a véleményét fogalmazza meg, hogy Szavva Jeszipov szibériai évkönyvének egy általa ismert, és 1767-ben az Orosz Tudományos Akadémia könyvtárába került másolata délorosz kézírással készült, és az ukrán nyelv felismerhető sajátosságait mutatja, tehát Novickij munkája is lehet. Ez azonban csak feltételezés. Az viszont bizonyos, hogy Novickij jól ismerte Szavva Jeszipov évkönyvét, ez ugyanis kitűnik a "Rövid leírás..." első fejezetének néhány bekezdéséből, ahol a Szibériára vonatkozó általános ismeretekről szól a szerző.

Grigorij Novickij "Rövid leírás az osztják népről" című munkájának kéziratát a V.V. Kujbisevről elnevezett Tomszki Állami Egyetem kulturtörténeti muzeumának kéziratosztályán őrzik. Külsőleg a kézirat negyed géppapír nagyságu könyv. Papír és félbőr kötésű. A bőrkötésen arany disztyomás van, és rá van nyomva a kézirat címe is: "Rövid leírás az osztják népről". A borítótábla felső részén van egy 33-as számot vi-

selő szabványcímke, valószínűleg a tobolszki székesegyház könyvtári katalógus száma.

A kézirat 25 füzetből áll, mindegyikben 4 lap van. Összesen 100 lapból áll a kézirat. A lapszámozás a 2. laptól kezdődik, a 9. lappal bezárólag arab számokkal, a 10. laptól a 98. lapig egyházi szláv betűkkel van jelölve. Tehát 98 lap van megszámolva, amelyeken tulajdonképpen a kézirat szövege is van. A papír elég vékony, szürkés színű, hosszában sűrűn, keresztben ritkán vonalazott. Az üres lapokon vízjel van, az elsőn cirill nagy б formájú, az utolsón cirill nagy т, б és ф alakú. A kézirat papírján egyébként címerpajzs formájú vízjel van, melyet felülről egy korona fed, az oldalán pedig oroszlánok állnak a hátsó lábukon. A kézirat kétféle minőségű papírra van írva: hollandra és oroszra. Az utóbbi elég durva és vastag.

Miniatura és kolumnadisz nincs a kéziratban, ligatura sem fordul elő. Csak az utolsó öt bekezdésben van a számozás és az első szavak kezdőbetűje cinóberfestéssel írva.

A kézirat a XVIII. századi nagy és jól olvasható "szkoropisz" /gyorsírás/ írásmóddal íródott, kevés benne a rövidítés és fekete tintával írták. A szöveg fejezetekre és bekezdésekre

tagolódik. Összesen nyolc fejezethől áll a könyv. Az elsőben 18, a másodikban 22, a harmadikban 10, a negyedikben 15, az ötödikben 6, a hatodikban 15, a hetedikben 9, a nyolcadikban 13 bekezdés van. A fejezetek és bekezdések, valamint a kéziratban található dátumok egyházi szláv betűkkel vannak jelölve, kivételt képez a második fejezet, ahol a "vtoraja" számnév un. polgári írásu.

Minden fejezetnek van alcime. A kézirat első lapja üres, nyilván a könyvkötő fűzte bele. A másodikra van írva a kézirat címe. Ugyancsak ennek a lapnak a tulsó oldalán van egy tiz soros, Gagarin szibériai kormányzó címeréről írt vers. A 2-5. lapon a Gagarin hercegnek szánt ajánlást találjuk. A 6-9. oldalon: "Előszó az olvasóhoz". A 10-98. lapokon van a tulajdonképpeni "Rövid leírás...". Meg kell említeni, hogy a 8. fejezet utolsó öt bekezdése a 93. laptól kezdve más kézirással van írva, s ez nem hasonlít az első 92 lapon találhatóéra. A kézirat e részében néhány betű különös formájú (l. az orosz reprint 66., 69., 78. oldalát/, a bekezdések számozása és az első szavak kezdőbetűi pedig cinóberfestékkel vannak írva.

Majkov véleménye szerint a 92. lapig a kézirat délorosz kézirással, a 93-98-ig nagyorosz írással készült. Az 1-92. lapon levő javítások némelyikének elemzése és az utolsó 5 bekezdés

tartalma arra enged következtetni, hogy mind a kettőt ugyan-
az a személy végezte, nevezetesen olyan, aki részt vett Novickij
utazásaiban. Ezt a feltételezést igazolja az is, hogy az utol-
só hat lapon semmiféle javítás nincs.

A 98. lap hátoldalán két bejegyzés van. Az első szövege lendü-
letes írással készült, s így hangzik: "Ebben a könyvben 98 lap van,
a tobolszki székesegyház kincstárnoka Jakov Laszocskin 1856.
április 5". A második pedig sűrű apró írással: "Ezt a könyvet
a tobolszki járás tanára, Ny. Abramov olvasta 1838."

Irodalmi forrásokból ismert tény, hogy a kéziratot I. B. Müller,
Ny. Abramov, P. A. Szlovcov, T. M. Szpasszkij, I. Cserepanov
és sokan mások is használták. Természetesen mindegyik szüksé-
gesnek tartotta, hogy javítson a kézirat szövegén. Különböző
jellegű javításokat találhatunk benne. Egyes helyeken a kéz-
irat szélén, a sorok felett terjedelmes mondatok és külön sza-
vak találhatók, míg Novickij szavai és mondatai át vannak huz-
va. Gyakran bukkanunk szavak vagy betűk írásának javítására.
Igy például az 50. és 80. lapon a papír szélére egész monda-
tok vannak írva. Egyes szavak közbeiktatására minden oldalon
van példa /1. az orosz reprint lábjegyzeteit/.

Nagyon sok szó ki van huzva a 32., 55., 56., 88., 90., 93.,
oldalon. Ugyanezekén az oldalakon szavak és betűk javítása

található. Azt ma már természetesen bajos lenne megállapítani, hogy az előbb felsorolt személyek közül ki milyen javítást végzett a kéziratban. Mindegyik más kézírással van írva. Néhányat közülük feltehetőleg maga a szerző végzett.

A kézirat a XVIII. század első negyedének orosz nyelvén íródott. Addig az orosz írásbeliség alapját az egyházi szláv vagy cirill ábécé képezte. Mint ismeretes ebben az időszakban az orosz írásbeliség gyökeres változáson ment keresztül. 1710-ben I. Péter a rendelkezésére bocsátott egyházi és polgári nyomtatott, írott ábécé tervezetből kihuzta az összes egyházi szláv betűt, és csak a polgári ábécé betűit hagyta meg. Az vált az orosz írásbeliség alapjává.

Megtiltották az egyházi szláv betűk használatát polgári célokra, csak az egyházi könyvek nyomtatására és másolására használhatták. De Novickij Kéziratában van polgári írásmód és egyházi szláv írás szerinti betű is [1. a kéziratból közölt facsimilét/.

Novickij ismerte az egyházi szláv nyelv nyelvtanát, helyesírásának, etimológiájának, mondattanának sajátosságait, valószínűleg hivatali kötelességéből adódóan sok egyházi szláv könyvet olvasott, s mint említettük anyanyelve ukrán volt. Mindezek a sajátosságok kifejezésre jutottak írói nyelvében és annak formájában. Ezért semmi különös nincs abban, hogy az óorosz szá-

vakkal párhuzamosan egyházi szláv és ukrán szavak; valamint az óorosz nyelvben ekkor már nem használatos nyelvtani alakzatok és fordulatok is lépten-nyomon előfordulnak.

1838-ban a tobolszki járási iskola tanára N. Abramov, tanulmányozta a tobolszki székesegyház archivumát, s a könyvtárban sok más kézirattal együtt megtalálta Novickij kéziratát is. Miután elolvasta a kéziratot, másolatot készített róla és 1840-ben elküldte az illetékes népművelési osztálynak. 1847-ben a Népművelődésügyi Minisztérium Archeográfiai Bizottsága átadta a másolatot az Orosz Földrajzi Társaságnak /RGO/. Majkov leírása szerint a kézirat így nézett ki: "Az Archeográfiai Bizottságtól kapott másolat nagyságát tekintve egy lap negyed része, 136 lapból áll, laponként és füzetenként megszámozva. Az első lap üres. A 2. lapra ez van írva: "Másolat Grigorij Novickij az osztják népről szóló munkájáról. A 3-on A Népművelésügyi Minisztériumnak. Szives Adomány. A 4-9. lapon előszó van, melyet Abramov írt⁺". Az előszó végén a következő bejegyzés áll: "Tobolszki járási iskola történelem és földrajz tanára, N. Abramov. 1840. december 3."

A 10. lapon Novickij munkájának a címe van. A 11. lapon tíz sorból álló vers következik a Gagarin hercegek címeréről, a 12-16. lapokon ajánlás Gagarin hercegnek. 17-21-ig "Előszó az olvasóhoz". 22-24. újra üres lapok, 25-136. a kézirat szövege.

⁺ L. Majkov: Izvestija RGO t. XI, v. 1. 1875. 1. 1.

A 136. lap alján a következő két feljegyzés van:

- 1/ "Az eredetiségről Jevgenyij Kacsurin intézeti igazgató tanuskodik".
- 2/ Az eredeti kézirat hiteles másolata: a járási iskola tanára N. Abramov".⁺

1854-ben Abramov még egy másolatot készített és közvetlenül az RGO-nak küldte "de sajnos jelenleg nincs az archivumban" - írja Majkov 1875-ben.

Abramov makacsul igyekezett elérni, hogy kiadják Novickij kéziratát, de törekvését a minisztérium nem vette figyelembe. Végül 1883-ban Majkov, aki az RGO etnográfiai osztályának volt az elnöke, elhatározta, hogy kiadja Novickij kéziratát. Rendelkezésére állt Abramov első másolata, amely szerinte "néhány hibát tartalmazott abból eredően, hogy Abramov nem jól értelmezte az eredeti szöveg néhány kibetűzhetetlen részletét⁺⁺." Majkov kérésére az RGO elkérte a kézirat eredetijét a tobolszki székesegyháztól, úgy hogy Majkov az eredeti kézirat alapján készítette elő a művet kiadásra.

A kiadás 1884-ben jelent meg 652 példányban. E kiadásnak a sok pozitív oldala mellett van egy sor hibája is.

⁺Majkov uo. 2-7 l.

⁺⁺ Majkov: Előszó a "Kratkoe opisanie..." 1884. évi kiadásához Szt. Pétervár 4. l.

Először is Majkov nem szól a szerző személyéről az előszó-
ban. Nem elemezte a kézirat tartalmát, csak jelentőségét
hangsúlyozta. Végül bár lehetősége volt, hogy kiadását szó-
jegyzékkel és bibliográfiával lássa el, csak egy rövid tárgy-
mutató mellékelésére szorítkozott. Majkov kiadásának egyik leg-
nagyobb hibája az, hogy reprodukálta az összes olyan javítást
és kiegészítést, mely nem a szerzőtől származott minden magya-
rázat és megjegyzés nélkül. Így például megismételte a 2., 31.,
32., 54., 55., 56., 88., 90., 93., és más oldalakon lévő na-
gyobb javításokat és kiegészítéseket. Majkov kiadása több mint
50 éves volt, amikor az új kiadás 1941-ben Novoszibirszkben
megjelent. Ezt a kiadást Novickij eredeti kézírata alapján ké-
szítették elő, amelyet a tomszki egyetem kulturtörténeti mu-
zeumának kéziratrészlegében őriznek.

Az RGO Majkov kiadásának megjelenése után nyilván visszaadta
a kéziratot a tobolszki székesegyháznak. 1919-ben a tobolszki
egyház vezetői megkísérelték, hogy Kolcsak hiveivel visszavo-
nulva más templomi értékekkel együtt magukkal vigyék a tobolsz-
ki székesegyház legértékesebb kéziratanyagát is. Ez a tervük
nem sikerült. Nem ismeretes, hogy került a kéziratrészleg egy
része a tomszki Csekához [VCSK], de tény, hogy innét került át
az később a tomszki egyetemre. Ebben az anyagban volt Novickij
kézírata is.

A novoszibirszki kiadás készítői igyekeztek Majkov hibáit ki-
javítani. Például az összes olyan javítás és kiegészítés, ami

nem a szerzőtől származik zárójelbe van téve és a lábjegyzetben magyarázzák. Minden helytelen javítás törölve van. Rövid szójegyzékkel, bibliográfiai jegyzékkel, illusztrációkkal látták el a kiadást. A szöveg visszaadásánál megőrizték annak minden sajátosságát a szovjet helyesírás érvényesítésével.

Nem jelölik: a kemény jer-t, a pontos i-t és a jaty-ot.

Felülvizsgálták az írásjelek alkalmazását, a rövidítéseket feloldották. A szavak elején és közepén gyakran előforduló "i kratkojé"-t cirill i-vel helyettesítették. A kemény jer csak ott maradt meg, ahol erre a mai helyesírás szempontjából is szükség van. Az előljárókat külön írták, a tulajdonneveket nagy betűvel kezdték. A lapszámozás egységesen arab számokkal történik, a kézirat szövegében található dátumokat ugyan csak arab számokkal írták.

Tehát Grigorij Novickij: "Rövid leírás az osztják népről" című művének eddig két kiadása létezik: az első L. Majkové, amely 1884-ben jelent meg, a második, az itt közölt, Novoszibirszkben az Állami Könyvkiadónál jelent meg 1941-ben.⁺

Ferincz István

⁺ A mű előéletére vonatkozó részt N. A. Kvasnyin "Archeográfiai bevezetője" alapján készítettem. - A ford.

FÜGGELÉK

григорий новицкий

КРАТКОЕ
ОПИСАНИЕ
О НАРОДЕ
ОСТЯЦКОМ
1715

1941
НОВОСИБГИЗ

ПРЕДИСЛОВИЕ

Наша социалистическая родина представляет собой первый в истории человечества дружественный Союз многих народов; Союз, в котором вместе борются за торжество мирового коммунизма русский и украинец, ойрот и белорусс, туркмен и финн, эвек и армянин.

Народы, прежде угнетаемые беспощадно не только туземными богатеями, но и русским царизмом, успешно строят социалистическое хозяйство и социалистическую культуру под руководством ленинско-сталинской коммунистической партии.

Особенно значительно это движение вперед у народов советского Севера, у народов советской Сибири. За 2 десятилетия большинство из этих народов прошло путь от феодализма, богатого еще пережитками родового строя, до социализма.

Такой путь проделали и народы ханты и маньси (прежде назывались остяками и вогулами).

О них-то и рассказывает автор «Краткого описания о народе остяцком». Это сочинение, написанное в 1715 г. человеком, непосредственно наблюдавшим описываемые им события и обычаи в жизни ханты и маньси, представляет для нас большой интерес, как первоисточник и в области истории, и в области этнографии.

«Краткое описание о народе остяцком» принадлежит перу ссыльного украинца Григория Новицкого и написано в 1715 г.

О личности автора в литературе XVIII и XIX веков имеются следующие данные. Отец его, казачий полковник, игравший видную роль во внутренних событиях Украины в конце XVII века, умер около 1700 года, дав сыну довольно приличное воспитание и образование. Учился Гр. Новицкий в Киево-могилянской коллегии, а впоследствии по примеру отца стал казачьим полковником. Женат был Гр. Новицкий на родной сестре жены Филиппа Орлика — генерального писаря Мазепы. Вероятно, эта родственная связь имела некоторое значение в определении позиции Новицкого в момент измены Мазепы Петру I. Новицкий Гр. оказался в лагере мазепинцев и некоторое время был мазепинским резидентом при великом коронном гетмане Сенявском.

В 1709 г. Гр. Новицкий писал только что назначенному Петром I канцлеру графу Гаврилу Ивановичу Головкину, принося государю повинную. Ему было разрешено возвращение. Но вскоре после этого он был сослан в Сибирь вместе с другими пятнадцатью казаками. Местом ссылки Новицкого был г. Тобольск. Таким образом, Гр. Новицкий попал в Сибирь как ссыльный. Это явствует и из содержания самого сочинения. Так в «Предисловии ко читателю» он пишет: «Узриш, яко странник бедствующий и пришлец, его же не желание любопытства ниже о всяких вещех искателство видения введе семо, но брани смущения междоусобныя и времен злосключение предаша неволи; неволя

же, общее приятелище многих узников, жилище и ужилище, царственную показа Сибирь, в ней же пребывание мое и самое состояние неволя яви творить...» (стр. 26).

Живя в Сибири, Новицкий пользовался покровительством митрополита тобольского и сибирского Филофея Лещинского, а также тогдашнего губернатора сибирского князя Матвея Петровича Гагарина. На стр. 2-й рукописи, вслед за титульным листом помещено десятистишие в честь герба князей Гагариных. В то время это было общераспространенным приемом среди польских и западно-русских писателей. Наконец, некоторые обороты речи и отдельные слова (например, вместо у них — в них, вместо узоры — взоры, вместо всем — всим и т. д.) не оставляют сомнений насчет того, что Новицкий был украинцем.

Вероятно, положение зависимого ссыльного человека заставило Новицкого на всем протяжении своего сочинения расточать лествичные восхваления Гагарину; он преклоняется перед ним не раз, как «всенижайший раб». Особенно этим отличается его посвящение на имя Гагарина. «Величество преславных и превеликих дел сеятелства вашего, еже все православие, всю подсолнечную неописанным, необъемлемым наполни торжеством». Так начинает Новицкий это посвящение. И далее: «Толикое убо безсмертие славы твоея не толико на злате мраморы и кедры безсмертном, но небеси достойно и довольно изобразиться подобает...».

Однако, как известно, деятельность сибирского губернатора Гагарина отнюдь не была столь славной, как ее изображает Новицкий. Злоупотребление властью, разорение и грабеж, чинимые Гагариным сибирскому народу, стали известны в 1719 г. сенату благодаря деятельности обер-фискала. В этом же году велено было «сказывать в городах Сибирской губернии, что он, Гагарин, плут и недобрый человек, и в Сибири ему губернатором не быть»¹. Гагарин был снят с поста губернатора сибирского и предан суду. Суд приговорил его к смертной казни, которая и совершена была в 1721 году в Петербурге.

Вторым лицом, с которым тесно связана была жизнь Новицкого в Сибири, был митрополит тобольский и сибирский, Филофей Лещинский².

По приезде в Сибирь, Новицкий вместе с некоторыми из приехавших с ним в Сибирь казаками поступил на службу к Филофею, что дало возможность ему сопровождать Филофея в путешествии к хантэ и маньси в 1712—1715 гг. Эти-то поездки и дали Гр. Новицкому материал для «Краткого описания».

После 1721 года, когда вместо Филофея Лещинского на пост митрополита тобольского и сибирского был назначен Антоний Стаховский, Гр. Новицкий получил должность надзирателя за исполнением христианских обычаев новокрещенными хантэ Кондинской волости. В этой должности Новицкий вместе со священником Сентяшевым и был убит хантэ. Точно время его смерти нигде не указывается. Майков пишет, что это случилось после 1721 года и добавляет, что это

¹ Пыпин, «Сибирь и ее исследование», стр. 713.

² Филофей (он же Филарет, в схиме Феодор) Лещинский был назначен митрополитом сибирским в 1702 г. Указом Петра I от 18 июня 1700 г. было велено для Сибири на пост митрополита найти «пастыря не только доброго и благаго непорочнаго жития, но и ученаго». Киевский митрополит Варлаам Ясенский, которому было поручено подыскать подходящей кандидатуры, назвал имя Филофея Лещинского, бывшего тогда экономом Киевопечерской лавры. Об этом же говорит и

было уже после смерти Филофея Лещинского. Известно, что Ф. Лещинский умер в 1727 году.

Все писатели XVIII и XIX веков, которым приходилось знакомиться с сочинением Новицкого, отзываются о нем, как о человеке весьма образованном. Неизвестно, оставил ли Новицкий что-либо из своих сочинений, кроме «Краткого описания», но интересно одно замечание Майкова. В предисловии к первому изданию «Краткого описания» в 1884 г. он пишет, что среди списков сибирской летописи Саввы Есипова в его время существовал один список, воспроизводящий летопись Есипова в первоначальной редакции, написанный южно-русским почерком и с яркими признаками украинской речи. Здесь Майков ясно высказывает, хотя и в очень робкой форме, предположение, что список этот мог быть составлен Гр. Новицким. Во времена Майкова этот список находился в библиотеке Академии Наук, куда поступил от Шлецера в 1767 году. Сличение этого списка с рукописью «Краткого описания о народе остяцком» в отношении особенностей почерка и оборотов речи дало бы возможность точнее ответить на вопрос, принадлежит ли этот список Гр. Новицкому. О том, что Новицкий был хорошо знаком с летописью Саввы Есипова, свидетельствует несколько параграфов первой главы «Описания», где приводятся общие сведения о Сибири.

**

Кроме введения, или вернее посвящения князю Гагарину Матвею Петровичу и предисловия к читателю, «Краткое описание» содержит восемь глав, каждая из которых подразделяется на параграфы.

В главе первой, содержащей восемнадцать параграфов, даются общие сведения о Сибири вообще и о районе, заселенном в то время народом хантэ (остяки). Начинается она с описания очертания (границ) Сибири и ее естественных богатств. Новицкий говорит о наличии в Сибири руд железных, медных, свинцовых, серебряных, золотых. «Гори каменные, — говорит он, — ...иже произносит в недрах своих самородной хрусталь, слюду чисту; а наипаче наполненные толико каменем магнитом, яко довольно жители здешнии от сего хитростне испущают железо».

Далее, перечисляя богатства Сибири, Новицкий называет каменное масло, которое «подобием есть зело растворительно в воде, или в каком ином питии; вкусом содержит квас и славность», и мускус, услаждающий благовонием своим всю Европу. Но из всех богатств

Новицкий: «В то время и на престол Сибирской митрополии его же, Всероссийского императора, повелением Киевопечерския чудотворныя лавры эконома избран, преосвященный Филофей, митрополит Сибирский, и егда первое нача в здешних сибирских пределах проповидать и умножать благочестие, искоренять же зловерия их идолопоклонение» (Новицкий, стр. 62—63).

С 1711 по 1715 год у Филофея был перерыв в его митрополитской деятельности. Он принял монашество и совсем было направился в Киевопечерскую лавру, но затем изменил свое решение и направился в остяцкие и вогульские селения, в качестве «проповеди учителя». В 1715 году после смерти митрополита тобольского Иоанна Максимовича Филофей вторично занимает должность митрополита сибирского и тобольского.

недр земных особенное удивление и вместе с тем недоумение автора вызвали кости (главным образом, бивни) мамонта.

«Особнейшая же вещь, — пишет он, — еже паче иных государств в недрах своих имеет с премногим удивлением, всякому искателю достойна суть видения.

Содержит государство сие в недрах своих земных: кости доброты и красоты единыя с костми слоновыми и вяще, зане слоновая кость иногда от горячести каковой желтеет, но сия никогда чистости и белости не прменяет; великостию знамениты, бывають бо длиною в три аршина и три четверти, толщиною в четверть и вяще, подобием же аки роги якия» (стр. 30).

Здесь же приводятся различные противоречивые объяснения происхождения этих костей, и сам автор теряется в догадках. Он совсем бы согласился с тем предположением, что кости мамонта земля производит в себе подобно тому, как она производит соль или каменный уголь, как ему было известно, англичане используют в качестве топлива, но одно обстоятельство смущает Новицкого, а именно то, что часто находят вместе с бивнями ребра, голову и другие части скелета, а также иногда внутри бивней обнаруживают кровь, а это говорит в пользу того, что находимые кости должны принадлежать животному. Заканчивая рассказ о мамонтовых костях, Новицкий пишет: «для различных и прекословных ведений — своим вниманием ниче со же не утверждаем».

В параграфах 6—9 первой главы Новицкий сообщает исторические сведения, почерпнутые из сибирской летописи Саввы Есипова. Это совершенно ясно видно даже из самого беглого сличения содержания названных параграфов с Есиповской летописью. В одном месте и сам автор говорит об этом прямо, приводя свидетельство одного из сибирских летописцев, однако не называя его имени.

Говоря о Новой Земле, которая в то время была почти еще не исследована, Новицкий замечает: «К сему утеснению морскому прилежащую Новую Землю аще и многия совершенным известием проведать желашу, обаче зельной ради стужы и жестока убивающаго тамо воздуха не возмогоша мнози же аще и дерзнуша сего искусити — погибоша» (стр. 37).

В последних 16, 17 и 18 параграфах первой главы Новицкий рассказывает о том, откуда поселились ханты в тех местах, где он их застал в начале XVIII века. При этом Новицкий не считает ханты аборигенами этой местности, а, останавливаясь на наличии ямищ, ровов и курганов, в которых находимы были «премногу златых сосудов и серебра множество», говорит, что «здравле бо zde вниз по Оби и всей стране жителствоваше народ Чюцкий».

На основании рассказов самих ханты, а также на основании сходства в языке ханты и пермяков, Новицкий утверждает, что ханты переселились на Обь из Пермской земли, укрываясь от «евангелской благодати божией», распространяемой пермским епископом Стефаном. Такое предположение о заселении Оби ханты, как известно, склонен был признать и Г. Ф. Миллер. Вот что он пишет по этому поводу:

«Нужно признать весьма вероятным приводимый Мюллером¹ рассказ о том, что в то время, когда пермяки были обращены в христианство епископом Стефаном, многие из них, не желая принимать христианство, бежали из Пермской земли в отдаленные местности —

¹ Мюллер заимствовал этот рассказ у Новицкого. См. об этом ниже в истории рукописи Новицкого.

на реку Обь и там искали защиты для своих старых верований» (Миллер Г. Ф., «История Сибири», стр. 188). Наряду со сходством языков хантэ и пермского, Новицкий с удивлением отмечает также наличие большого количества слов в языке хантэ, сходных с латинскими. «Удивлению же есть се, яко в том языку много имена латинска обритаются, и едино значит, что и у латин номен юва глаголють — прийти в помощь: у латин же тожде знаменуесть помози; но сего ради свойствие различных языков в неких наречиях обретаеся — безвестно есть» (стр. 39).

Заканчивается первая глава рассказом о том, откуда произошло название народа хантэ остяками. Сами себя, говорит Новицкий, остяки называют Кондия, Хондия, а страну свою — Хондымых. Остяками же их прозвали пермяки, принявшие христианство. Само слово «остяки» он сначала производит от слова останки: «Россияне, видевшие их идолобесия останки, укрывшийся из Пермы, нарекоши их Остяки, аки бы останки» (стр. 39). Но вслед за этим дает и другое объяснение: «второе же мнится быти и се, яко же вси здешнии полунощныи народы от обыкновений своих нарекошася сыроядцы — от сыроядения, тако и сии от нравообычая своего, зане народ сей упражняеся рибною и от повседневной сей пищи ничто же вяще сущу во устех их, яко ости рыбныя, от них же мнится быти яко название се Остяки, и наложиша Россияне».

По этому поводу позднее было высказано Абрамовым Н. другое мнение, а именно, что русское «остяк» есть не что иное, как переделанное татарское «уштак», что означает — грубый, невежественный. Кроме татар, а позднее и русских, хантэ никто не называл остяками или уштяками.

Глава вторая содержит богатый и интересный материал, характеризующий «житие, обыкновение гражданства и прочее», как называет ее автор. Этот материал ценен тем, что является первой, самой древней характеристикой жизненных обычаев народов хантэ и маньси; он незаменим для сравнительной истории этих народов. Новицкий впервые описывает у народа хантэ следующий любопытный обычай: новорожденным сами родители не дают имени; обычно же просят об этом проезжих, чаще русских. Этим объясняется, говорит Новицкий, большое количество русских имен среди населения хантэ. Лишь тогда, когда долго не представляется такого случая, хантэ сами «нарекают» своего ребенка: «Тогда что первое узреть изшедши из дому: птицы, звери или что ни будь, тем именем родившееся нарицает» (стр. 40).

«Женскому же полу никаких имен не налагают» (стр. 40—41). Далее Новицкий описывает обряды, сопровождающие рождение ребенка у хантэ.

Женщина, как и у очень многих народов Сибири, не должна находиться в общей юрте во время родов. Она удаляется в особое, специально для этой цели построенное, помещение и только спустя три недели после родов, предварительно «очистив» себя перескакиванием через костер, может снова явиться в общее жилище. Жилища хантэ очень редки, говорит Новицкий, по большей части разбросаны по одной — две юрты. Имеются юрты зимние и летние. Зимние юрты строятся в лесах; летние, покрытые берестой, ближе к берегам рек.

Пожитки хантэ невелики — «сосуды берестяны; главнейша яже и нужнейшая — сети, стрелы, лук, лотка; не у всякаго же топор» — и не осложняют частую смену места жительства.

Занятие хантэ — это оленеводство, охота и рыбная ловля. Олени наряду с собаками являются единственным средством передвижения на суше. Земледелия не имеют, так как земля, по словам Новицкого, «еще всему питательница и многия изрядных плодов изобилием ущедряет, обаче сему народу скудна подаянием... а плодов никаких не приносит» (стр. 47).

За неимением конопли женщины употребляют крапиву для выделки холста. Из холста крапивного пошивают полога, в которых летом спасаются от комаров, а также одежды — «сшивают же себе и рубашки от того же крапивного холста и украшают я различными пестротами, вышивая нити разными узорами» (стр. 47).

Кроме крапивного холста для изготовления одежды употребляют рыбью кожу, главным образом, налима, а также осетра и стерляди. Рыбьи одежды упоминаются и в былинах хантэ, хотя и не часто. Так в одной сказке рассказывается о царевице, шеголявшем однажды в рыбьей одежде.¹ В былинах же упоминаются иногда «искусно содранные шкурки болотной сороки, шкурка весенней чайки», Новицкий также рассказывает о том, что «зеленая же скудость понуждает я от птиц, гусей, лебедей здирати кожи» (стр. 48).

Для зимнего времени наиболее богатые шьют одежду из оленьих шкур, но «нищета же и скудость не всякому такой свободно попускает имети одежды: иной бо и зимнего времени лютость тяжчайших мразов в налимьем претерпевает кажане», несмотря на то, что эти «бедняки», как их называет Новицкий, добывают своим трудом такие «драгощи», которые «из цены выходят», как то: соболи, черные лисицы, белки, горностаи. Происходило это оттого, что все богатства, добываемые трудом хантэ, шли в царскую казну в виде ясака, «труды их и промыслы премногии богатства в казну царскую собирают» (стр. 49).

Видя такое противоречие между несметными богатствами, создаваемыми трудом хантэ, и их беспримерною нищетою и «скудостью», Новицкий вспоминает Овидия:

«Собирает пчелы сот; но от трудов ясти
Крупница им дается, иным же вся части.
Ни себе сладость сию пчелы собирают.
Горесть трудов приемше, иных услаждают.
Так и остяк бедный с премногими труды
Собирает драгость шуб, украшает людей,
Сам наг горкой нищеты вся поносит злости,
Вес скуден, една кожа, под кожею кости» (стр. 47—48).

За «начальнейшаго» себе того почитают, говорит Новицкий, «кто имением паче иных знаменитейший» и тех величают князьями.

Князьки эти во времена, описываемые Новицким, самостоятельной политической власти уже не имели. Суд и расправу учиняют коменданты, «установленные» по городам царским указом. Обязанность князьков заключалась лишь в том, чтобы «дани от себе належащия и от порученных своих (т. е. приписанных к нему — П. С.) собрать, принести в город комендантом и отдать в казну царского величества» (стр. 48).

Но экономически эти князьки давали себя крепко чувствовать бедноте. Долговая кабала была хорошо знакома хантэ. По свидетель-

¹ Патканов, «Тип остяцкого богатыря по остяцким былинам и героическим сказаниям», 1891 год.

ству Новицкого, если бедняк задолжал богатею и не имеет чем отдать долг — он даже «чад и жен своих продаваху займодавцем своим в работу» (стр. 57).

Упоминание о предметах вооружения — «шабель, панцерев множество обретаются, но вся сия ветхая» — дает основание лишний раз убедиться, что «древних лет народ сей упражняшеся воинскими делы».

В третьей главе описываются религиозные верования хантэ, их идолы — старик Обской, Гусь, Кондийский и др. — и обряд служения им.

По поводу многобожия хантэ Новицкий дает следующее объяснение: «Откуда же сие в них такое различие многобожие вниде, мнится, яко желанне скверно прибытчества нанесе им сия. Мнози бо от них злохитрецы желающе чуждым обогатитися трудом, дивно различная новыя утворяють твары, боготворяше, да сими вящие новыми твары дароприношения и почитания слепотствующий приведесть народ, новостию бо и дивностью прелщены, вящие влекомы бывають до частаго видения оных, сих же приемлють обычаи дароприношения скверных жертв, частым же приношением самодельцы мнимых богов со жерцы довольно сыты бывають» (стр. 53).

В частем жертвоприношении автор «Краткого описания» видит одну из причин бедности хантэ: «Сим частым жертв приношением в препогую внидоша нищету и крайное разорение, яко чад и жен своих продаваху займодавцем своим в работу» (стр. 57).

Большой интерес представляют главы 4—8. В них на протяжении почти половины книги описывается история крещения хантэ и маньси. Эти главы содержат ценнейший материал для характеристики деятельности христианских миссионеров и их роли в истории Сибири.

В «Кратком курсе Истории СССР», под ред. Шестакова, читаем следующую характеристику деятельности православных попов и монахов в Сибири при ее колонизации: «С царскими воеводами и войсками шли русские купцы, попы и монахи. Купцы спаивали народы Сибири водкой и у пьяных забирали за бесценок самые лучшие меха. Попы и монахи захватывали земли у населения, строили церкви и монастыри и обирали местных жителей, насильно заставляя их креститься и давать им подарки» (стр. 56).

Деятельность попов и монахов тобольской митрополии во времена, описываемые Новицким, является прекрасной иллюстрацией к этой характеристике.¹ В истории миссионерской деятельности русских попов в Сибири это был период, когда основным методом распространения христианства был метод «огнем палить и рубить капища». Говоря о цели путешествия в селения

¹ В этой связи интересно следующее сообщение Сулоцкого о стяжательстве тобольских архиереев: «Первые Tobольские архиереи со свитою своею и с некоторыми из монастырей, ради безлюдства в Сибири и неимения при архиерейском доме вотчин, или по крайней мере весьма малого количества оных, получали все содержание от казны — жалование денежное, жалование хлебное (по 944 четверти пятипудовой ржи, ячменя и овса) и столовые припасы (пшеничную муку, масла скоромное и постное), хлебное вино, соль, даже мед. Но поелику, с течением времени у Tobольских архиереев образовались довольно значительные вотчины (села Преображенское и Покровское с окрестными деревнями, слободы Тавдинская, Усть-ницинская и пр.), явились разные угоidia (рыбные ловли, сенные покосы, бобровые го-

хантэ, предпринятого тобольским митрополитом Филофеем Лещинским в 1712 году, Новицкий пишет, что надо было «крепкия нечестия столпы и основание их, на чем утверждаху злочестие свое, низрынуть, разорити капища, опровергти и сокрушити вся идолы» (стр. 71). Это вполне отвечало тем задачам, которые были поставлены Петром I перед Филофеем Лещинским — митрополитом тобольским и сибирским. В особом указе конца 1706 г. Петр I предписывал, чтобы сам Филофей или назначенные от него монахи и священники ехали к осяткам и вогулам «с проповедью евангельской», чтобы «кумиры и кумирницы, где только будут найдены, сожигать и истреблять», а на местах строить церкви, часовни и ставить иконы. Самых же осятков и вогулов крестить от мала до велика.¹ Именно эту цель преследовал ряд поездок Филофея Лещинского к хантэ и маньси в период 1712 и 1715 годов.

Начав «проповедь евангельскую» от первых жилищ хантэ по Иртышу и дойдя до Березова в 1712 году, Филофей Лещинский, как рассказывает Новицкий, «вся кумиры, истуканы бездушныя сокрушиша, скверныя капища и кумирницы разориша и сожгоша». Повторялось это и в последующих поездках в 1713, 1714 и 1715 годах.

Петр I особым указом отметил «ревностность» Филофея и пожаловал его пенсией и грамотой, отметив при этом как большую заслугу последнего то, что он окрестил более 30 тысяч туземцев Сибири. Недаром в литературе XVIII и XIX вв. Филофей Лещинский характеризуется, как необыкновенный «ревнитель» в распространении христианства.

Метод грубого насилия в деле насаждения «веры христовой» не мог не вызвать сопротивления со стороны народов хантэ и маньси. Почти в каждом селении «проповедники» сталкивались с этим сопротивлением. Новицкий описывает целый ряд столкновений между хантэ и маньси с одной стороны и «ревнителями церкви христовой» — с другой. Так в 1713 году в Атлымовых юртах «враг» некий, исполненный «безмернаго злохитрства... начаша самого учителя от пристанища изгонити» (стр. 74). В Бурейковых юртах «возярившейся народ, похитивши луки, стрелы, копья, пищали, начаша стреляти и трех смертне уязвиша и самого в проповеди перваго в чрево удари княжик испищали». Около вогульских Кошичких юрт маньси напали на монахов, отпущенных архиереем в Тобольск, думая найти среди них «самого учителя» (стр. 76, 86).

Однако, наряду с методом «палить огнем и рубить капища» Филофеем Лещинским и его сподвижниками применялись и другие методы. Это, во-первых, подкуп зажиточной верхушки населения — княжиков; во-вторых, использование всяческих «чудес». О таких «чудесах» рассказывает и Новицкий. В 1713 году при крещении хантэ в

ны и др.), открылись и другие источники доходов (венечные памяти, ставленные грамоты, дани с церковей и монастырей и пр.), то правительство и начало мало-помалу уменьшать им содержание от казны и наконец Петр I указами 1696, 1699 и 1701 гг. и совсем «запретил им отпускать его».

(Сулоцкий, «Челобитная митрополита Сибир. и Тоб. Филофея Лещинского Петру I и ответ сего государя на нее». «Тобольские Губ. ведомости», 1859 г., № 15—19).

¹ Сулоцкий, «Филофей Лещинский, митрополит Сибирский и Тобольский», «Временник Об-ва Истории и древностей Российских», 1854 г., кн. 20.

Атлымовых юртах один из попов сказал женщине: «иждени от нея», и она упала «аки мертва». После того, как ее подняли и привели в чувство, на вопрос о том, что с нею было, она ответила: «прежде во своем злочестии име с демоны своя волхования и сего ради неким духом недуга убежденна бых, но сей остави мя ныне». В 1714 году в Черных юртах «исцелены от недугов» были двенадцатилетняя девица и мальчик десяти лет, страдавший опухолью ног. Последний «егда же в купель крещения вниде, изыде здрав (и бегу ятся)» (стр. 86).

Насаждаемая таким способом христианская вера не только озлобляла народы хантэ и маньси против ее ревнителей, но во все время своего господства оставалась по существу чуждой этим народам. Даже в XX веке неоднократно указывается в литературе, что вся связь с христианской религией у хантэ и маньси выражалась в том, что некоторые из них носили крест на шее, имели в юртах иконы, не покидая, однако, своих богов. Потребовалось учредить особую должность надзирателей за исполнением новокрещенными хантэ христианских обычаев. Надо полагать, что положение этих надзирателей было не из выгодных, если некоторые из них за свою должность платились жизнью, как это случилось и с самим автором «Краткого описания».

**
*

Впервые сочинение Григория Новицкого было издано в 1884 г. Л. Майковым. Это издание является единственным и по сие время. Однако это обстоятельство не может быть рассматриваемо как доказательство малой ценности сочинения. Еще не будучи изданным, оно давно привлекало к себе внимание исследователей Сибири. Достаточно указать хотя бы на то, что рукописью Новицкого во второй половине XVIII века пользовался Илья Черепанов, автор новой Сибирской летописи. Использовал ее и Н. Абрамов во многих своих работах. В середине и в конце XIX века ею пользовались — Словцов (1767—1843 гг.), написавший «Историческое обозрение Сибири», Спаский, Сулоцкий и другие.

Говоря о значительности сочинения Новицкого для исследования сибирской истории, Майков приравнивает его к таким источникам, как «Описание земли Камчатки» Крашенинникова, как описания кругосветных путешествий мореплавателей XVIII в., как записки католических миссионеров Лафито¹ и Шарлевуа, давших богатый материал для позднейших исследований.

Костомаров Н. И. в сочинении «Мазепинцы» дает следующую характеристику «Краткому описанию»: «Живучи в Сибири он (Новицкий Гр. — П. С.) оставил после себя замечательное сочинение о Сибири, отличающееся и богатством сообщаемых сведений и наблюдательностью автора» (стр. 165). А вот характеристика, данная «Описанию» Пыпиным: «Раньше Штраленберга в 1715 г. исполнен был русский и довольно замечательный труд по описанию Сибири, который мог бы служить к «приращению науки», но он издан был только в 1884 году. Это «Краткое описание о народе остяцком», составленное Григорием Новицким» (История Русской этнографии, т. IV). Исполь-

¹ Лафито Жозеф Франсуа (1670—1740 гг.) французский миссионер, давший первую сводку этнографии туземной Америки.

зуется сочинение Новицкого и позднее, см., например, книгу Патканова «Тип остяцкого богатыря». И уже в наше время книгою Новицкого пользуются советские исследователи (книга Зеленина «Культура оленов в Сибири», изд. Ак. наук СССР, 1936 года).

Все это говорит о том, что «Краткое описание» Новицкого давно уже заняло почетное место в ряде сочинений о Северной Азии. Оно должно рассматриваться в некоторых своих частях, как первоисточник (вопросы быта хантэ, их верований, миссионерской деятельности тобольской митрополии и др.). По времени — это первое специальное сочинение как о народах хантэ и маньси, так и вообще в истории этнографии Сибири. Оно заслуживает не только внимания со стороны советских исследователей, но и тщательного знакомства с ним и использования в научно-исследовательской работе по Северной Азии вообще, по народам хантэ и маньси в особенности. Несмотря на большую ценность «Краткого описания», оно за 200 почти лет своего существования в царской России было издано только однажды и то спустя 169 лет после появления в свет, и только в количестве 625 экз. Но если в царской России сочинение Новицкого удосужились издать 169 лет спустя после его написания, то в Зап. Европе с ним имели возможность познакомиться уже в 1720 году. Один из плененных европейцев, живший в Тобольске одновременно с Новицким, некий Мюллер И. Б. изложил почти целиком «Краткое описание» и, не обмолвившись ни словом о настоящем авторе сочинения, в 1720 году напечатал его в Берлине под названием „Leben und Gewohnheiten der Ostjaken“, а в 1721 году статья Мюллера была приложена к известному сочинению Вебера Х. Ф.¹ „Das Veränderte Kussland“, изданному в Гамбурге. Миллер Г. Ф., автор «Истории Сибири», познакомился с сочинением Новицкого через названную выше статью Мюллера И. Б., на которую он ссылается в своей книге. Таким образом, со времени первого издания книги Новицкого прошло 54 года. Жизнь описываемых в ней народов за последние 10—15 лет, за время советской власти так изменилась, что не только автор «Краткого описания», но даже Майков и целый ряд позднейших исследователей Сибири дореволюционного периода, увидя теперешнюю жизнь этих народов, не поверили бы, что это тот самый «дивный народ», о котором Новицкий говорит, что он «нравобычаем своим звероподобен».

В условиях царизма уделом всех народов Северной Азии, в том числе хантэ и маньси, была экономическая и культурная отсталость, беззащитная эксплуатация с одной стороны своими князьками и шаманами, с другой стороны — русским царем, купцом, чиновником и попом; а в быту — водка, сифилис и тому подобные прелести царской колониальной политики. Результатом всего этого было постепенное, но неуклонное вымирание малых народностей Сибири. За 69 лет, с 1828 года по 1897 год, население хантэ Березовского округа уменьшилось на 6,5 процента.

Сейчас перед этим народом Октябрьской социалистической революцией открыт широкий путь экономического и культурного развития. Лицо советского севера с каждым годом социалистического строительства изменяется. Земля перестала быть «скудной к подаяниям». Земледелие успешно продвигается все дальше на север. Выросли очаги промышленности. Одним из самых ярких показателей роста благосостояния малых народов советского севера за последние

¹ Вебер Христиан Фридрихович с 1714 по 1719 г. состоял ганноверским резидентом при русском дворе.

10—15 лет является систематический рост населения. Так, за период с 1913 по 1926 год этот рост составлял 0,78 проц. ежегодно; с 1926 по 1936 год — в среднем 1,53 проц. в год, причем на годы второй пятилетки приходится наибольший прирост — 2,2 процента.

Народы советского севера знают, что новую, счастливую жизнь им дала советская власть, коммунистическая партия, Ленин и Сталин. Преданность этих народов советской власти и партии ярко видна из песен, слагаемых народными певцами и поэтами. Вот одна из их многочисленных песен:

В тундру счастье пришло
И тепло принесло,
В чуме русский был,
О Москве говорил,
В чуме книжки читаем сами.
Кто такую хорошую
Жизнь подарил?
Это наш дорогой,
Самый лучший друг,
Наше солнце —
Сталин!¹

П. И. Скороспелова.

ЛИТЕРАТУРА

1. Пыпин А., «Сибирь и исследование ее», или его же «История русской этнографии», т. IV, из журнала «Вестник Европы» за 1888 г., т. II, III, IV, V.
2. «Исторический вестник», 1885, т. XXII, стр. 203.
3. «Известия Русского географ. об-ва», 1875, т. XI, вып. I, ст. Майкова «О сочинении Григория Новицкого: «Краткое описание о народе остячком», писанном около 1715 г.».
4. Буцинский, «Крещение остяков и вогулов при Петре Великом». Харьков, 1893 г.
5. «Литературный сборник» под ред. Ядринцева, 1885., стр. 484.
6. «Сибирь», 1885, № 44.
7. Костомаров Н. И., «Мазепа и мазепинцы» (исторические монографии, т. XVI), СПб, 1885 г.
8. Отчет Русского географ. об-ва за 1854 год.
9. Словцов П. А., «Историческое обозрение Сибири». СПб, 1886.
10. «Временник Московского общества истории и древностей российских», кн. XX, ст. Сулоцкого, стр. 2.
11. Новицкий Гр., «Краткое описание о народе остячком», изд. 1-ое, 1884, с предисловием Майкова.
12. «Природа и охота» за 1878 год, № 2, ст. Хомякова.
13. Вебер Х. Ф., „Das Veränderte Russland“, т. I.
Приложение Мюллера И. Б., „Leben und Gewohnheiten der Ostjaken“, Гамбург, 1721.

¹ Из песен авахских Сахо. «Советская Арктика», № 11, 1937 г.

АРХЕОГРАФИЧЕСКОЕ ВВЕДЕНИЕ

В рукописном фонде Музея истории материальной культуры Томского государственного университета им. В. В. Куйбышева хранится автограф рукописи Гр. Новицкого «Краткое описание о народе остяцком».

Рукопись «Краткого описания о народе остяцком» с внешней стороны представляет собой книгу величиною в одну четвертую обыкновенного листа писчей бумаги. Переплет картонный с кожаным корешком. На корешке имеется золотое тиснение с орнаментом, а также вытиснен заголовок рукописи: «Краткое описание о народе остяцком».

На верхней крышке переплета имеется стандартный ярлычок с № 33, очевидно, номер библиотечного каталога тобольского кафедрального собора.

Рукопись состоит из 25 тетрадей по 4 листа в каждой. Всего в рукописи 100 листов.

Пагинация начинается со второго листа, с 1-го по 9-й лист включительно проставлена арабскими цифрами, а с 10-го по 98-й лист проставлена церковно-славянскими буквами.

Таким образом, пронумеровано 98 листов, на которых собственно и изложен текст рукописи.

Бумага довольно тонкая, сероватого цвета, с продольными густыми и поперечными редкими линиями. На чистых листах имеются филигранны, на первом в виде буквы «Б», на последнем в виде инициалов «Т. Б. Ф.».

На бумаге самой рукописи имеется филигран в виде гербового щита, покрытого сверху короной, по бокам которого стоят львы на задних лапах.

Рукопись написана на бумаге двух сортов: голландской и русской, последняя грубовата и толще первой.

Миниатюр и заставок в рукописи нет. Вязи тоже не встречается. Только в последних пяти параграфах нумерация и заглавные буквы первых слов написаны киноварью.

Рукопись написана довольно крупной и четкой скорописью XVIII столетия с небольшим количеством сокращений, черными чернилами.

Весь текст рукописи разделен на главы и параграфы. Всего 8 глав, из которых: первая имеет 18 параграфов, вторая 22, третья 10, четвертая 15, пятая 6, шестая 15, седьмая 9 и восьмая 13.

Нумерация глав и параграфов, а также встречающиеся даты в рукописи проставлены церковно-славянскими буквами, за исключением второй главы, которая обозначена прописью — «вторая».

Каждая глава имеет подзаголовок. Первый лист рукописи чистый,

очевидно, вставлен переплетчиком. На втором написан заголовок рукописи (см. снимок № 1). На обороте этого же листа написано десятистишие в честь герба сибирского губернатора Гагарина.

На 2—5 листах изложено посвящение ему же. На 6—9 листах помещено «Предисловие ко читателю». С 10-го листа по 98-й лист включительно идет изложение собственно «Краткого описания о народе остяцком» (подробности см. в предисловии).

Необходимо отметить, что последние пять параграфов восьмой главы, начиная с 93-го листа, написаны другим почерком, не похожим на тот, которым изложена рукопись на 1—92 листах. В этой части рукописи некоторые буквы имеют особое начертание (сравни фотографии стр. 66, 69 и 78), а нумерация параграфов и заглавные буквы первых слов написаны кинжальным почерком.

По мнению Майкова, до 92-го листа рукопись написана южнорусским почерком, а с 93-го по 98-й включительно — великорусским.

Анализ некоторых поправок, внесенных на 1—92 листах, и содержание пяти последних параграфов позволяют сделать предположение, что те и другие написаны одним и тем же лицом, причем участником путешествий Новицкого. Это предположение подтверждается и тем, что на страницах последних 6 листов абсолютно никаких поправок нет.

На обороте 98-го листа рукописи имеются следующие две надписи: первая размашистым почерком: «В сей книге девяносто восемь — 98 л. Тобольского кафедрального собора ключарь протоиерей Яков Ласточкин. 1856 года, апреля 5-го дня», вторая убогим мелким почерком: «Эту книгу читал учитель Тобольского уезд. уч. Николай Абрамов 1838 г.».

Из литературных источников известно, что рукописью пользовались И. Б. Мюллер, Н. А. Абрамов, П. А. Словцов, Г. И. Спасский, И. Черепанов и другие. Очевидно, каждый из них считал необходимым внести тоже свои поправки в текст рукописи. Поправки встречаются различного характера. В отдельных местах, на полях рукописи и над строкой вписаны объемистые предложения и отдельные слова, а слова и предложения Новицкого вычеркнуты. Часто встречаются поправки отдельных слов и начертаний букв. Так, например, на страницах 50¹ и 80 на полях позднее вписаны целые предложения. Вставки отдельных слов встречаются на каждой странице (см. сноски). Очень много слов вычеркнуто на страницах: 32, 55, 56, 88, 90 и 93, на этих же страницах встречаются исправления отдельных слов и букв (см. сноски). Кто из выше перечисленных лиц какую внес поправку — установить трудно. Однако, все они сделаны различными почерками. Некоторые из них, вероятно, сделаны самим автором.

Автором рукописи, как уже упоминалось выше, является Григорий Новицкий, который написал её в 1715 году по особому заданию сибирского губернатора Гагарина, в период пребывания в ссылке в городе Тобольске (подробности об этом см. в предисловии). Рукопись написана на русском языке времен первой четверти XVIII столетия. До этого времени основой русской письменности являлась церковно-славянская или кирилловская азбука. Как известно, в этот период русская письменность подверглась коренному изменению. В 1710 году Петр I в представленном ему проекте азбуки с изображением гражданских и церковно-славянских печатных и рукописных букв повычеркивал все церковно-славянские изображения букв, оставил буквы

¹ Эта и последующие 7 страниц указаны по рукописи Новицкого.

гражданской азбуки, которая и стала основной в русской письменности. Было запрещено пользоваться церковно-славянским шрифтом для гражданских надобностей, он был оставлен только для переписки и перепечатки церковных книг. Однако, в письме рукописи Новицкого встречаются начертания букв как по гражданскому шрифту, так и по церковно-славянскому (см. снимок).

Владея древней грамматикой церковно-славянского языка, с своеобразными ее орфографией, этимологией и синтаксисом, увлекаясь, очевидно, по долгу службы церковно-славянскими книгами, будучи украинцем, — все эти свои особенности Новицкий запечатлел как в форме, так и в содержании письма и языка, которыми изложил свой труд. Отсюда нет ничего удивительного, что в тексте рукописи Новицкого наряду с древне-русскими словами встречаются церковно-славянские и украинские слова.

В 1838 году учитель тобольского уездного училища Н. А. Абрамов, изучая архив тобольского кафедрального собора, в библиотеке, между другими рукописями, нашел рукопись Гр. Новицкого «Краткое описание о народе остяцком».

Прочитав рукопись, Абрамов переписал ее и в 1840 году отправил свой список в департамент народного просвещения. В 1874 году археографическая комиссия министерства народного просвещения передала этот список в Русское географическое общество. По описанию Л. Майкова, список представляет собой следующее: «Список, сообщенный Археографической комиссией, составляет рукопись в 4-ю долю листа — на 136 листах, занумерованных полнстью и по тетрадам. 1-й лист — белый. На л. 2-м написано: «список с рукописи о народе остяцком сочинен Григорием Новицким», на 3-м — «Депортменту Министерства Народного просвещения. Усерднейшее приношение». С л. 4-го по 9-й на обороте идет... предисловие, составленное Н. А. Абрамовым» (Л. Майков, Известия Р. Г. О., т. XI, в. 1, 1875 г., стр. 1).

В конце предисловия Абрамова имеется надпись: «Тобольского Уездного училища Учитель истории и географии Николай Абрамов. 1840 года. Декабря 3 дня». На 10-м листе помещено заглавие сочинения Новицкого. На 11-м листе находится десятистишие в честь герба князей «Гагаринов». Листы с 12-го по 16-й заняты посвящением князю М. П. Гагарину. Листы с 17-го по 21-й об. заключают в себе «Предисловие ко читателю». Листы с 22-го по 24-й опять белые.

С 25-го листа по 136-й лист включительно идет изложение самого «Краткого описания о народе остяцком».

Затем внизу л. 136-го об. находятся две следующие скрепы: «1) с подлинным свидетельствовал — директор училищ Евгений Качурин, 2) с подлинною рукописью верно: Учитель уездного училища Николай Абрамов» (Майков, там же, стр. 2—7).

В 1854 году Н. А. Абрамов составил второй список и отправил его непосредственно в Русское географическое общество, «но к сожалению в настоящее время он не находится в его ученом архиве», — сообщает Л. Майков в 1875 году.

Очевидно, Н. А. Абрамов упорно добивался издания рукописи Новицкого, но труды его оставались без внимания со стороны начальства Министерства просвещения и Русского географического общества. Наконец, в 1883 году Л. Майков, будучи председателем этнографического отд. Русского географического общества, задумал издать рукопись Новицкого «Краткое описание о народе остяцком». Л. Майков имел в своем распоряжении первый список Н. Абрамова с рукописи Гр. Новицкого, который по его мнению содержал «в себе несколько

неисправностей, происшедших от того, что Абрамов неверно прочел некоторые неразборчивые места подлинника» (Л. Майков. Предисловие к изд. «Краткого описания», 1884, стр. 4, СПб). Очевидно, по инициативе Л. Майкова, Русское географическое общество затребовало подлинник рукописи из тобольского кафедрального собора. Тобольский кафедральный собор, которому принадлежала рукопись, выслал ее в Русское географическое общество приблизительно в 1883 году, и Л. Майков уже с подлинника подготовил к изданию рукопись Гр. Новицкого. Издание Л. Майкова «Краткого описания о народе остяцком» вышло в 1884 году, тиражом в 625 экземпляров. Наряду с положительными сторонами этого издания, оно имеет целый ряд недостатков.

Во-первых, Л. Майков почти совсем не осветил личность автора в своем предисловии к изданию. В этом же предисловии абсолютно не дал анализа содержания рукописи, подчеркнув только ее значение. Наконец, Л. Майков имел возможность снабдить свое издание словарем и библиографией, однако, он ограничился приложением краткого предметного указателя.

Одним из крупнейших недостатков издания Майкова является то, что он воспроизвел все исправления и дополнения, внесенные в рукопись позднее не автором, без всяких оговорок и примечаний. Так, например, воспроизведены крупные исправления и добавления на страницах 2, 31, 32, 54, 55, 56, 88, 90, 93 и других. Наконец, издание Л. Майкова рукописи «Краткого описания о народе остяцком» имеет пятидесятилетнюю давность и в настоящее время безусловно устарело. Настоящее издание подготовлено к печати по автографу автора рукописи, которая хранится в рукописном отделе Музея истории материальной культуры Томского государственного университета имени В. В. Куйбышева.

Русское географическое общество, после издания Майковым рукописи «Краткого описания», очевидно, вернуло ее обратно тобольскому кафедральному собору. В 1919 году отцы духовные г. Тобольска, отступая вместе с колчаковцами, пытались, наряду с другими церковными ценностями, эвакуировать и ценнейший рукописный фонд тобольского кафедрального собора. Осуществить им этого не удалось. Неизвестно каким образом, часть этого рукописного фонда попала в руки Томской ВЧК и последней была передана Томскому университету. В этом рукописном фонде и оказалась рукопись Гр. Новицкого. В настоящем издании, по возможности, исправлены все недочеты издания Майкова. Например, все исправления и дополнения, внесенные в рукопись не автором, взяты в скобки и оговорены в сносках. Все неправильные поправки удалены совсем. Приложены: словарь и библиографический список литературы. Сделаны иллюстрации.

В передаче текста «Краткого описания о народе остяцком» сохранены все особенности памятника с применением советского правописания (удалены ъ, і и ять). Пересмотрена расстановка знаков препинания. Сокращения открыты. Часто встречающееся в начале и в середине слов й (например, «й аще», «й аки», «йстое») заменено просто буквой и. Твердый знак сохранен только там, где это требуется в соответствии с современной орфографией. Предлоги написаны отдельно. Собственные имена написаны с заглавной буквы (Кутухта, Березов, Цаган и др.). Пагинация проставлена по страницам арабскими цифрами. Нумерация глав, параграфов, а также встречающиеся даты в тексте рукописи проставлены тоже арабскими цифрами.

Н. А. Квашнин.

Краткое описаніе.
Онаго дѣла о вѣстѣцѣхъ.

υμ ε

Всѣхъ полныхъ царства шибирского

СИБИРЬ
ЭНЕСИГЬ

ὁ δὲ μαετς ἰά

Снѣ по торѣмъ въ погорѣмъ Лѣтѣмъ осолнѣишѣмъ
Землѣмъ Звѣніемъ

Д'на и паге

Анаипаге.
Орхитій озыгатахъ и прѣзвѣніи сего бѣстѣннаго
народа торже иже прераноуи злогестіи. Ахъ мирси
рѣніа оошрауѣніи зпавдослоуи о злогестіи зую
Архитіанскаго збру.

ΕΔΕ

За поспѣшествующу турніемъ свѣтѣлѣишаго
жизна Матфея Петровича Загарына изверна
тора царства свѣрскаго. Проповѣдатель
домового благочестія проповѣдника и утѣ
мо. Преосвященнаго Архидіакона Давида схи
монаха.

События

Зверелия престола митрополита Свѣтлослава
Белинаго Ивана Лавослава Архиепископа
Иоанна Максимовича.

Списанное заповѣдїемъ его К^{роу} свѣтлости Р^и:
Генератора СВВРМ. 1

Найшыв мв его вѣо Григоріе Нодичъ.

КРАТКОЕ ОПИСАНИЕ О НАРОДЕ ОСТЯЦКОМ.

ИЖЕ

В ПРЕДЕЛЕХ ПОЛНОШНЫХ ЦАРСТВА СИБЕРСКОГО
ОБРЕТАЕТСЯ

с некоторым того же государства
особнейших вещей ведением,
а найпаче

о житии, обычаях и пребывании сего остяцкого народа,
тожде их преждном злочестии кумирслужения, о обра-
щении в православную благочестивую христианскую веру,
еже

господу поспешествующу¹ тшанием сиятельнейшаго кня-
зя Матфея Петровича Гагарына, губернатора царства
себерского, проповедию же трудолюбного благочестия
проповедника и учителя преосвященнаго архиерея Фео-
дора схимонаха.

Событься

во² время правяща престолом метрополии себерской
великаго господина преосвященнаго архиерея Иоана
Максимовича.

Списано же за повелением его княжеской светлости
губернатора Себеры.

Нижайшым его рабом Грыгорием Новицким.

¹ У Майкова „споспешествушу“.

² В рукописи исправлено позже на „в“.

Пама с отраслию на крест суть сложенны
Знамением веры суть крест свято почтенны,
Связанна в едино любов знаменуеть.
Венец правды zde зложен надежду являет:
Вера, надежда, любов на их положенны¹
Закон христов, трома сими утвержденны¹.
Исполнен Гагарынов герб предвечныя² славы,
На нем же благодати божой сложены уставы,
И добры от отраслев плоды происходят;
Умножение верных сторично приносять.

¹ В рукописи позднее над строкою в конце слова поставлено „и“.

² В рукописи позднее исправлено на „предвечной“.

Величество преславных и превеликих дел сеятелства вашего, еже все православие, всю подсолнечную неописанным, необъемлемым наполни торжеством: не моего неудобства бысть се могутство достойно изобразити, еже ныне с раболепным преклонением егда приношу, сумнения и ужаса исполнен: яко недоволен есть противу величества дел сеятелства вашего, сиятелнейший и благороднейший князь, усумнетися во¹ истинну; паче же постыдетися подобает мне, яко неудобство мое малейшим сим дерзну изобразити начертанием толь преславная дела, толикое сих величие, еже не у миру вмести́мо есть: тако убо простресе, тако превзойде и превознесесе яко вся наполни церкви веселием, православие вожденным благополучием, благочестие умножением, и вся стихия, землю, небо неизреченным наполни торжеством: не о едином бо грешника спасении, но о многочисленнаго народа обращении утвори небеси радоваться. Объемлетъ зде всю подсолнечную удивление, церковь Божию веселие, небеса победительное торжество, егда на сия взирають сиятелства вашего добродетели на толикия преславная о благочестии тщание и труды; узреть зде, како непреодоленная по благочестии ревность, ревнуя поревновах крепкою десницею, древнее низрину злочестие, погуби злобу идолю, (нисведе з небес милость)² и победоносим церковь Божию от многочисленных цветцов душ человеческих соплетенным приложи увенчаватися венцем: вся убо сия аще вышняго суть правление, зане обращение неверно несть человека хотяща, но бога милующаго. Обаче вышняго правление и наставление тобою действова тобою утвori, в тебе вмисти³ благодати своея дары, благо разумие, милосердие, и всему угодная орудия толикия преславныя действовати. Световидно зде яви себе миру великое благо разумие сиятелства вашего, егда правление

¹ Позднее в рукописи переправлено на «в».

² В рукописи позднее вписано на полях.

³ В рукописи позднее исправлено на «вместе».

свое царственную Сибер преславных наполни величеством толь достойныя хвалы божья почти умножением всемирным наполни веселием, а что вящше яко обще всему государству приложы несумненно желаемых благ чаяние; ничтоже бо тако нисводить с небес милость, всих благ пода телницу, яко благочестие, еже ныне трудолюбным тщанием сиятельство ваше умножая умножаетъ миру благополучие, предувиде высоким благоразсмотрительством сиятельство ваше толико угодного проповеди сей учителя, трудом непреодоленнаго, противников яростию неустрашимаго, должайшим путь шествием неизнемогающаго, и аще глубочайшею старостию (еже самый недуг)¹ одержим есть, обаче силою свышше укрываем. Не изнемагае тщателне и трудолюбне богоугодное сиятельству же вашему и всему желаемому миру. искать, умножать и утверждать благочестие; умолкну зде прочее, како таковое благоразумие древних благочестия ревнителей божественная мудрствующих. Весь мир, все православие, вечным почитая, воспоминает благодарением: кими похвальными последнему роду, даже и доднесь и во вся веки земли и небеси слава превозносить песньми, како непрестанными тверд самой истинныи церкви божия ублажаетъ похвалами; но сие всего подобие в лица сиятельства вашего, аки в зеркали преславныя дела, тщание и труд, не усыпающее о умножении благочестия богомыслие, не толико истое сего подобие и образец, но самое существо являют, и аки светило последнему роду световидно из'ясняютъ и показываютъ.

Прекрасная же и природная сиятельства вашего добродетель, милосердие, яви себе миру паче полуденнаго света. Егда сий дивий, Остяцкий (и Вогулской)² народ кротостию и благоразумием прытяжа благочестию, власть бо ярости исполненна не возмогла бы быти, привлекающая сих добродетель до таковаго повиновения, дабы свое паче житие возлюбивше оставил злочестие, зане дивий сей народ трепетен, звероподобен, страха нетерпелив. Бегство — обычное спасение его есть; не убы сим воспланула ярость, како бы прежде объяти страхом скорее восприял бых покрывало, непроходимую пустыню, безденные вертепы, мрак и сень пустынную, еже обычное ему от страха хранилище есть, аще бы не щедролубивая десница сиятельства вашего кротостию и благоутробием прытяжала благочестию, удивле-

¹ В рукописи вписано позднее на полях.

² Вписано позднее на полях.

нию и чудеси достойная, коль крепкая, коль сильная дей-
ства в народе сем добродетель сия, народ тако возлюбил
праотцы их укоренное злочестие, яко удобнее быть ему ли-
шиться жития, ниже утатися злочестия своего; но милосер-
дием и милостиною сиятельства вашего толь побежден, яко
свое паче жития возлюбивше остави злочестие, наставле-
нию же и повелению сиятельства вашего тако повинуся, яко
всего себе божественному предал званию. Во истину уди-
вительнейшее превелие украшение твое, свойственная добро-
детель сиятельства вашего возбуди всего рода сердце, яко
несть zde в всем роди еже твоим милосердием непорабо-
щенно и непривлеченно повиновению: побуждаеш обычаи
кроткими, властителствуеш, обычаи благими, торжествуеш и
веселишися любовию граждан. О, благоприятное свишше
дарование царственной Себеры, согласующе существом ве-
щи превысочайшее имя сиятельства вашего; о, дар благо-
приятный, о неоцененное дарование, толикими свишше ук-
рашенно и наполненно добродетelmi, удивитися прочее и
умолкнуть подобаеть, ниже неисповедимой похвалы досто-
йныя добродетели недоумевая произносити, несть бо удоб-
ства могущаго преславныя добродетели, необъемлемое сла-
вы величество довольно изобразити, еже ныне снискал тру-
долюбным тщанием сиятельство ваше егда поречений Иере-
мий честное нисвел еси от недостойнаго народа, и недо-
стоинных достойных сотворил еси богу. Толикое убо без-
смертие славы твоя не толико на злате мраморы и кедры
бессмертному, но небеси достойно и довольно изобразится
подобаеть, которое преславных дел величие, всенижайший
раб сиятельства вашего, егда и исторический дерзнул изобра-
зити; вем неудобства мое, яко елико сению свет мраком
сияние вапы солнечную светлость, толико скудоумием мо-
им, из'ясних сия; о обаче сению необъемлемый свет самые
преславные дела сиятельства вашего, последнему роду паче
полуденнаго просветятся сияния. Не усумневаюся же (и аз)¹
по обычному везде являемому и всеми прославляемому сия-
тельства вашего благоутробию, удостоитися сего себе бла-
гоприятства, яко исполненна благодати и милосердия десни-
ца сиятельства вашего не оторынет (и моего)¹ неудобнаго и
недовольнаго сего приношения, еже раболепным преклоне-
нием приношу. Паче же на сие малейшее милостивыя своя
егда обратишы очеса, не тако хитросоплетенных словес вы-
сокаго вещания взыскатель восхощешь быти, яко присного

¹ Вставлено над строкой позднее.

простоусердия сего вниматель¹, им же присно жслаю да
общему спасению, всенародному веселию, церквам Божиим
умножению, десница господня умножая умножить долго-
денствие сиятельства вашего и свыше ублагословляя убла-
гословить Авраамовым благословением от рода в роды, Да-
выдовым венцем от силы в силу, донели же труд и тщание
сиятельства вашего о умножении благочестия достойным
небесных славы венцем увенчает присным усердием желая.

¹ Позднее в рукописи исправлено на «вниматель».

ПРЕДОСЛОВИЕ КО ЧИТАТЕЛЮ

Странник и пришлец Себерской страны сей, в ней же многая удивлению и чудеси достойная, множайшее изобилие чудных и преславных вещей, наипаче же¹ обще всего мира достойную радость в пределах сих утвор'шеюся тебе, ласкавый читателю, предлагая несумненно есм надежен благоприятный сих в сих искателству твоему быти вестник. Удивлению достойная воспомянух, их же и самовидец бых, не без твоего будут удивления, аще и малейшая сия последствующая благоусердием, а не преди осуждением изслидить и прозрыть восхощешы, обращеш зде, первое, удивлению достойная странное житие и дивныя обычая прежде воспоминаемаго народа, иже своим селением удалися до полнощнаго лдистаго окияна, и даже до самаго студенаго полнощнаго (его же и арктикус нарыщают) касается круга, иде же неудобное житию человеческому селение особеннейшим народу сему есть жилищем, толикого бо там жестокого студени от лдистаго окияну наполнен воздух, яко всяким иностранным незносен, ужасен, зловредителен, народу же сему благоприятен, зане всегдашное их тамо пребывание. Иная же странная обычая — острое и скудное житие, прочая же, неудобь носимая и нестерпимая человеческой природе — сему не в тяжесть, но в благоприятство носима суть. Толь убо острому житию прилежить народ сей, яко аще бы не внимал сему искуснейшаго любомудрца речению, что налог и обычай вящше могут самыя природы; ведевивше толь жестокая и острая обычая, мнех бо яко чрезестественне терпима и творыма сия суть или ино некое крепчайшее всех естество человеческое, но о жестоких сих многоглаголением дабы не ожесточило прылежнаго внимания вашего, преди последствовать прият-

¹ В рукописи «же» — опущено у Майкова.

нейших о дражайших и преславных сего государства изобилий и богатствы извещения. Паче бо сего, что всем еже на препитание человеку изобилует, государство сие содержать прочее в недрах своих: различныя руды железа, меди, свинцу и прочая, отчасти сребра и злата, но паче всего сия царственная Сибирь, изобильная есть и многоплодная питательница везде славимых красотою соболей и паче сих дрожайшая; еще содержать черныя лисицы, яже своею красотою и драгостию превосходят цыну. Тожде и иная украшения: горностаи, белка и прочая различных зверей.

Обаче над вся благоприятнейшая превосходенная вниманию вашему буди благовестуема радость, юже непостыжимый безмерною своею вся в спасение человеческое досели делая в пределах сего государства всемирно (утвори)¹ радоватися, егда тмоу идолобесия здравле слепотствующий Остяцкий (и вогульский)¹ народ в светлое благодати божьей приведе боговидение, еже обще всего мира быти веселием сведителствует свет истинны евангельской, иже единого грешника спасение ангелским и всего небеси истинствует быти торжеством, колми паче толико многотисящного численнаго народа от злочестия в благочестие обращение всю тварь, небо и землю наполни веселием, его же наполнением и твоего благочестия напаяет сердце, сего ради не усомневаюся тебе, ласкавый читателю, и всим благочестия любителем благоприятный сих быти вестник. Единое ми толико предстоит сумнение, да не буду осужден, яко не сладкословесник, ниже высоким хитросоплетенных словес украшением изобразих сия и всемирному дерзну предать позорищу: обаче блюдохся, первое, да не хитросоплетением словес покрывшаяся сумнительна и неудобна сих истинна разумению будетъ яже ныне простонаречием световидно изьявленна суть. Прочее же возры не так презирательным высокоразсуждением яко благоутробием на нынешнее состояние мое, еже благосердно увиди кто сочинения сего творец. Узириши, яко странник бедствующий и пришлец, его же не желание любопытства ниже о всяких вещех искательство видения введе семо, но брани смущения междоусобных и времен злосложение предаша неволи; неволя же, общее приятелище многих узников, жилище и ужилище, царственную показа Сибирь, в ней же пребывание мое и самое состояние неволи яви творить, яко не о хитросоплетении риторского добровещания время удоб-

¹ Вставлено позднее на полях.

но упражняться, но повседневно обучение. Скорбь, печаль, теснота; нищета, слезы, в них же что ум может — ясно стихотворец показывает:

Пребедный, в тесном пути егда пребывае,
Свободу любящ — разум всегда унывае.
Печаль и скорбь — разуму есть смертное ложе.
Смерть вес пребывая, ни двинуться може,
Лежить аки мертва плоть сими умерщвленны,
Слезми скорби разум наполненны.

И аще свойственная есть свобода и быстрость ума человеческого в мгновении ока всю подсолнечную обходити, небесныя преходити и непроходимыя бездны в подземных разсуждаты, обаче злключительное неволи состояние на сего свободу и скорость возложы ужылища печаль и скорбь, от них же ни черты единыя укоснуть свободно дадеся, но всегдашнее дневное и ношное в скорбех обучение непроходимы предел сему полагает¹ся. Егда бо нош об¹ем-леть, тогда неусыпающая мысль возбуждает жалость и болезнь сердца, како лиших²ся паче всех любимого отчества; како неволя наша, жестокий всех благ разоритель; крайняя пагуба, не толико трудами снискавшая благая — чести и славы разоры, погуби, но и самое удобство снискания сих младость века тако погубляет и истребляет, яко мнит³ся несм от человек, но черв и поношение сим. Аще же сия с ношю в слезах угаснет и солнце исполненны радости день вводит, тогда царица злых и корень бед и скорбей — нищета помрачает ум тма² тем, влагая темна недоумения: от¹куда снискать горест¹ныя пищи; чим сохранит¹ся в сих полнощных, мразных и мрачных странах от люто¹сти мразов, и се учителница ума, паче же помрачающая тма, погибель благих, умножение злых — неволя предложы повседневно уму обучение и упражнение.

Не дерзаю же излишним мне приличествующим плачевным воплем наполняти ушеса ваша, ласкавый читателю, но вящшыя прежде воспоминаемой всемирной радости, юже спаситель мира подал желанию вашему, вождедех быти вестник усердный, ему ж душеполезной сией радости и всякого благополучия желател¹; молю же милостивно очес твоих на сия малейшыя труды обращения, иже аще и не красны, ниже преизбранна, но обычному твоему благоутробию да будут прятна. За сия же воздеяния³ не иного

¹ У Майкова — яко.

² Исправлено на «тмами».

³ В рукописи позднее исправлено на «воздаяния».

молю, яко толиким въздыханиям моим едино малейшее свое
присовокупить: умолит могущого възбудит от камене сы-
ны Авраамля, да нас снзбдит скорбми, окамененных и
умерщвленных в настоящей неволе, о ней же приличеству-
еть сие стихов написание:

Неволями смерть, се есть воскреснуть желаю.

Живо тело гроб ми есть, всегда умираю.

Скорб и печаль тяжцы умерщвляют,

В живом тело смертельным прахом покривают.

Но содержи сердце в руцех своих, боже,

Еже елико хочет, створити може.

Преклони к сей полезной странном благостине

От плачевной глубины здешной палестине

Возвести нас; плачевних странников бедственных,

Аки воскресить з мертвых скорбми умерщвленных.

ГЛАВА I

§ 1. Сибирское государство содержится в полнощной стране, по разделении математическом преоделенно в второй быти части, во Азии; нецыи же математики, иже предел Европы великую реку Об назнаменоваша, сии начало сего государства полагають быти в Европии, пределы же своими простирается даже во Азию. По сих разделению, и первопрестолный сего государства град Тоболеск еще в Европе содержится, обретається же под градусом 57 и 30 минут широты, даже до студенаго полунощнаго круга.

Здревле государство сие под областью российских монархов обретається; многолюдным же своим селением и пространным пределом многим европейским государством соравниться может, а яже в пределах своих дражайшыя содержать вещи, симми многия превосходить государства. Пределы же своими прамо взявше к полнощы касается до лдистаго окияну, оттуду же к востоку предел ея содержит Мангазея, Турухань окончивается, даже до Камчатской страны, юже вящше двадесяти лет обретше Россиане, покориша своему скипетру.

В пределах сих государство сие содержать зверей дражайших, различных родов: соболей, черных лисиц великия и безмерныя драгости, иже нецыи мраморами нарыцають, горностаи, белка и прочая звери, яже инныя европейския государства не имеют; сим паче инных преславно изобилием, и не толико всю Европу, но Азию, Китайское и иния государства доволно сим изрядным украшением наполняют, обаче предел тот аще и дражайшыя содержать вещи — бесплоден есть, и земля (во многих)¹ тамо² (местах)¹ никаких плодов земных не произносит, зане вся вящше приле-

¹ В рукописи вставлено позднее над строкой.

² В рукописи зачеркнуто.

жит студеному кругу, и ничто же яко дивое зелье прорасти может. Премногим же предел сей изобилен рыбными ловли, ими же недостаточество в пищи вспомагает изобилием разных родов рыб и зверей, иже сими питает жителей своих и до зела удовлетворяет.

К западу простираются пределы своими даже до степей Мунгалских, Контайшыных и Аюкиных, иже называются именем тамо владычествующих над собою князей, яко же от Контайшы — Контайшины, от Аюки — Аюкины нарицаются степы. В сих пределах исполнено государство сие изобилием плодов земных, самородной по озерам соли, довольным умножением скота. К полудню предел содержать Иркутск и Селенга, иже приседить над некою отногою морскою, толико пространною, юже здешнии граждане великости (и глубокости)¹ ради и содержания зверей морских, нерпы и прочая, нарицають Байкал море; за сим Нерчинск град, а (наперед)¹ Якуцк пределы своя с Китайским государством окончевають. Сей убо предел преизобилен земного многоплодия соляных озер и изобилных рыбных ловлей, преизобилное умножение скота и на препитание человеческое всякого доволства, а понеже до славных Китайских зближается стен, содержит с тем славным государством Китайским вся торговля промыслы, пременяя товары своя сибирския: соболи, горностаи, белку и прочая. Оттуду же превеликия богатства злата, серебра, драгих камней, шелковых парчей, сосудов каменных избранных и прочая.

В сем полуденном пределе и в своих недрах земных содержать различныя руды железа, меди, свинцу. Отчестей же руду содержать серебра и злата.

§ 2. Особнейшыя же вещи, еже паче иных государств в недрах своих имеет с премногим удивлением, всякому искателю достойна суть видения.

Содержит государство сие в недрах своих земных: кости доброты и красоты единыя с костми слониовыми и вящше, зане слониовая кость иногда от горячести каковой желтеет, но сия никогда чистости и белости не пременяет; великостию знамениты, бывають бо длиною в три аршина и три четверти, толщиною в четверть и вящше, подобием же аки роги якия.

Обрытаются сия наипаче в пределах полунощных, иже прилежать ко Лдистому окиану, в Березове, Обдоре (и в

¹ В рукописи вставлено позднее над строкой.

Туруханском)¹, найпаче в Якуцку, обычно же взыскуются при морских брегах и местцах песчаных здешняя палестыны. Граждане обще нарицают кости сия маманта зверя некоего земнаго. Но о нем различно разумеют: глаголют же нецыи зверя сего быти земна, иже влагою землею жить и в пещерах земных обретается: найпаче в влажных; сухого бо и зрачного воздуха блюдется зело, и глаголють, яко егда киим случаем пещера его упадет, и изыйдет на воздух, в влажную же скоро не обратится пещеру, тогда воздухом скоро убивается и погибает и тако оставляет кости. Нецыи хотящий повествуемая достоверием утвердити тако подобие его изъясняют быти: высотой трех аршин, длиною пяти аршин, ноги подобни медведя, роги оныя крестообразно сложены на себе носяща, и егда ископывает пещеры, тогда согibaется и простирается в подобие ползющего змия. Нецыи сему противно разумеют и глаголють не быти существом, зверя сего мамонта, кости же сия мнят единорогов или иных неких зверей морских, во время потопа Ноева водою нанесенная и осохшая на земли, древностию же в землю вселшася. Но се тщетное разумение, зане кости сия некия обритаются: зрачныя, светлыя, чистыя, ветхостию не истленны, множество же по всяко время собирается, коея бы ради вины вода толикое множество во едину палестину собрала. Разумети же тако: не земля ли естественне и самородне от себе производить кости сия, зане по зданию любомудрецов земля еже выше себе производить тожде в недрах своих иногда произносить, яко содержит верх себе соль: мееет же ю в недрах своих. Известные же се являются в странах государства Англичанскаго, яко земля в недрах своих произносить деревья, юже жителствующии тамо повседневно избритають и недостаточество свое в дровах вспоминают и огреваются сими; но се разумение иным не довольно. Иногда бо роги сия глаголють (яко)¹ избритають з гноем с кровию смешенным и в корени наполнены, еже есть знамение некоего животного, а не толико роги, но и кости прочая: ребра, главу и ноги избритають: костей бо сих самовидцы быхом; но от животного ли сия суть или от внутрности своих земля самородне произносить, или зверей неких морских, зане всегда при брегах мора окияна обретаются, — для различных и прекословных ведений, своим вниманием ничесоже не утверждаем: им же дадеся от премудрейшаго всея (тва-

¹ В рукописи вставлено позднее над строкой.

ры)¹ творца, вятше разумети их, свободно вниманию и разумению да будут сия.

3. Горы каменные в государстве сем обретаются превысочайшыя, иже произносит в недрах своих самородной хрусталь, слюду чисту; а найпаче наполненные толико каменем магнитом, яко довольно жители здешнии от сего хитростне испущают железо, еже чистотою зело израдно, избраннейшия же от него сосуди лития утворяють. В сих горах изобретають врачебное (надобие)¹, еже zde нарицають масло каменное, се подобием есть зело растворительно в воде, или в каком ином питии; вкусом содержит квас и сланость. Здешнии граждане употребляют пиюще его на вся недостаточества и болезни утробныя, и силу помощствующую в том узнают. Тоже от врачебных зелий земля сия износить зелие, обще всем гражданам страны сея добротой и силою известно и славимо есть, нарицають же зелие сие зверобоя: имеет цвет желт и силу содержит уврачовати всякия побои и уразы, и зело в том славимо есть.

4. Москус здешний граждане нарицають мскус: сей всю Европу благовонием своим улаждает, найпаче сие государство сим довольно наполняет: близко предел сих, найпаче в пределах Бухарских и Китайских, звер сей содержащий во утробе своей драгость сию пребывает. Подобием же глаголють быти зверя сего козлу дику, иже в степях диких обрывается, зело же безмерной легкости и опасения и не скоро удобен впасти в руки промышленником, и толико во время весны улучають, смещению бо ради бегая по степам утрудиться: по обычаю же природы своей егда уснути хочеть, главу свою в живот подгибает, найпаче нос свой прямо в пуп влагает и усыпает, и в то время улучають промышленники удобно сего убить. Убивши же изымають пуп сей содержащий таковое благоухание, иже вятше в время сие наполняется благоуханием, и сими дражайшими вещами сие украшается государство.

5. Многолюдствием зело довольно государство сие различных родов и дивных языков, от них же мнози суть безвестны в Европе, яко: Тунгусы, Остяки, Отяки, Якуты, Самойды², Брацкие мужики, Пегая орда, Киргизы, Калмыки и прочая в совершенней и совершеннейше о сем государстве и жителствующих в нем народов известие древнейша-

¹ В рукописи кем-то позднее вычеркнуто.

² В рукописи на полях вписано позднее «самоядцы».

го некоего о сем государстве писателя приводим свидѣтельство, еже есть тако.

6. Сибирская полунощная страна на восток, от царствующаго града Москвы расстоянием с дву¹ тысящи верст; облежит же камень превысочайшый, яко стена, и толикия высоты, яко иным холмом досязати до облак небесных. На сих же превысочайших холмах растутъ различная дрѣвеса; кедри и прочая, в них же и многоплодни умножаются звѣрие различныя: иные угодныя в снѣденіе человеком, иныя же толико на украшеніе и одеяніе прилично. Премудростию же всея твары творца из сего камня сладкіе воды изыдоша, и потокоша реки, иныя к Россійскому государству, а иныя в Сибирскую страну: еже есть первая Тура, по сей жительствуютъ народы вагуличи, языкъ свой особенный имеющ, содержатъ зловерьемъ поклоненіе идоломъ. В Туру впадаетъ река Тагилъ; другая Ница, и за едино совокупленна. Обаче нарицаются первымъ именемъ Тура, первенства ради. Отсюда входитъ внутрь Сибирскія страны; по ней же живутъ Татарѣ; впадаетъ же в реку Тоболъ, Тоболъ в Иртышъ, Иртышъ в великую реку Обь. Но над симъ всеми реки живутъ языцы: Татарѣ, Башкири, Калмыки, Пегая орда, Остяки, Самоиды и инныя неведущіе бога, и много различнаго зловерья. Татарѣ злочестіе Махометаново содержать, (а инни идолопоклонники)². Калмыки праотецъ и старейшихъ уставленіе и преданія содержать, в зловерьи идолопоклонническомъ. Самоиды, Пегая орда, Остяки поклоняются идоламъ и боготворять руку делъ своихъ, чающе отъ сихъ благопріятіе имѣть и содержаніе житія своего: и ничтоже ядять прилично ястію человеческому, но вся мяса суровыя и кровъ пьютъ, яко же воду. Доселе суть сего древнѣйшаго историка извѣстія о семъ Себерскомъ государствѣ.

7. О древнемъ же правленіи сего государства воспріяша веденіе и отъ литописцовъ татарскихъ, яко здравле правительствовашеся князьями зловерія махометанска, и первовладычествующій престолъ ихъ бѣше на рецѣ Ишими, иже в Иртышъ впадаетъ. Первый же князь, названный Онъ, властителствоваше на Ишими, (иже)² отъ некоего (же)³ своей власти подручнаго, именемъ Чинчина, убиенъ бысть. Наследникъ же престола отча, сынъ князя Она, именемъ Тайбака, отъ убійства Чинчинова некими рабы своими сохрѣненъ. И житіе

¹ В рукописи позднее переправлено на «три».

² В рукописи вставлено позднее надъ строкой.

³ В рукописи зачеркнуто.

свое на долзе укрываше блюстителством рабов своих, донележе приемшы хищением престол Чинчин¹ влодичествуя сим уведа, яко Тайбука, сын Она, еще в живых сохраняется; посла счастию и любовью снискать сего и привести во двор свой, иде же Тайбука являшеся Чинчину яко добронравен юноша, сниска себе такову у Чинчина милость, яко ему всю первоначалну власть над своим вручи воинством. Тайбука же нетще содержа власть и правление над воинскими силы, поиде с силою воинства по Иртишу и по великой реки Оби, и многия тамо оружием Чуцкия народы изби и покори властителству Чинчинову; и сей перво введе и разшыры в пределах сих полуношных власть княжения зловерыя махометанска. За труд убо свой и верность Тайбука умоли Чинчина особная себе отвести пределы; сего же прошению соизволи Чинчин и отпусти Тайбуку, аможе хоцет. Он же избра себе селением положитися своим на реки Туры, и тамо со улусы своими седше постави град (иде же ныне Тумень), нарекиши он Чинчидин. Умершу же без наследия Чинчину оста все владение и княжение Тайбуки, и владычествоваше он не долзе умре. По смерти Тайбуки влаеть прьме сын его Ходьза, по нем сын его Мар; сей воспрят в жену себе Казанского царя Упака сестру, от нее же име два сына, Адер и Абалак. Но сии свойственною и обычною смертию погибоша: толико оста Адерево наследие сын Магмет. Отца же их Мара, а зятя своего цар Казанский Упака уби и повлада все княжение Себерское.

8. Откуду наречеся государство сие Сиберское, известие неции тако предлагают. Сын Адеров Магмет вожде свое пряти наследие от руки убившаго отца его Мара, поиде бранию с единомысленники своими на убийцу отца своего, царя Казанского Упака, и победивши смертию погуби его. Владычество² же свое воспръемшы град свой Чинчидин разрушы. Преселишеся оттуду и поиде внутр Сиберския земли и постави на реце Иртиши град и нарече Себер. Устави же граду сему бити первоначалну и царствующу граду. От него же, яко первоначалнаго и царствующаго града, и вся страна проименовася Сибер. Обладаящу убо сим княжением на долзе род Магметов до четвертого наследия, донелиже прииде от Козачей орды Кучум Мартазиев и покори оружием своим под область свою все княжение, а

¹ В рукописи везде Чинчин, вместо Чингина.

² В рукописи «владычесто» — вероятно описка автора.

наследие Магметово искорени, погубивши царствующих князей Себирских Етичера и Бейбулата толико бегством спасеся сын Бейбулатов, иже убежа в Бухарию; Кучум же первым наречеся царем Сиберским, и высокоумне владычествоваще, последним же престола сего бысть всевышним бо сего устроением, иже престолы сильных сокрушает, в немощи же всемогущества своего из'являет силу — на сем Кучуме нача окончевати зловерных царей во Сиберы владичество: благочестивому же православно Российскому отселе вручися скипетру. Ибо

9. Ермак некий, Тимофеев сын, перво преиде от Дону на реку Волгу и тамо упражняшеся разбоем, многия иностранных люди, персидския, кизылбашския купцы и прочая разораше, от сего государствам купеческия промыслы и прибыли разоряхуся. Между же государствам нестроения, смущения и миру разорения зачинахуся, казни же на таких от Российскаго государства налагаемыя бяху. Надлежащей убо близ себе казни и сей Ермак убося, бежа с единомысленники своими в Часовую реку, сию же в ныня реки, ими же внутр Сиберския земли текущими вниде, водным плаванием внутр Сиберскаго царства, и малою дружиною в пяти стах и сорок человек силнаго сего Сиберскаго царя Кучума побиди и изгна от престола. Пооблада же Сиберское царство, видя же себе маломощна толику силнаго государства десницы своими содержать тяготу, наипаче иская преступлению своему прощения и милости государей Московских, покори его Российскому скипетру во дни правящаго Российским престолом царя Иоанна Василевича, иже прят под область свою от воплощения Сына божия 1584 году. Отселе нача и разширатися Российским правительствующим скипетром сия страна.

10. Тогда же крепкому и страшному в стране сей Ермакова оружию повинуся княжик Остяцкий, именем Бояр: под область Московских государей приведе всю свою обладающую страну, о ней же нам вяще подлежать известить. Пространнейшая обще о Сиберском государстве объявления оставляем, мняще быти сими довольным желательному сих искателю. Хотящему же вяще известитися в особеннейших гисториографах да обращеть, мне же толико повелением вышшей власти преодоленно Остяцкую сию страну известну явити миру. Егда прежде тмою неверия кумирслужения помраченную видевши, ныне же просвещенную светом истинным евангелской и толикой роду сему благодати божьей, светлое явися познание, яко древним

неверьем слепотствующему дадеса свышше узрети немерцающий свет и познати истиннаго бога всея твары творца.

11. Страна убо сия Остяцкая начинается пределы своя не в далеком разстоянии от первого престолнаго града в государстве Сиберском Тоболска, иде же Тобол река (от нея же и Тоболск град наречеся), сошедшеся с рекою Иртышем, в едину протоку происходить в велику реку Об. Первое убо по над Иртышем страна Остяцкая начинается селение свое яко тихим плаванием в трех днех от Тоболска достизается, простирается же по Иртышу даже до устья, идеже впадает в великую реку Об; отпуду распространяется своим селением в верх по Оби даже до Нарима, а яже вниз по Оби вземше в широту страну сию обдержит селением своим. Многия речки, иже прамо от востока приходить в Об, сия же суть Куноват, Полун. Вся же сия исполнена многолудствием народа сего. По другой же стороне прамо от заходу Обь, Сосва, Лапин, Конда; идеже преоделают Остяцкую страну Вагуличи; вниз же прамо по Оби, даже до Березова и до Обдоры и до самого устья Оби, сей народ обдержит селением; тамо же преоделается Самоед, на самом устии, иде же великая сия река Об впадает в морскую губу, юже нарицають zde Тасовскую.

12. Губа Тасовская зело есть пространная, льды многими искони наполнена, яже зрятся — аки превысочайшыя горы, никогда же и летнего времени теплотою солнечною свышше не распушаются, но искони и вовся тако пребывают, иногда мало сокрушаются волнами и ветры носимы по широте губы сей морской, зане пространну сию великия реки Оби и прочая наполняют и распространяють, сии бо zde и прочия речки в едину губу сию собираются Пир, над им Тас, от него же и Тасовская губа наречеся.

13. Преоделает же губу сию от мора окияна камня, иже между собою попусти быть губе сей, и сходить в самое Лдистое окиян море, еже прамо исхода сего нарицают латински фрепум, греческий Босфорус. Сие есть утеснение мора, зане от губы прилежит камень, а от другой страны утесняет Новая Земля, льди же от обоих стран превысочайшыя простираются по окияну: от полунощи к востоку на сто и вящше миль, яко и самыя далныя Камчатския страны иногда ветром носимы досязають. О льдах же сих исконных разумеють zde нецыи бити та нетленна, иже никогда не истлевают, но се неудобна, ниже могут быти сия: аще бы было тако, то искони от создания мира от влаги и снежного слияния, мразом счиняемая, превознеслися

бы висотою самых досязати небес и толикою великостию воспяли бы исходящам водным входы. Но по вседневным искусством зрым умаление и умножение здешних рек, и посему разумеется лдом сим истлевати и окончеватися от воды самая; се же ясно зрым яко внутр себе вода лед погубляет, — егда бо мразное что в студеную полагается воду, тогда вода свойственную себе влагу и студень вытягает и истребляет лед, тако и zde; а може глубочае лды сии отягченны впускаются в воду, толико вода влажностию своею студень и мраз от'емше, самый лед истребляет, и таким видом разумеется умалятися лдам сим, аще не с высоты, обаче снизу, от воды умалются оныя, так на губе морской, яко на самом утеснении окиян мора.

14. К сему утеснению морскому прилежащую Новую Землю аще и многия совершенным известием проведать желажу, обаче зельной ради стужы и жестока убивающаго тамо воздуха не возмога мнози же аще и дерзнуша сего искусити — погибоша. Остяки, Самоиды касаются пределом ея. Обаче оныя глубочае внутр ея вступити не дерзнуть и не возмогут. Аще же и близ ея касаются и тамо для промыслу на зверы бывають, иде же всякаго зверя премногое доволство: песцы, елени и прочих зверей, множество же костей рыбных промышляют. Обаче сего полуночнаго от тоя Новыя Земли исходящаго ветра с великим опасением тамо пребывая блюдутся, и егда узнають исходяща, тогда прежде исхода укриваются в некия пещеры, вертепы и ямища, иде же не так жестокостию своею досязати может, исхода же его преди узнавають — частым тамо пребыванием обыкоша; аще же не сокрившаго обращеть, тогда всего жестокостию своей об'емлет, поражает и убивает.

15. Аще же в сей Новой Земли жительствоет разумное человеческое создание, несогласно глаголють о сем; иныи самовидцы оныя Земли глаголють видети созданную человеческую красоту, гласа же не слышали, ниже разговоры каковыя имели, толико зрением очес, акы стень человеческую видети досязаша; иныи же тояжде земли самовидцы противо вешають и инако свидетелствуют быти сему, дабы жителствовать могла тамо разумная твар. Се же и по самом естеству мнится неудобно местце житию человеческому; но сия неудобно ведению оставше, паки до предлежащей обращаемся Остяцкой страны и о народе сем, откуда в сия страны вниде.

16. Егда от древних начали и происхождении и инных

каких, аще и знаменитых миру народах взыскуется, удобнее бывает в неведомую безвестия входить пучину, ниже кое о древности их из'яснити ведение древностию, бо аки тмою покривается аще и писменны аки светилы миру древняя из'ясняют; и показывают но сих мнози народы прежде не имяху, но последним временем та изобритоша, колми паче о сем дивем народе и о их древнейшем происхождении нудобно получить кое древнейшее известие, заче и до сие сии писмен никаких не имеют, иностранным же гисториографом аки укрит и утаен бе в пустынных сих селениях народ сей. Ясно же является, яко не сей первоначалне жителствова в сих палестинах народ, но откуды¹ иных преселися zde: здревле бо zde вниз по Оби и всей стране жителствоваше народ Чюцкий. Но сей тако погибе, яко ниже вещь какову памяти своей остави, толико оставаша знамение пагубы их некая ямища, иже обретаются в сих странах Сибирского царства. В сию же погибель низведе их искони човекоубийца враг, ослепи бо я зле веровати некое во оном вецы уготованное им с боги пирование, его же омраченны лестию сердца желающе созидаху себе ровы некия пространныя, верх же полагаху кровлю на столбех, на ню же множество земли и камней налагаху, егда же поощраше лесь сердца их преселитися на иной век; и ускорится пировать с безстудным многобожием, тогда со всем своим именем домовники и чады собра вся во оныя ровы входять и подсекше столбы землею и камением убиваются и нисхождаху путем темным во тму кроmeshную и в вечное вместо пирования мучение. Досели же жители стран сих в тех ровищах и курганах знаходять премного золотых сосудов и сребра множество и прочая, зане со всем именем своим убивахуся и частию же сею пагубою, частию же Татарских князей, на Ишиме владычествующих, яко Тайбуки и прочих, о них же прежде воспомянухом, оружием избиены: тако погибоша яко не толико достойная кая вещь памяти их, но ниже язык оста в на речие последним родом.

17. Како же по сих сей Остяцкий народ в сия вселися страны наченше от дни святого Стефана Великия Пермы² епископа — известно есть: сей бо первый проповедник и просветитель во тме неверия, великой Пермы² бысть яко солнце светом боговидения тму нечестия и скверну идо-

¹ Очевидно описка автора вместо «откуда». У Майкова — от инуды.

² В рукописи исправлено на «Пермий».

бесия от стран Великия Пермы¹ начат прогонити, тогда мраком идолским одержимыя Пермяне света истинны евангелской благодати божией бежаша в сия полнощныя страны, укривахуся zde, где и доселе с тмою идолобесия пребиваху.

Се же известно есть и от повседневнога, яко сей народ от Пермы преселися, зане и язык их яве творит, вси бо сии пермским глаголють наречием, аще же не все свойственным и непряменным наречием Великия Пермы¹ глаголють, обаче се бысть егда умножишася сии людие по преселении своем от Пермы¹ и разыдошася zde по различных тех странах, изминиша и язык свой: едины бо, иже по Иртышу селения своя имеют и всегда обхождени имея с Татары, измениша язык свой пермский и премениша татарскому наречию; друзии же, иже по Оби вверх яко в далныя разстояния от своих удалишася и имея обхождения с различными народы о Калмыки, Пегою ордою и прочими, сии зело измениша язык свой, яко мало что с пермским согласуют наречием, и с великою трудностью едины других между собою наречия заледво узнати могут, и то мало что.

Сии же, что вниз по Оби, непряменным глаголют наречием пермским, зане сии егда чрез Камень, иже от Пермы прилежить, преидоша, тогда не в далния страны удалишася от Пермы¹, но близ предел оныя пребывают, и всегдашния с оными имущи обхождения, сохраниша неизменно язык свой пермский, им же аки явственным свидетелем известно является народу сему от Пермы¹ произыти. Удивлению же есть се, яко в том языке многа имена латинска обритаются, и едино значит, что и у латин номен юва глаголють — прийти в помощь: у латин же тожде знаменуеть помози; но сего ради свойствие различных языков в неких наречиях обретается — безвестно есть.

18. А же не Пермян, но Остяки, zde страна сия их знаменована мнится быти: яко от Россиян сие наложися им звание. Оны бо нарыцають себе Хондия, или яко неции глаголють — Кондия, страну же свою Хондымых; вина же званию их Остяки: первое мнится быть во время егда от света благодати божией и крещения святого, во дни святого Стефана Великия Перми епископа убегоша, тогда Россияне, видевшие их идолобесия останки, укрывшиися из Пермы, нарекоши их Остяки, аки бы останки; второе же мнится быти и се, яко же вси здешнии полунощныя наро-

¹ В рукописи исправлено на «Пермы».

ды от обыкновений своих нарекошася сыроядцы — от сырождения, тако и сии от нравообычая своего, зане народ сей упражняется рибою и от повседневной сей пищи ничто же вяще сущу во устех их, яко ости рыбныя, от них же мниться быть яко название се Остяки, и наложиша Россияне.

ГЛАВА II О ЖИТИИ, ОБЫКНОВЕНИИ ГРАЖДАНСТВА И ПРОЧЫХ

1. Народ сей в жытии своем нерадив, необычен мниться быти, аки последний от людей всего мира: обаче подобен лице зрением красоте нарядом европейским; ниже бо зверообразен, ниже коею черностию одержим, яко прочия народы: Ефтиопы, Калмыки. Возрастом знаменитых немнози обретаются, но средне возрастом; очес малых, легкостию знамениты, в крепости славими немнози. Зело же прост и гражданства всякого чужд, во всих¹ своих обычаях наченше от первых предел жития их.

2. Аще обще един есть путь всим¹ родитися, внити в мир и прейти от мира, обаче при таких случаях, различна² народы разныя имеют обычая: иная по закону, яко иудеи и махометане прирожденный, обрезание имеют; иная же и гражданство уставы обучения и обхождения пирование и иная знамения радостная. Но сей народ ниже законная, ниже гражданская употребляет обычая: егда им родятся чада, тогда бедствующий невежа Остяк недоумеая родившемуся отрочати наложити имя и нареки е, но исходить от дому своего, иская путь шествующих в близкости себе християн: иногда по случаю обретши, молит я назнаменоват рождающееся каким именем, и посему множество случыся зрети русскими именами нарицающихся в своем их зловерии. Егда же случай недоумению его не подает помощи умолити изыскать себе у каковых людей имени, тогда что первое узреть изшедши из дому: птицы, звери или что ни будь, тем именем родившееся нарицает. Имеют и сей в недостаточестве обычай, яко по числу рождения нарыцают своя чада: первый, второй или третй — сын, женскому же

¹ Исправлено на «всех», «всем».

² В рукописи позднее переправлено на «различные».

полу никаких имен не налагают; егда же в супружество приемлется тогда налагаются имена ей своим наречием: анка, се есть жена.

3. Жены их имеют при рождении своем аки бы законное уставленное, еже восприяша от нравобычаев старейшин своих: имущая бо близ время родити исходить от общего жилища и входить в некую особную хижину, иде же мужеск пол не имати входить; егда же родит, тогда три недели и вящше должна в оном пребывании удержатися не входя тамо, иде же мужеск пол пребывает; окончавше же время надлежащее, огонь возгнетши вместо очищения, чрез оный трыжды прескочивши входит в общее пребывание мужа своего.

4. Аще обще всему миру десница вышняго предустави предел в болезни родити чада, zde тояжде всемогущества его десница призри рода сего. Острейшее и нужнейшее паче естества человеческого жития мнится, яко снабди и облегчи тяжесть сию. Жены бо их обременены, иногда зимнего времени (яко zde под студеным кругом зело люта зима бывает), принужденны неких ради нужд от жилищ переходити на иныя места. Случается путь шествующим родити на пути, но сим препятиям¹ недугом не удержать пути своего: рожд'шееся отроча и болезнь в рождении тогожде часа снемши от земля, отерши снегом, идеть в подлежащий путь. Отроча же полагает себе к грудям за одежду, еже есть налимни кажаны ис кожи рыбы, нарыцаемой налим, обычно утворает себе; толикой же есть теплоты одежды сия, елико бы на жестоком мразе без инныя одежды содержит теплоту холстяная рубашка; егда убо и паки от жестоких ветр поражаемо отроча начнет вопити, тогда и паки в снег повергшы отирает и тем облегчает жестокость мраза и ветров. Сим же и обучевает во острое и жестокое житие, яко сие добре истинствоватися может. От обыкших терпению, не бывает терпение, и вящше нрав и обычай, ниже самая природа может.

5. Прост и дивный народ сей вящше нравобычаем своим звероподобен, чуждает'ся, избегает всякого обхождения с иными гражданы, обykl вящше в пустынных обитати местах, иногда бо едина, иногда две юрты, еже есть жилища их, в пустом поставляют месте; бывает же и множество юрт в собрании: обаче сих что близ селений градов Тоболска и протчих обитають, и имея селения своя, с граж-

¹ Исправлено на «препятия».

даны мало что обычны; а яже в далния страны и пустыя удалишася, сии зело дивий. Обще же все никаких писмен и учения не имеют, ниже прыемлють; сего ради ниже уставления какова, ниже законоположения содержать, но правителствуется естества законом, иже есть природное познание зла и добра, и сими противно себе дело узнають, зло и неприлично. Содержат же твердое основание естественного закона, междоусобное друголюбие, на сем бо закон естества полагается¹ зане е же² искореняеть друголюбие, разораеть твердь³ естественного закона, яко же убийство и инная противозаконная искореняють друголюбие, разораеть твердь⁴ естественного закона. Но сей народ остяцкий добре храняще⁵ естества закон и многия на сем утверждаху добродетели, не слышится убо между ими крадеж, убийства и инных обид друг другу содевающих: однако же, не без злоключения какового, приключается бо иногда противозаконная, но на таковых творащия зело жестокой и от среды себе извергають.

6. Паче же всего мнози хранящии суть истинну иногда бо нужд ради своих одолжается некоему заимодавцу, по заключении же неким впадши в крайнюю нищету не имея чым должное отдать; заимодавцу же иногда случиться не утвердившу ни писанием, ниже свидетелми долженствующаго себе, древностию же замедлившу не ищеть. Обаче сему виновный должник острою и коварством отвестися ложне сокрытиса или утаити себе но во истину рекшу, и простоумием своим принесше вину не имея чым должное отдать жену и чад своих в вечную заимодавцу предаеть работу, и таким обычаем древностию пришедшая долги по прародителех и отцех своих никакова имения наследницы не прыемше — заимодавцем своим истинствуют и отдають должное без всякаго рвенія⁶. В такой убо простоте и беззаконии хранящиса многия добродетели приводять мне помянуть и узрити в сем народе, рекше⁷ иногда Апостолом: яко беззаконна бывше, обретають закон хотящий добре творити.

¹ В рукописи это слово «полагается» зачеркнуто, над ним другим почерком написано — «содержится».

² В рукописи исправлено на «зане же».

³ В рукописи исправлено на «тверд».

⁴ В рукописи исправлено на «тверд».

⁵ В рукописи позднее исправлено на «хранящи».

⁶ В рукописи слово «рвенія» зачеркнуто, надписано «ухищрения».

⁷ Исправлено на «рекши».

7. (Понеже писмен никаких не имеют)¹, промыслы же своя и обхождения с российскими людьми содержат, и в нужде своей помоществования от них употребляют. В (место же)² заемных писаний (и кобалах)³ иногда принуждены знаменем неким руку свою подписать. Тогда употребляют сего обыкновения, имеют знаменья некая: или взоры на руцех и персех, или на нозех, яже в различныя виды и черты черностию сие изображают еще здетска руце или нозе или на персех иглою до крове избодше сажаю с ыными утварими тако крепко натирають, яко сотретися до кончины его не может. И сих употребляют знаменья⁴ яже вместо подписания рукою своею черты своя выписуют и заемная утверждают писания.

Не толико же се имеют сего ради употребления, но почитають се за украшение некое, и женский бо их пол такожде руце себе изпещрають и украшають тоеюжде единою черностию, но излишше различными виды и взоры (селных)⁵ птиц и зверей сие изображение изображают.

8. Не толико же сей народ писмен не имея, яко же прежде вспомнухом, но ниже коего хитростнаго рукоделия⁶ употребляют. Обще всем едино рукоделие, стрелянием⁷ зверя (убивають)⁸, ловление птиц, рыб, ими же себе препитать может. Сих убо хитростей и чада своя изучает и от младых ногтей приравляютя к стрелянию из лука убивати зверя, к ловлению птиц, рыбы (обучают их)⁹; ничим бо иным чрез все житие свое не упражняется, яко сим единым промыслом, и таково хитростно в своем рукоделии изученны, яко всяк в младости своей изучися лук себе из древа и стрелы сам делает и найкрепчайших зверев: медведя, лосей, еленя убивать, тожде дражайших соболей, лисиц, белку, птиц всяких, не толико на воде плавающих, но по воздуху летающих, в самом летании стрелами улучают, и се обще всих едино рукоделие: не желают яковых хитростей изучитися, сим бо довольны, им же могут препитати житие, но вящше же полагаются в ловле-

1 В рукописи исправлено: — «Они писмен бо никаких не имеют».

2 В рукописи вычеркнуто позднее.

3 В рукописи вычеркнуто позднее.

4 Позднее исправлено на «знамений».

5 В рукописи вычеркнуто позднее.

6 В рукописи исправлено на «рукописание».

7 Позднее исправлено на «стреляние».

8 Позднее в рукописи вычеркнуто.

9 Позднее в рукописи вставлено над строкой.

нии рыб, оных бо множеством здешняя палестина свободнейшее и скорейшее жителем своим дает препитание.

9. Паче всего повседневная их пища от рыб; зане скорее сие имети могут, и всегдашним ея употреблением питаются. Летним убо временем жителствуют при водах, наипаче при великой реки Оби, яже своим пространном расширением множество различных родов рыб содержать, не только жителей своих Остяков, но и всю сию палестину доволством изрядных рыб питает; облежашии же ю бреги преславный суть доволством зверя на сих бо частый лес, ретко равный местца но частыя ровы, долины, самородныя, аки рукою человеческою ископаны. Темнота убо сих мест питает множество зверей, и весма всем доволством сия преславная река питательница есть Остяцкому роду. Приседая же сии чрез все лето упражняющиеся ловлением рыб, и якоже нецыи в хлеботордных местах собирают плоды земныя, прыготовляя на зимнее время сими питаются, тако и бедствующий Остяк в пустых бесплодных сих местах рыбы на всю зиму собирает и своим обыкновением рыбу изрядную, муксун названную, и прочая, без соли тако усущуют, что чрез всю зиму содержатися может. Нарыцають же сушеную поземы. Егда же хотять себе сладкоястием насытить, тогд'а употребляют жиру рыбиего, еже в больших сосудах берестяных держат, сего же взявше омачивают поземы своя в сытость сию и сими приятными себе сластями доволны бывають. Иногда доволно жиром самым напаяють себе, особеннейшее себе почитають избраннейшее ястие, еже варку нарицають. И толико сие в началнейших прыготовляются во время пированія страннаго их, се же сице утворяют: взявше потрохи¹ от разных рыб, не очищая, оные со гноем в сосуд каковый полагають, таможе доволно жиру вливши, на огне смажить, даже очернеет. Тогда снемше услаждаются сими сластями и мнать, яко такового сладкоястия нигде обрести не могут. Аще самой смрад ястия сего далече от себе всякаго обращает, обаче им обыкшим сладко, приятно есть. Се же за обычай им есть живу рыбу взявше от воды ясти, наипаче же мнать полезнейшее здравію сыро с кровію ясти, неже уваренная, или печеная; зимою же мразня рыбы паче всего приятны вкушють.

10. Скудость в пици и недостаточество воспоминает доволно множество (водных)² птиц: лебедей, гусей, казар-

¹ В рукописи над строкой — «утробы».

² В рукописи вычеркнуто.

ки¹ и разных родов птицы. Великия бо zde воды и блатные места, угодная же умножению их: производиться много: плодно, яко довольно скудному народу сему питатися мощно. Упражняють же ся ловлением оных птиц летняго времени, наипаче же в последних числах июня. Зде бо в то время птица лишается перья, к летанию же немощна, в довольно Остяку попадает препитание. В сие бо удобное время скорая старья с птенцы уловлять могут осенним же сим² временем тожде ловлению птиц присидять, и тогда довольно промысл в ловлении их имеют, зане в то время переметы или сетми, на то устроенными, множество птицы уловляют; зимним же временем пищу и промысл держать зверя убивать, еже и обычным оружием из лука всякаго зверя убивають; мяса же всякаго зверя: медведя, лисицы и прочая ядять³.

11. Яко же бо всех сия великая река Об препитанием и пищею воспомогает Остяков, тако и жажду их утолить довольно есть, зане иного пития не имеют, обскою толико удовольяють себе водою. Паче же всего употребляют табак китайскаго, его же нарыцають шар. Сего над вся дражайший и нужнейший, здравью же своему мнать быти полезнейший. Употребляют же сего необычно: мало воды в уста взявше, чрез воду дым в себе глотають, ни мало от уст испущая, и тако оным поражается, яко весь трепещатрассется, бледнеет; иногда падает аки неистовством и черною поражен немощию, донелиже прииде в себе. Обаче же за искуснейшее и полезнейшее себе содержит врачевание. Употребляют же сего все обще мужы и жены, и чадом своим младым сего же уделяють врачевания, издетска поправляют сему, зане сие употребление табаки есть им сею помощию что мокроту природную, умножающуюся от повседневнаго ястия рыб и жиру рыбьяго, истягает тот табак и высушает мокроту сию.

12. Нерадивый же сей народ нимало имеет о имени своем попечение. Жилища своя юрты имеют на двое: летняя и зимняя; но сия вся немногим иждивением угоднаю себе утворяють: яже суть зимняя, сии обычно пры лесах полагають, созидають же я четвероугольные, внутри оных около ложа своя имеют, посреди же огонь полагая: без-

¹ В рукописи слово «казарки» вычеркнуто и над строкой вписано «уток».

² В рукописи вычеркнуто.

³ В рукописи слово «лисицы» вычеркнуто, а над строкой вписано «лося, еленя».

престанно умножают и присядят сему, согревая нагость свою. Летным же временем при водах поставляют бере-
стные юрты, походящие яже с места на место без тяже-
сти со собою переносити может; таким'ждо обычаем созы-
дают толико не тако огонь, яко дым безпрестанно хврастием
умножает для рыбы, юже усушают на зиму: понуждает
же скудость и нищета их зимным и летным временем с
места на иное селение переходити, ниже удержать неудоб-
ное лютые зимы время, ничтоже бо противу возбранить в
снегу, или в разселинах ледоватых утворает себе жилище
и пребывает, ниже домашних вещей собрание, сосуды и
прочая, отягчаяя тяжестию своею удержать от частаго
преселения, но сие обычное его собрание — сосуды бере-
стны; главнейша яже и нужнейшая — сети, стрелы, лук,
лотка; не у всякаго же топор, не до зела обтягчают его,
но вящше нищета такой его обучает легкости.

13. Умножение скота и воскормление овец, коров, ло-
шадей не обретається в них, ниже о сем попечение каково
имеют, но весма крайней прилежать скудости; инии же
мощнейшии множество еленей содержать, аки домашний
скот, их же употребляют вместо лошадей, найпаче ску-
дость в сем и нужду еленми удовлетворять, и во вся путь
шествия своя еленми отправляются. Камо же путь свой
похощеть имети, еленя заложа в сани идеть ноним¹, на то
особныя устроят, юже нарты нарыцают. Обще же все
не толико еленей, но псов употребляют в путешествие и
по пяти, и по шти, и дванадесять до единых нарт закла-
дает псов; нарты же сии в долготу тры аршина, в широту
пол'аршина, зело легки. Полагают же на сии толикую тя-
жесть, яко не возможно верити, чтобы тяжесть сию подня-
ти мощно, и так скоростию в пути поспешити псами, могут
бо в день пятьдесят и вящше ускорити верст. Не толико
же тамошние жители, но и всяк преходящий пришлец
еленми и псами путь свой zde отправляет: инако бо ради
многих и высочайших снегов невозможно, зане лошадь в
тех снегах тако погразнет, что ниже изыйти возможе, елен
же и пес легкости ради своя не погразают.

14. Остяки, а найпаче самоид, не толико зимнего време-
ни, но и лети употребляют саней, но на летнее время особ-
не устроят сих; полозья подбивают кожею еленею, юже
взимают с самых голеней елених, и подбивают оныя,
ими же касаяся земли гладкостию сию легчае и скорее по-

¹ У Майкова — «коним».

спешней бывают. Легкости же так безмерной суть, яко единою рукою возможна поднять и бросить на воздух. Сими не толико по земному пути возимы бывают, но где набегнуть воды и болшии реки — пускаются безопасно. Елень бо со оными чрез реки переплывая перевозить оныя и сидящего на них.

15. Земля аще всему питательница и многия израдных плодов изобилием ущедряет, обаче сему народу скудна подаением, зане дивиим питається зелием, а плодов никаких не преизносит. Сего ради не имеют земледелия, ниже употребляют каковыя семена, но сим довольны дивым корением, что земля под студеным кругом с камня мразом заледво могуща есть и сия произносить. Жены их, не имея конопель, нужду и недостаточество свое удовлетворяют полным зелием: от кропивы бо зелныя хитростне истягають нити, из сих холсты утворяют. От них же соделовають себе пологи для сохранения комаров, за множеством бо комаров, мух и прочих, невозможно без пологов пребыть; сшивают же себе и рубашки от тогожде кропивнаго холста и украшаютя различными пестротами, вышивая нитми разныя взоры.

16. Одежда их обще из кож рыб, найпаче с налима (еже есть)¹ подобен сому; тожде с осетра и стерлядей одерше кожу толико трудами своими умягчевают, яко могут все одеяние себе из них сошивают² обще же из налимей кожи — кажаны, с ыных же чулки, сапоги себе утворяют. Зимнего же времени мощнейшыи имением и нарочытыи с еленьих кож одежду и сапоги сшивают и верхнюю одеждею заедино главу и самого себе покривает. Се же противу зельной укривается стужы, нищета же и скудость не всякому такой свободно попускает имети одежды: иный бо и зимнего времени лютость тяжчайших мразов в налимем претерпевает кажане, и в таковой нищетной одежде исходить от жилищ своих в далныя страны пустыя, леса, промышляют звер соболей, дражайших черных лисиц, горностаю, белку, на которых вещех драгость всяк взирая, промысл и труды бедников оных снискаемую их же видя скудость, прилично сие помянуть им Овидия:

Собирает пчелы сот; но от трудов ясти

Крупница им дается, иным же вся части.

Нп себе сладость сию пчелы собирают.

Горесть трудов приемше, инных услаждают.

¹ В рукописи эти слова вычеркнуты, а над строкой вставлено «иже».

² В рукописи исправлено на «сошито».

Так и остяк бедный с премногими труды
Собирает драгость шуб, украшает людей,
Сам наг горкой нищеты вся поносит злости,
Вес скуден, една кожа, под кожей кости.

Зелная же скудость понуждает я от птиц, гусей, лебедей здирати кожи, яже по своему обыкновению выделывают израднo, болшия, истребившы перя самой толко оставше пух; трудами же своими кожу умягчивают и составляют шубы; сия же и теплыя глаголють быти, аще и скудость зелна преодолеваетъ, обаче красоты желанье понуди я особеннейшия для украшения утворати одежды, наипаче женский пол тщателен о сем: утворяют одежды своя иногда из сукон обычаем тем же, что и мужы, токмо должайшыя, даже до самой земли; украшают же цаты от олова в низу и наколо цату близ цаты покладая; оныя же суть излиянны в подобие взоров; на главах же имеют покривала из холста, вся различием цветов изшита и изпещренна, сим не толико главу, но и лице все покривают, да не явлена и зрима будетъ иностранным лепота лица ея, зане имеют се знаменья стыдения; аще от иностранных лепота лица зрима бываетъ; обще же все наипаче украшаются червленными одеждами, зане той цвет приятен им зело есть, от сукна ли или от камки, яко началнейших оных жены употребляют камчатых одежд; но всегда червленных.

17. Разньствие чына между има малое зрится, все бо в единоравенстве пребывают; толико се вносить им чына разньствие, егда кто имением паче иных знаменитейший: того за началнейшаго себе почитают и сиею титулою чести почитают его князь. Повинуются же от друголюбнаго себе произволения, вящше неже властью и силою законоуложения каковаго покоренны. Бываху же иногда природныя их княжики, но сих род древностию пресечеса; аще неции и остаха от племени рода княжеска, но не имеют первыя своея власти правления, ни дани от них взимають, ни правовластием судить иматъ, но вси за едино под правлением комендантов по городам указом царского величества уставленных обрытаются. Имеют же своя всяк княжик, пределы и по разных речках особеннейшая своя улусы; от рек же название свое себе употребляютъ, яко от Сосвы реки — Сосвинский княжык, от Лапина — Лапинский, и прочая. Сим обычаем чынов их власть и должность сия есть: дани от себе належащыя и от порученных своих собрать, принести в город комендантом и отдать в казну царского величества. Судов же главных никаких промежду собою не су-

дять, но властию комендантов, до какого приоуду какова волость принадлежить, суд и розправу окончивают; и дани от них, яже они своим языком ясак нарыцають, аще ли замедлят, наказанием и жестокостию исправляют.

18. Аще скуден и нищетою отвсюду одержим сей народ, но ясак или дани их дражайшыя, обаче труды их и промыслы премногии богатства в казну царскую собирают; зане их промыслов весь звер соболь, черными лисицы, иже дражайшею красотою своею из цены выходить, белка, горносталь, песцы, бобры и прочая различных родов зверы в казну царского величества приходят. И сими израднейшими вещми не толико во европейских государствах преславно государство Московское, но во Азии высокия славы есть, зане государство Китайское через торговые промыслы сими израдными вещми довольно наполняет, а отуду безмерныя собираются богатства: злата доволства драгих камней, камок, шелковых парчей, сосудов фарфорных: вся же сия едиными прежде реченными товары, яже от дани и промыслов народа сего имеют. Дани, им налагаемыя, сичевым чыном расположены: яже вниз по Оби, сии обложены вся кто луком промышляют в един соболь знаменитый в имении: по три соболя в год, соболь же поставлен ценою по семи гривен. Се же сего ради, аще не получат соболя, или не похощет соболем дати, то в колико соболях обложен, толико по семи гривен в казну царского величества должен отдать; бывает же иногда благополучна целая волость, что единою черною лисицею, яже нецыи мраморкою нарыцають, всю свою должность выплатити может: суть бо сии яко безмерной красоты, тако и дражайшей цены, во сто рублей, трех сот и вящше, яко же и прежде рекохом, иная драгостию своею из цены выходить. Каковыя убо от их промыслов собираются в казну царского величества приходы, всяк свободно и известно уразумети может. Суть же нецыи на хлебородной земли, наипаче около Тобольска, сии вящше обложены: всяк, кто своим домом, по два и по три рубля обложен в год; зане оныи и от плодов земли собирають имение, и скотом полны, на звер и на рыбу довольны.

19. О всех сих преждних народа сего известившихся обыкновениях и обхождениях, прилежить и о супружестве их помянуть. Супружество их никаким не утверждается по их зловерию законным установлениям, но на произволение и уговорах самих состоится. Егда бо хощет кто поняти себе в жену у которого дочер, тогда отец дщеры поставляеть оной цену, яже, по их, калым нарицается. Совер-

шивше же договором и утвердивше оный калым, назна-
манный оный зять, егда хощет зарученную себе невесту
приветствовать, должен сохранить сей обычай, чтобы не
явственным лицом, но обращен плещми своими входил в
жилище тестя своего, ниже взирая дерзнуть на лице его,
но ускоряет на место, иде же она зговореная сидит; се же
обыкновение в знамение смирения есть против родителей.
Мнять бо аки новому сему усыновленному не достоин воз-
несенными очесы взираи на лице отца, а наипаче матере
невесты своей. Калым обычно поставляется во сто рублех,
противо же сего назнменованный зять вещи своя пола-
гает нужнейшая: лотку, лук, пса, и отдает я тестю свое-
му в цену, сам же по своему изволению платежчик своя
вещи — оцениет и ставит лотку в шести и десяти рублех,
и прочая. Также безмерно высокою поставляет ценою
безделныя своя рухляди, донели же ввес уставленный ис-
полняется колым; егда же исполнить, тогда отец поемлет
ю и отдает зятю, наказуя да сохранить союз любви пови-
новатися мужу своему; аще же калым вес не исполнить за
скудостью своею, то не может отец из дому своего дщери
отпустить оному. Совокупно же с нею свободно в дому
своем не возбраняет пребывать, донелиже вес калым за-
платит, и иных же обхождений не имеют, ниже пирования
какового; толико отпуская из дому дщер свою в жилище
мужа, покладает на оную шубу; аще ли от нарочитых, то
всячески ищет червленою почтит одеждою. Имеют же жен
толико, елико кто может препитати и калымом заплатить;
свободно же жены своя имеют заложить, дать, даровать и
продать, отпустить и инныя воспрять, и такому обыкше
беззаконию многия жены по две и по три, и елико кто мо-
жет держать.

20. Таковое их преизлишнее женорачительство, яко всяк
от них неистовою похотию понуждаем содержать многих
жен, таковое же их во всем неумеренное житие, необычная
повседневная пища: рыба, жир; хлеба же, сердце укрепляю-
щего, нимало вкушают; питье едина вода, и инния неради-
вая и гнюсная в житии обычаи нисведоша их впасти в та-
кий неизцелный нечистоты недуг, еже мнить быти прока-
за, или весьма нечистость, толико же люта, яко живу чело-
веку гнилостью снедает уста, нос, ноги, и многим все те-
ло, даже до костей снедаемо бывает. Жестокою же сею
язвою вящшая их часть поражена, не опасны бо в тако-
вом своем зловредителном недуге, но все единокупно пре-
бывая един от единого заражается. Нерадивых же о сем

не мало: егда кого zaczynaеть сия болезнь язвити, тогда начало вредителному сему недугу никакогого не ищетъ врачевания, и не толико имеютъ попечения о исцелении, но ни же ради облегчения болезни язвы согнившыя чымъ прикрывать. Но не радя о сем, берестомъ гниющею обвивъ язву, за промысломъ в далное разстояние или где в путь идет, и доселе ходить, донелиже весь согнившю сию язвою пораженъ падеть. Удивление естъ необычное разумной твары в болезни так жестокой о себе нерадение. Лубомудрецы, иже о естестве зверей взыскують, свидѣлствуютъ, что зверие, егда язвою якою поражаемы бываютъ, ищутъ от земли яковаго врачевания, чимъ бо исцелить наносныя язвы. Песъ язвы своя лижуще облизаниемъ симъ от язвы взымаеть и врачевание язвамъ своимъ приносить. Но се тварь, аще и разумная есть, обаче по естественной самой себе любви никакогого о своемъ здравии не имеютъ попечения; но доселе со язвою гниющею ходить, донелиже все тело гноемъ в конецъ истощится. Врачъ же души и телу, господъ дабудетъ животъ и исцеление роду сему, зане зело во молодыхъ лѣтахъ такимъ поражаемы недугомъ безвременно лишается бытия.

21. Толико зловредительная язва народъ сей смирѣ, яко зрится неугоденъ до воинскихъ делъ, и самая природа вяще трепетныхъ, а неже мужественныхъ являеть. Обаче знаменіе воинскихъ делъ: шабель, панцероу множество обрѣтаются, но вся сия ветхая, а наипаче при кумирахъ, и отгуду являетися, что древнихъ лѣтъ народъ сей упражняшеся воинскими делы. Древнихъ же писателей о семъ ничтоже обретохомъ, толико писавый — некто о взятіи Себири Ермакомъ Тимофеевичемъ воспоминаетъ о дерзновении ихъ. Егда по убиении Ермаковымъ и паки Татарѣ, Алей, сынъ царя Кучума, и князь Сейдакъ градъ Тоболскъ пообладаша, Россіяне же, во второе лето по убиении Ермаковымъ, съ воеводоу некимъ Иваномъ Мансуромъ приплыша подъ Тоболскъ, внити же въ онъ за множествомъ неприятелей и крепкимъ ихъ возбранениемъ не возмогоша, но пустишася внизъ по Иртышу въ Обь, въ сию воспоминаемую Остяцкую страну, и озимиша плаваніемъ своимъ, и поставиша на устьи Иртыша ограду некую пребыть въ ней зимное время; Остяки же въ пределехъ своихъ не восхотѣвше попустити, прыступашу крепко ко ограде сей со кумиромъ, его же попомоществованія ради взяша; егда же отъ Россіянъ случаемъ изъ пушки пораженъ и сокрушенъ бе идолъ, убояшася видевше сего сокрушенна, его же заступленію и помощи себѣ воираху бѣгствомъ отъ Россіянъ отступиша, и толико о дерзновении ихъ извѣщенія. Егда же и паки победоноснымъ оружіемъ

вся Сибирь под область российскому скипетру прииде; тогда и народ сей зело великому порабощен смирению. Ныне же вьще их смирает толь неизцелный недуг, иже всегда множае понуждает воздыхать в болезни и частей от сего погребателная внимать сетования.

22. На погребенки своих умерших имеют от зловерия древних своих старейшин законоустановленные обычаи. Егда кому отец, или мать, или муж жены, или кто в племени свойствен от живых преиде, тог'да проводяше его сродники до погребения в Знамениа сердечного жаления терзают власы своя, и елико возможно цогтми одирает лице свое до крове. Власы же окровавленные мещуть на умершаго, зане зловерием своим чають, яко душа по несколько днех приидеть рассмотреть знамений болезней, от них же праведную умерши и себе любовь свойственных своих внем¹ и в оном вецы вечно благодарить не устане. Имения отчастей, а паче нужная в житии: одежду, лук, стрелы, топор, котел и прочая с умершим во гроб полагають. Се же приыша обыкновения частию от Чуцкого, прежде обитавшаго зде народа, частию сами своим зловерием мнять, яко по смерти житейския употребляют пищи; сего ради и вся нужная в житии с собою полагають. Станный же, безумия и безстудия исполненный обичай наипаче жены их по смерти мужа своего содержать. Умершу же мужу, жена прием одежду его некую, изсекше себе от древа наподобие человеческого кумира, полагает на сего одежду мужа своего и прибирает утварами в подобие умершаго, поставляет же его на месте, иде же обыкл быше муж ея сидети; вся же, что ему живу бывшу угодная бяху пища некая, сия сему бездушному древу усердно уготовляет и на первом седалищи своем, иде же приседят — приимати пищу, и его з собою положше, об'емлетъ/лобазает кумира сего, аки жива мужа. Верует бо умершу вся сия ведать и душа умершаго иногда в сего утвореннаго идола в'ходить. Содержит же сие чрез некое время, чрез год и вьще упражняючися сим безчином, последи же идола со всем во одежде скривает в землю, провождающе с плачем и жалостию.

¹ Исправлено на «внемши».

Г Л А В А III

О ЗЛОЧЕСТИИ ИДОЛОПОКЛОНЕНИЯ

1. Зловерие их, вящше — самое беззаконие и самая крайняя мерзость запустения, в такую бо естественнаго их ума светило паче безумия бездну, яко ниже изчислити их нечестиваго многобожия людей, егда уклонишася в путь беззакония вес сих идолонеистовства сонм изваянну поклонися телцу в Вавилоне, телу златому покланяхуся. Елины же Крону, Юнони, zde же един народ сей, но всяк от них изменивше славу нетленного бога в подобие птиц, гадов, различные утвораху боги: инии покланяхуся кумиру по подобию звериному, наипаче медведя, инии же в подобие птиц: лебедя, гуся и всяк по своему пристрастию, до чего вящше пристрастен есть, боготворяше¹ и толико безстуднаго многобожия — елико умом познаваху тварей, толико подобная изображаху боги. Иная же безвестная подобия твораху, ни от зверей, ни от птиц, но некия лежащая в зыбках древища, повитыя кожею, сукном и холстом, посреди же часть стекла зеркальнаго уложено, боготвораху, и прочии. Откуда же сие в них такое различие многобожие внийде; мниться, яко желание скверно прибытчества нанесе им сия. Мнози бо от них злохитрецы желают чуждым обогатиться трудом, дивно различная новыя утворають твары, боготвораще, да сими вящше новыми твары дароприношения и почитания слепотствующий приведеи народ, новостию, бо и дивно стию прелщены, вящше влекомы бывают до частаго видения оных, сих же приемлють обычаи дароприношения скверных жертв, частым же приношением самодельцы мнимых богов со жерцы довольно сыты бывают; сего ради скверно прибытства многие оных жрецы, по их наречию шаманчыки, в вечное диавола порабощение и союз единоедействия волхования и мечтой себе вдадоша.

2. Жрец их и всяк самоделец кумира, или настоящих по наследию отец или сродник своих державец идола, чиновства же преоделительнаго по своему зловерию никакого не имеют: кто утворит или содержит идола, или себе претворит ревностию около идолов всегда упражняться, наипаче егда кто обще от всех вящше разумети мнится, то и жрец бывает. При главных же кумирах (о них же последи известим) особ преоделительный и уставленны бываху, всегдашние стражие сии и жрецы почитаются. Чына их должность

¹ В рукописи исправлено на «боготворит».

всегда быти служителем лжи, иногда бо скудость в препитании поощрает лестию народ до приношения жертв, объявляя аки бы сего требуют мнимыи их бози; егда же похощет кто зрети, тогда приводят скота или зверя, над оным же жрец баснословит пения, моля, да подасть изобильно ловление рыб, зверя; сам же помоществует жрущему до убийства скота, и за труд сей часть сдает с жрущим. Суть же нецыи, иже мечты некия и волшебства творять, предавшия в вечное порабощение сатане, и обычно будущия кусаться предвозвещати. Егда же сих нецый хотят известитися, наипаче о повседневных своих нуждах, о промыслу на рыбу и зверя, тогда волшебствующаго вводят в темную хижину, и тамо его накрепко связуют, сами же присидят играюще в своя свирелы. Связан же некими восклицает чудесными словесы, призывая союзника своего сатану. Обычно же се всегда в нощи творять; тогда по несколько часех зыванию их входит дух бурен некий шумящ. Приседящий же бежать из хижины, оставльше связаннаго волшебника, его же пытливыи дух емше долу и верх возносить, сокрушает всяческий мучаще¹, ея же ради и связуют его, да не камо неистов сый от мучений избегше² погибнет. По неколицех часех дух нечистый лстивыи предивещания, яко отец лсти влагая в ушеса его, оставляет; он же ели жив освобождается от мучения и разрешается сам, вещает же лстящи предбудущая. Иногда же лестию прелщенны, иде же чають изобилие рыбы и зверя — ничто же тамо приемлють; иногда же прелестию впреди уловляя слепотствующий народ, собывается предсказанное, изобретают изобилие рыб; аще же бы всегда лож быше неухищренна и не укрыта неким мнением, правды не бы вероваху впреди лстем его и мечтам, но хитр сей бес, како прелестныя своя сокрывати сети.

3. Сими бо чудесными прежде рекше³ толикое различие, введеша многобожия и безчисленное изображение кумиров, их же богомерзце почитают, почитание их нечестивого многобожия несть каковыми пределы уставленно, ниже есть обще повседневно, но всяк по своему изволению когда обращает посему время, почитание и поклонение творят. Обаче зане праздными руками никогда почитание не бывает, всем народ общий пребывающих всегда при кумирах жрецов молять наставления, ким кумиров почитанием учре-

¹ Исправлено на «мучащи».

² Исправлено на «избегши».

³ Исправлено на «рекши».

дить, всяк же жрец притворяет себе особеннейшее иметь со своим кумиром союзство, аки бы ему всегда нужная требования мнимых богов объявлена суть сего ради. Аще кто по своему зловерию здравия ради, приобретения имени, в нуждах отрады яковаго хошет молити кумира, тогда жрецу онаго объявляет намирение свое приносить жертву и приемлет извещение, что прятнейше требует бездушный той истукан — пирования ли яковаго, одежды или иных нужнейших, таковыми дары и почитанием кумира и снабдевает. Обще же народ не всегда взискуя извещение от жрецов, но сами приносят кумирам различные утвари: холсты, сукна, множае от кож зверьных и рыбьих, и оными в почитание принесшими повиваются, иже толико сими странными рубищы утолстевают, яко в пятидесяти аршин толщиною бывають; древа же самаго исеченнаго не вящше поларшына весь же расшырен искони приношением тех утарей, ими же повивають. (Тако обретохом: в Шоркоровских юртах кумира единого: в среде поленце от пятьдесят лет прикладными обвитое сукнами, а на верху з жести изваянная личина мало что баше подобие человека. И егда то во огонь ввергохом, так смраднaго дыма всех нас наполни, яко едва не избегахси от их селений)¹. Иногда же украшают кумира своего и снабдевают одеждою червленною, наипаче егда некоего благополучия, доволства в ловлении рыб, промыслу на звер воспрять желают. Егда же желаемых благ не получают, тогда из него одежду снем и его низрынуть в безчестное место со всяким ругателством; последи же паки вводить в первое чести достояние. На холмах же превысочайших и мейцах израдных, всякому ведению приятных, кумиры своя поставляют, иногда далече от своих жилищ особне поставляются. Се же в знамение чести угодная и израдная изобретают места, кумирни пространныя созидают, в них же покладають кумиры и тамо приносимыя пред ними сьдають своя жертвы. Другия же меньшыя, в них же складають кости по зловерии своем и соблюдают сия, мняще яко недостойно пометати безчестно костей, приносимых на жертву.

4. Обыкновение и чин приношения жертв тожде несть каковыми уставленно чреды, яко же прочии идолопоклонники, наипаче же Мунгалы, иже уставленные чреды приношения жертв имеют на нов месяц; зде же слепотствующий невежа Остяк никаких чред не имея, но егда несытое их до

¹ В рукописи вписано позднее на полях.

пирования понудить чрево, или кто почитаемый в место жреца искаая угодия несытой гортани отверзает оную извещает, яко бози требуют жертв приношения, за сия же некая обнадежует обрысти благополучие, тогда и чреды время приношения до крайняго же своего разорения ищутъ зверя или лошадей на жертву; наипаче бо обыкоша сии, что ближе татарских жилищ пребывают — приносить лошадей, зане сообщаются с Татарами обыкновением их и ядению татарскому мяс лошадиных пристрадалиси, сии, и на скверныя своя жертвы употребляютъ лошадей. А яже в далних пустынных селениях обитають, сии елени наипаче приносятся на жертвы, зане сих аки домовый скот у оных многоплоден. Егда же приведутъ жремое пред кумиры, сиевым обыкновением сие в жертву приносятся: иже вящше буюсловити можеть, сей вместо жреца начавшю, приведеннаго скота приемлетъ и связуетъ первое ноги; другой копие приемше¹, держитъ прамо противу жремаго скота; третий с напращенным луком станеть; (четвертый з секирою станеть противу очий приведеннаго зверя)². Начынает убо жрец баснословити песньми моля идолов изобилие рыб податъ, угодное ловление зверя получить. Окончавшу же сие, удараетъ скота первое сам жрец уготованным на то орудием, потом другой язвить стрелою, третий копием. Падшу убо скоту, еще дышущу, емлютъ и трыжды около идолов сего обносятъ, последи удараетъ ножом в сердце, испущая кров в блюдо кроплять сею мерзостию и жилища своя, идолом же уста помазуютъ, в украшение же и всегдашнее воспоминавание кожу со главою и ноги даже до колен за едином з кожею на древах завешуютъ над кумирнями и избирають на се крепчайшия древеся, наипаче некое лествичное древо, иже подобно сосновому древу, но крепчайшее и не гниющее паче иных древес; мяса же сварив, избраннейшими частми кумиром уста смазуютъ; последи же вся сия сошедшеся с чады и домовники своими снедаютъ. По снедении же, в знамения благодарение, палица своя на воздуху бросаютъ: се мнать нечистаго духа, его же боготворять во оном идоли, с ними на том же пировании присядящаго провождать возносящагося на воздух. Глаголютъ же, яко и страстки ради сия творять чтобы сохранил честь творимую им. Обыкоша бо за злополучие некое безчестить идолы своя, и сего ради при всяком приношении жертв знамения страха явля-

¹ Исправлено в рукописи на «приемши».

² Вставлено в рукописи позднее на полях.

ют, желая да вѣща о семъ имѣють попеченіе на звери и на рыбныхъ ловляхъ добрымъ ихъ обдарить промысломъ. Симъ частымъ жертвъ приношеніемъ въ премногую внидоша нищету и крайное разореніе, яко чадъ и женъ своихъ продаваху¹ заимодавцемъ своимъ въ работу.

Егда бо скудость и нищета его начнеть одолевать, тогда лестное мнѣніе и тщетная надежда понуждаетъ сего приношеніемъ жертвъ снискать себѣ у идоловъ благихъ некихъ приобретенія, не имѣя же откуду промыслить на жертву скота, жену и чада въ закладъ отдаетъ, надеясь обретшимъ благополучіемъ искупить оныя; но лестію сею иногда погубляемъ бываетъ, надолзе тщетнымъ чаяніемъ: искаая благъ, ничесо же обращаетъ, а не имѣя чимъ искупить, жены и чадъ лишается. И тако мнимыя ихъ благъ датели, боготворимый во идолахъ духъ лжи утаенною лестію безвѣстно сихъ невежей истребляетъ имѣнія, и чаяніемъ будущихъ имущая погубляютъ.

5. Между различнымъ кумира почитаніемъ премного почитаются и дивныя звери, наипаче же медведь: его же почитаютъ должностію, виновныхъ себѣ разумеють быти, зане зловерать, яко по убиеніи отъ рукъ еще не буде почтенъ, то свое убиеніе убивающему отмстить; и сего ради еще случиться имъ сего убить, снемше кожу предъ кумирнею поставляють, распростирая оную, приподобляюще аки живъ, сошедшеся убо игралища, плясання около сего творять, изъясляетъ же пѣснями невиновна себѣ его убиенію, глаголя: яко не онъ делатель железца и стрелы, ниже сего пера (суть правящій стрелецъ)² (Русакъ укова железо, пера орелъ — родитель)³, такими пѣснями восклицаютъ, послѣди приходять и лобзають распростершую кожу; удовольивши же себѣ сими диавольскими игралищами, оную возьметъ властитель ея и продаетъ ю аможе хошетъ, и употребляетъ безъ сомнѣнія. Странное сего диваго отъ зверя почитаніе мнѣться тожде быти отчасти идолопоклоненіе, зане клятвы своя на кожи утверждаютъ и зело со опасеніемъ соблюдаютъ; многимъ бо случается, иже сие сбывается имъ, яко отъ зверя сего поражаемы и убиваемы бывають кленующіеся лестно; ложными же усты и клятвою предающийся⁴ зверя сего убійству. Еще же се бысть острою и хитростію диавольскою, иже истинну действовать претворяетъ себѣ, да симъ иннымъ множайшимъ лестіемъ веровати, народъ приведесть.

¹ В рукописи исправлено на «продаютъ».

² В рукописи вычеркнуто.

³ Вставлено надъ строкой позднее.

⁴ Исправлено на «предаются».

Мниться же, яко и попущением божиим бысть се во лжи наказанием, а не действием сатаниным, зане сей разоритель истинны, а не блюститель оныя, а таковая страсть удържа-ваше от всякия лжи и неправды их зане господь и в язы-цах понуждаше истинну.

6. Егда же верность государю своему его царевскому величеству клятвами утвердити и явити случай понуждает, тогда по их зловерию и обыкновениях полагають сего же прежде воспоминаемого зверя кожу, на ней же топор, нож и инныя страсти орудия. Хотящим убо утвердити и обовязати верность свою клатвою подають сим нож, снем с кожи, на нем же на концы часть хлеба положше подають, вместо же черты талмач выговорит: «Аще лестию сию клятву утвораете, и несправедно служить и радеть в отдании ясаку будете, звер сей отмщение вам да будет и от него смертию да постраждете. Хлеб сей и нож да погубитя, аще не правдою верностию, ею же обещаешися, творити хочещи». И сей обычай главный и всенародный клятвы обещания: междоусобным же прением и сваром егда имать клатвою что засвидетельствовать и смирить прекословная противности, то пред идолы своя домашния противящийся приходять, и ему же клатвою оправдитися подобает, сему старейшыны их нож дают, в руке, повелевая: «Аще ты сему на тя важдяущему невиновен, се имашы нож. Возьми идола (по их наречию: шайтана), сокрушай и ссецы его; не опасен же вины возьмешь идола, сокрушает и ссечет приговаривая: взыщы виновнаго и тако сокрушай, содержаый в работе своей враг». Иногда виновному сия утворает, се же не яко хранитель истинны, отец бо лжи, ненавистник есть оныя, не яко обыкль тму укрывать блистанием притворнаго света и явственную лжу хитростями, истинну претворять, тако и zde да не всегда явить себе лукавым лестцем, иногда принужден отчасти явити себе хранителя истины, и языцы бо аще бы всегда лукавое и лживое видели действие его, отвратилися бы лестей и лукавых обычаев его, ими же уловлены впадоша в богомерзкое идолопоклонение. Но сей исконе льстец, содержа их в сетех своих, соплетает и истинну с лестию, да сим коварством множайшым лестем вверити может¹ и благое (к добру)² притворяет себе³ действием, (да злым скорое

¹ В рукописи слово «может» вычеркнуто, а над строкой вписано «научить».

² Добавлено позднее над строкой.

³ В рукописи исправлено на «своим».

сообщить)¹ и ничтоже сему противу есть явити иногда притворную истинну, дабы толико сею низвел множайшим прелестем веру яти сими же и паки прелстившихся низвести в погибель еже едино искони его тщание.

7. Между различным многобожием содержаху² разньствие(и сие)³ домашния своя божки, яко всегдашнее свое рукоделие, не такою честию почитаху, зане естественным ума познанием творимая своима рукама, всегда видя, повседневно же с ними имеют обхождение, малым чым умаляют почитаний от древнейших (прежних почитаемых си)⁴ богом сим бо высочайшею честию покланяхуся,⁵ зане делом отец и праотец своих усердне ревноваху⁶. Ревностию же и древностию обыкоша и узакониша себе вящим повиновением поклоняться сим, иже древность остави им, восприяша убо от предания и злочестия старейших своих древностию почитаемых богов, их же во всей Остяцкой стране почитахуся три первоначалныя⁷: нарыцаху же ся Старык Обский, Гусь и Кондийский, о них же последи.

8. Старик Обский сей имеюще скверное свое хранилище на усть Иртиша прежде⁸ Самарова града. Бысть же сей по их зловерию бог рыб, изображен безстудне: доска некая, нос аки труба жестяны, очеса стекляны, роги на главе малые, покрит различными рубицы, сверх одеян червленною одеждою (з золотою грудью)⁹. Оружие — лук, стрелы, копие, панцеры и иная — около его бяху положенна. Вину собранного оружия, по мнению зловерия их, сию сказуютъ, яко сей в водах брань часту имейше¹⁰ и прочия подручная себе побеждаше¹¹. Мняху¹² же безумне яко шкарад сия ужасна видению всем в моры, и в великих водах страшна есть, приходить сквозь вся бездны, в них же рыбы вся и зверы водныя под своим имейше направлением, и елико кому похощеть, толико попускаше¹³. Имейше две

1 В рукописи вычеркнуто.

2 В рукописи исправлено на «содержать».

3 Вставлено позднее.

4 Вычеркнуто в рукописи позднее.

5 В рукописи исправлено на «поклоняются».

6 В рукописи исправлено на «ревнуют».

7 Исправлено на «первоначальный».

8 В рукописи слово «прежде» зачеркнуто, а над строкой вписано «недалече».

9 Вписано позднее над строкой.

10 В рукописи исправлено на «имеет».

11 В рукописи исправлено на «побеждает».

12 В рукописи исправлено на «мнят».

13 В рукописи исправлено на «попускает».

кумирни: первая яко воспомянухом пры исходе Иртиша, иде же впадает в Обь; другую же при великой рыки Оби, в них же по трилетно пребываше; егда время угодно начинается быти ловлению рыб, когда прешедшей зымы солнечным сиянием льды распушаются, и воды зелныя студень и жестокость во благоприятную изменяются теплоту, тогда служители бесов жрецы их начнуть лестьмы коварно произносить, аки бы видение прыяша от сего бездушнаго истукана, что вся рыбы морскіе времени сего ввести имеет в ловли их, народ же издревле помрачен лестию веру емлетъ, великодушествуя в надежде скоро исходить к ловлению рыб, и первую рыбу морскую, юже Нелму нарицають, егда по случаю обратиться в его мерзкую прыносять жертву, сваривше сию прежде сытостию уста и нос идолу сему змазуютъ, прочая же сами скупаютъ; скупше, по обычаю своему, вместо благодарения палками мешутъ на воздух, его же приемлютъ с честью, аки бы что достойно приносят из кумирни до другія кумирницы, провождающе же различная бесовския творять игрища. Егда же на первом ловлении морскія не обратиться рыбы вскоры, возвращаются с премногим ругательством, нападая нанъ укарають, яко безстудная старости сего толико, отец и праотец наших неблагодарен забыв почитания и нерадив о рыбном промысле, погубляетъ гладом нас; малословном же его ругая, вѣщше скорѣе дѣлы ругательство изъясляя свергше с хранилища, вервою одевши, влекут его во вся безчестная места, попирая всяк ногами и оплевая его, и до толе в сем содержать безчестіи, донележе полов рыбный начнетъ исправлятися. Приличествуетъ зде воспомянуть обычаем сим повесть о некоем древнем идолопоклонникѣ, иже, крайнею одержим нищетою, вниде в кумирню моляше, некоего кумира о благое некое подаяніе в нещете; кумир же бе деревян, в главѣ же часть злата содержаща. Надолзе же сему молящуся, ничто же обретши, прием кумира удари о землю; сокрушившемся убо всему, из главы испаде злато, требующий же скудник прием рек: «Молением ничтоже обрѣтох, биением же вѣщше получих тя благодарить». Добре сего искуства и обычаев бедственный употребляетъ Остяк, егда чего у своих почитаемых благодарителей немилостивых божков молением не обрящетъ, биением же взыскуеть.

9. Гусь боготворимый идол их бѣше, изваян от меди в подобіе гуся; имѣ скверное жилище в юртах Белогорских при великой рыке Оби. По их зловерію, почитается бог

птиц водных: лебедей, гусей и всякого рода птиц, иже водному обычны плаванью: мняху же яко за легкость свою сий лётая невидимо по местыцах веселия исполненных и видения приятных вся покараше под область свою птицы. В кумирни седалище его бе от различных сукон, холста, кожей, соплетено в подобие гнезда, на нём же сия вселшаяся прочвара сидяще, почитание бе того немало всегда, а наипаче во время егда ловление птиц водных начинашеся; зане и места zde к ловлению их зело угодно и множество безмерно различных родов птиц. Славим же бе толико сей идол, яко от далечайших селений прыхождаху скверная своя совершающе жертвы, едыным обычаем скотов, а наипаче лошадей приношаху, имеяше твердое о сем мнение, яко сей есть скорейший многих благ датель, а наипаче изобилие подает получать птиц водных. В сем подаянии народ прелестию сатаны ослеплен, и наипаче являющий себе вместо жрецов лжесловием своим во всей Остяцкой стране прославиша сего толико, яко многия невежды вероваху чудесная некая приимать благополучия, и многия тщетною нажеждою прелщенны обезумишася: скота, его же всегда (может)¹ без трудов употреблять в препитание свое, пожреть сего бесу сему, сам же чаянием благ надежден летаемая по воздуху трудом снискать птицы, яже иногда чающе получить в руце, очесы и мыслию летаемая по воздуху провождает, вещь же обретается гладен и скуден, но обаче возлюбивший злобу паче благодетели, неправду неже глаголати правду прославляху его.

10. Первоначальный же и паче всех настоящий кумир zde бо заедино з Гусем бысть во единой кумирни в Белогорских юртах. Сего и Кондийским прёжде воспомянухом, по сему что народ сей зело по своему зловерию ко оному имеюще усердие; ныне во время сие егда искореняещеся идолобесие, сохраниша сего истукана и унесоша в Конду, откуда же и Кондийским нарекоша. Там же Вагулитам, единомысленным зловерия своего союзником, в соблюдение даша, сего ради и не получыхом видети и известно описать о бесстыдном изображении его и доселе тамо пребывает, соблюдаем, донележе всесилною десницею сий достигше сокрушить и потребить.

¹ Вставлено позднее на полях.

ГЛАВА IV

О НАЧАЛЕ БЛАГОЧЕСТИЯ И О ИСКОРЕНЕНИИ ИДОЛОПОКЛОНЕНИЯ В ОСТЯЦКОЙ СТРАНЕ

1. Яко же прежде воспоминахом о пространных сего Себерского государства пределах, ими же до славных государства Китайского достигають стен, многолюдствием же различных дивных идолопоклонническаго зловерия народов населенна, — обаче от лет полтораста и вящше, егда сии роды российскому покорены скипетру, во всех сих зловерие идолобесия невозбранно храняшеся, паче же просвещает я светом проповеди евангелской и не попусках власти правительствующия народами сими и никто же доселе о спасении сих име усердие и попечение, донележе сии иже искони, не уснуть, ни въздримлетъ пекийся о спасении человеческого, избра таковаго правителя российскому скипетру, иже по многих государей отчич, дедич и наследник, первый именем Петр, России правления восприят скипетр, им же аки ключем царствия небеси отверзе сим языком двери спасения; во дни бо своя усердный бяше любитель отчества, трудолюбный же искатель благочестия, се же непрывторным хитрословеснаго ласкательства показуется словом, паче бо полуденного света всему миру ясно зрительно истинна от дел является, каково усердие имеяше и отчеству своему, зане не толико хитрости воинския учения ими же прочим государствам крепку и страшну показа державу свою и инная учения гражданского правосудия, наипаче же богом угодныя премудрости еллино-славено-латинския утверди училища и умножи учения, еже прежде в Российской державе не быша. Се же все умножи ради благочестия взыскател бо полезных государству своему не презрел и сего разумения, иже иногда великому Иустиниану воєпомянуша: ничто же болие ищи царю, яко приложити государству твоему благочестие: се бо есть твердь и крепкое основание государству. О сем в начале благоугоднейшаго правления государства своего зело упражняшеся и имея о умножении сего усердное попечение, многия премудрейшия введе учителя церковныя и престолы архиерейскими правительствовать вручае, до богодухновенным проповеди их учением умножая умножиться благочестие. В то время и на престол Сиберской митрополии его же, Всероссийскаго императора, повелением Киевопечерския чудотворныя лавры эконоом избран, преосвященный Филофей, митрополит Сибер-

ский, и егда первое нача в здешних сибирских пределах проповидать и умножать благочестие; искоренять же зловерия их идолопоклонение.

2. Толика же ревность сего и усердное тщание бысть благочестия, яко не довольно бе в пределах паствы своея изгонять тму кумирслужения, но тщашеся и во окрестныя страны, прилежащая к пределам царства Сибирскаго вместилище у них свет проповеди евангелской, — облежаша бо страны царство Сибирское суть злочестием идолопоклонения слепотствующии роды. Сего ради понуждаше его всегдашнее ревнительство всячески искать, како бо солнце боговидения свет истинны евангелской ввести в тья слепотствующия роды и посылал баше и богословия учителей даже до Китайскаго государства, тожде и до Мунгалскаго владычествующаго законоучителя и законодавца Кутухту, его же вся Калмацкия роды и Китайское государство премногое почитаютъ. О его же зловерии вкратце нечто известити прилично.

3. Зловерия сей древних еллинских любомудрьцов, Пифагора и прочих, иже зле вероваху преселение душ человеческих в животныя, сие содержать и сей зломнение, зане аще множество скота имеетъ, обаче я не убиваетъ в своих селениях, но предаетъ инуде в руке иных, оттюду же мяса себе взимають ценою: се же сим явити хоцетъ благосердие свое, яко не хоцетъ кровию осквернять жилища своя, яже почитаетъ священная, ниже zde повелеваетъ быти мнимому душеубийству скотов: зане себе показываетъ народу, яко удаляється от мира и духовнаго воздержнаго жития искатель, ниже бо и сообщения с мирскими людьми имети хоцетъ. Аще бо и весь Мунгалский народ под своим правлением и властью содержать и в степях со оными пребываетъ, но обаче особне от них. И егда по своему обыкновению иская пажытных мест скоту своему с места на место преходять, со оными же и сам владычествующий им законодавец Кутухта егда преселяется разделительно от общаго народа толико со своими тогожде жития хранителями, иже и Ламами нарыцаются.

4. Сии ламы, по их зловерию, почитаются яко законоучители и чиновники духовныя, жителствуютъ без жен, пития всякаго, вина и иного, ими же возмущается ум, блюдутся, ниже вкушаютъ, толико едино обычное себе питие чай употребляютъ.

Умирительное же ястие, и не тако мясо, яко овощами питаются. И за сие воздержательное житие зело почитаютъ.

ся от народа, зело же упражняются волхвованием. Все же сии Ламы разные чиновства своего степени имеют: иные бо низжайшого, иные же высочайшого степени суть. Превыше же всех властей и чинов первоначальный содержитъ степен Делай Лама, иже и Тангускую землю изобилную всех богатств под с всею областію содержитъ и Кутухту древле по себе втораго иногда утворы и пода Мунгалом. Но сей первый во длеглости и далечайшей страны пребываая, добронравием и властію преклони к себе народ Мунгалский и тако утверди власть свою, яко всех сих поработи ласкательством самовластной державе своей. Отсюду паче уставлено и чиновства своего чреды превознесены и не весьма покарашеся власти Делай Ламы, сам утворися равновластитель и самовластный законодавец народу сему. По сем все Кутухте даже до сего дне един от единого поставляем содержитъ власть сию и тщатся явити и себе единоравновластителей о Делай Ламой, обаче народ Китайский и Калмыцкий и от Индии вяще власти и достоинства почитаютъ быть Делай Ламу, зане сего зело в действии и мичтах сатаниных силна мнятъ быти кудесника и волхвованием низводящаго ветер, мраз, дожд, егда хоцетъ. Паче же разумеють будущихъ предвидителя, еже предвидение отсюду слепотствующему народу являеть, грядущихъ бо к себе на поклонение несколько десятъ поприщъ от жилища своего предивещаетъ пришествие ихъ к себе и время преоделяеть, еже и збывается во время назнаменованное. От него всегда же сии роды Калмацкий, Китайский и Индийский волхвования тщателне изучаются, всякъ от нихъ мраз, буру, мечты дияволски претворяють; ниже бо камо торговые ихъ люди безъ такового волхва в путь камо дерзаять ити, донележе такового в караване своемъ не обратуть волхва, иже нисводитъ студень и влагу, ею же от зной и мухъ в тамошнихъ теплейшихъ странахъ скотъ и ихъ самыхъ соблюдаетъ. Толико же диявольскою силою ложно и притворно действуема несть сомнению каковому, но паче презрению достойна. Егда в немъ внемлемъ Симона волхва, иже с Петромъ святымъ толикими чудесы препирашеся, яко от ложно творимыхъ сихъ дерзну и боготворити себе, возношашеся до небесъ. Обаче егда побужденъ бысть силою свыше, вся притворно действуемая ложная явственню очесамъ предстоящихъ открываша.

5. Тогожде искусства и волхвования и Кутухта содержитъ учение и зело в семъ упражняется толикоже силою сатаниною действуетъ; яко от народа единоравныя благо-

творимая со идолы своими удостояется чести и зело премногия сему творать почитания, наипаче егда на иная селения преходять, тогда поставляють пред лицом его чашу медну наполненну угля, наню же благовонныя зелия покладают вси приходящи, егда же всядет на колесницу свою Кутухта, пред ним идолы поставляють, тогда во свирлы и трубы необычно долгиа восклицають зело громгласно. Народ же отдалече стоя покланяется падше на лице свое. Нецыи же, аще толико дымокурение его на жертву приносимую узрат, падають на лице свое взывающе «Гегень¹ Кутухта» сиесть светлый рай. Сего словесы употребляют, аще кто напастуемый в клевете какой или в каком подзоре клятвою себе очыстити ищет, тогда должен около жилища самого Кутухты трижды обходя изректи «Геген Кутухта». Аще же виновен чему будет, никогда не дерзнет изректи сего «Геген Кутухта», но вину, исповедует аще и смерти за ону постраждет.

6. Приношение жертв их всегда на новомесячие бывает, а наипаче во время празднования главнаго их, иже в числех первых февраля месяца, по их нарицается Цаган: сиесть белый месяц, его же аки начало веселия почитают. Украшает же себе Кутухта с Ламы своими одеждою светлою, власы на главах своих вся обреють и толико различными мастьми и утварями лица своя украшают, яко погубляющи видение и красоту, старость их притворною младостию обновляется и украшается, иже навсяк нов месяц обычай им есть. Отсюду простоумен общий народ баснословит, яко существенно обновляется юность Кутухты с преминением луны. И никогда же не умирает, но се искусны их законоучители тако разумеють безсмертие сего: не аки бы он существенно не умирал, но яко душа сего с добродетelmi в инаго преселяется, его же жив суще Кутухта избирает и пред'уставляет на владычество свое по себе, — яко же и нынешний Кутухта жив суще избра племянника своего, сестры своя сына, его же назнаменова поставити по себе на степени владычества своего. Сестру же свою сию поставил в Ламы. И егда на всепозорном седалищи с ламы своими седает, тогда сию сестру свою первым по себе почитает месцем, зане и жены сего чыновства удостоаются, аще такового жития воздержницы желают быти.

7. Егда же входити хочет в кумирню до почитания и поклонения идолов, тогда прежде все Ламы в его храмину

¹ У Майкова — «Гигень».

[illegible]

Получено

собираются и по чину своем около его седять с премногим смирением сложенными на персех руке в тишайшем зело безмолвии; егда же сий от седалища своего встает, тогда вси сии вставшы последуют сему; инии же пред идути полагаяще благоухание, провождают же в кумирню со восклицанием трубним. Вшедше в ню на высочайшем седеет месте. Около же сего вышшая и нижайшая степени утворенны, на них же по чину своему седят Ламы. Пред самого же Кутухту поставляют седм чаш, яко же пред идолы, в них же мед, вода, чай, в прочих же разная сахарная ястия, их же по чтении и пении своем Кутухта употребляет и прочим по части подает, яже с великою приемлют честию. На всякаго же главу от престоющих полагает руке свои вместо благословения и тако свое окончивает кумирслужительное почитание и приношение идолом.

8. В кумирни между различными идолами, яже все в подобие человеческого от меди, серебра и злата хитростне изваянна, един же зело великою хитростию в подобие некия жены создан, и сего нарыцають Аюш; от стоп же ног сего идола цвет селный изведен; весь окружается идол цветом сим, на нем же гроздие винное и прочие селные цветы и взоры изсеченны.

9. Прежде (воспоминаемья)¹ послы, богословии учителя, достигше предел его Кутухты с великою честию и премногою любовию прыятны и почтенны быша, яко послание сих Кутухта приемша целованием почти; приня же и дары посланныя любезне, жезл украшен и прочая. По приветствовании и разговорах, восхоте искусити учителей сицевым вопросом: «Елико, мне речете, умерших душ от первобытия человеческого по своим изчисляя писаниям?» Тогда некто от учителей таков неудоб постижимый вопрос дерзнул и паки вопросом ответствовати сице: «Молю высочайшей власти вашей, колико своим писанием по всей вселенне в сие настоящее время изчисляется в живом теле душ человеческих?» Удивися Кутухта, рече: «Невозможно сему изчислением предел положити, зане в самое сие время, еже слово от уст исходящее содержать место времени, мнози могут по всей вселенней рождаться». Учитель к сему: «Сего ради ниже умерших изчисления предел положити можем, зане в самое время сие, яко от уст слово исходит, мнози по всей вселенней умирають, и скорейшим

¹ В рукописи исправлено на «воспоноу тие».

иныи путем переходять от мира, ниже в мир». Многа же иныи от писания божественнаго световидно показавше, тайны спасения человеческого о воплощении сына божия и прочая. Откуда некое возбуждашеся в нем усердие слышати внемати поветствуемая от христианскаго писания, чего ради остроумных юнош двух оставиша тамо за повелением преосвященнаго архиерея в дворе Кутухты в научение грамот и языка их, дабы яснозрительно показать и известить могли путь вводящий в разум истинный, сим же и на спасение от заблуждения идолопоклонническаго наставить я стези. По сему не воспоминаая различно препятія, яко толико ревность и желанія не получи жаелаемаго без помоществованія свышше. Вящши же божним неким предуведением сие зачатое дело без ползы искаемая окончися, зане обращение неверна несть человека хотяща, но бога милующаго.

10. По времени всевышняго правлением преосвященный митрополит Филофей остави власти архиерейской правление, воспріять схимонашеский чын. Престол Сиберской митрополии по нем воспріят преосвященный Иоан, архиепископ Черниговский, и бысть правительствующий архиерей престола митрополии Себерской. Равно же усердно ревнитель и трудолюбный искатель благочестія преждній же возжеде в тишайшом пребытии безмолвїи и уклонитися в прежднюю свою великия чудотворный Печерский лавры обитель. И уже беста нозе намиренны тещи к тишайшему безмолвию, обаче вышняго правлением обратишася к громогласному благовествованию спасения роду человеческому. Высоким бо повелением царскаго величества приемише правительствовать губернію царства Себерскаго, князь Матфей Петрович Гагарын, иже яко первый бысть губернатор Сиберы, тако и первый в ней отнелиже под область Российских монархов преїде благочестія умножитель, первое убо благоразумнаго правления своего показа начало, егда наипаче божественная о умножений благочестіе, еже всему государству, зане сие много ползует государствам, усердное начать иметь попечение и путь шествіе преосвященнаго инуде намерение оудержа, и обрати на стези общаго спасения рода человеческого, возбуди в сем древнее его желаніе и усердное искаемое яви сему благополучіе, аще же и старостию изнемогшаго, обаче благоразумне предувиде и предизбра крепкаго и достойнаго таковой вещи трудолюбца, яко последствующыя световидно покажут, како неудоб носима пры такой старости, в ней же умножаеть

труд и болезнь, понесе и претерпе усердно, благодатию свыше укрепляем.

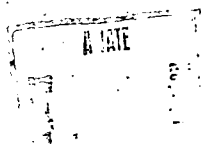
11. Не медля же восприяв усердно начало благовествования сего и проповеди евангелской 1712 году, и первое нача в стране Остяцкой, иде же непритворным воспоминав ласкательства словом, зане от дел вяще узритися толь достойная похвалы и удивлению ревность иже старостию изнемогшаго не толикия воздвиже труды и путешествие по тех мразных и мрачных странах, мно бо, яко не мягкия зде, якоже инде благовествующих нозе благовонныя крыны, иные пранныя Китайския и Индийския земли удостоются наступать, от них же и своя страна и обители наполняют и удовлетворяют благовонием; но зде трудитися избра сей трудолюбный ревнитель, по смрадных, пустых и жестокых местех необычным жителствующим пребыванием и зловредительною язвою (о ней же прежде), ведению человеческого ужасных и непрятных. Обаче, вместо кринов селных обрете благовонный вертоград, церковь христову, новособрание верных, еже принесл из Египта от работы диявольския и нечестия идолопоклонническаго свобода пресели из Египта народ сей в вертоград христов. И бысть сему благоприятный плод веселия и благовония, егда трудов своих желаемое сниска благополучия, избавления же ради слепотствующаго народа сего, аки последки всего мира, никто не бе дабы зрети и вести восхотел погибшую сию тварь, аще не бы всевышняго десница толь равно и умирительно избрала и предпоставила обоих ревнителей, так правителя царственной Себиры, яко и трудолюбнаго благочестия сего проповедника и учителя. Елико бе труд сего, толико подаваше помощи благоразумное губернатора правление и облегчеваше труд, а идеже нужда и недостаток убеждаше труждающагося проповедника, таможе егоже, предостойнейшаго губернатора, щедролюбивое благоутробие всем изобилием удовлетворяше; единою решью, яко вышняго правлением соединены обоих добродетели, ревность учителя со благоусердием правителя, труд проповедника с благостынею многомогущаго властителя, за едино совокуплены крепцы сташа низрынути и разрушити владычество и престол сатанин царствующий и гнездящийся в сем Остяцком идолопоклонническом роде.

12. Егда же его княжая светлость, губернатор Сибири, избравши достойнаго таковой вещи учителя, всяческими же нуждами изобилно удоволившы сего отпусти водным плаванием в сем настоящем году 1712 тогда проповедник и

учитель устави себе, первое крепкия нечестия столпы (тверд)¹ и основание их, на чем (нам)¹ утверждаху злочестие свое, низрынуть, разорити капища, опровергти и сокрушити вся идолы. Сим первое слепотствующему роду возмогли световидно явить немощ сих бездушных истуканов, и яко человеческих рук здание бысть, тако человеческими руце сокрушается, и их же зломнением своих чаяху всемогущих, и помоществования от сих требоваху, ныне да зрат себе помощи не могущих искоренити: тако первое твердь нечестия, идеже восхоте насаждати: и водрузити благочестие, прогнати тму неверия. Оттуду, идеже светлое благодати божьей и проповеди евангелской ввести подобаше познание, наченше убо от первых жылищ их по Иртишу, яже в трех днех тихим плаванием достизаются от Тоболска. Вся кумиры, истуканы бездушныя сокрушиша, скверныя капища и кумирницы разориша и сожгоша. Прострежесе падеж и разорение сих даже до Березова; и все сие идолобесие паде неисцельным падежем, аще же и видяху слепотствующий народ немощ бездушных сих и ничтоже вящше, яко древо истлению предающееся, обаче ревностию злочестия помраченны противяхуса, возбраняюще кумири своя, нецыи же во время падежа боготворимых истуканов их лживыя чудеса лжеславяху оныя.

13. О старику Обскому, иже бе у них мнимый бог рыб, лжеславяху чудесное некое: Егда бо сего сожещы хотяху, и крепко противящеся, возбраняху, но обаче поучительными словесы из'ясниша им, яко сей бездушный истукан ничтоже есть паче древа, еже вселшагося в себе содержать диавола, и не толико многомогущен помоществовать вам, изобилием каким удовлетать, но паче от вас ныне соблюдения и помоществования требует. Не ослепляйте убо себе зломнением, аки препитаемы от сего есте, но вящше сами снedaемы во имениях своих и пожираемы есте скверным сему приношением жертв. Внемлите, яко вся стихия: огонь, земля, воздух, море и вся, яже в них единого всея твари творца премудростию создана суть в употребление человеку и его вышнею десницею всих благ даяние есть. Тогда мало сверепства противников укротиша тишайшыя словеса сия и попустиша боготворимаго своего истукана предати огню; обаче злохитрство неких и злочестия ревность, гнездящаяся в сердцах, понуди лжеславити чудеса некая: сожигаемого убо зраще кумира, притвориша себе видети

¹ В рукописи зачеркнуто.

от пламене подобием лебедя излетевшаго, и везде лестцы и лжеслужителие разсеяша плевелы сии; инии же весма глаголют не быти сему. Аще же бы и притворился иным тако сатана, ничтоже дивно: могий попушением Божиим иногда огонь свести с небеси, — (что чудеса)¹ от огня и пламене убежати действующему во идоле сатане, коварныя своя препятія держащимся неверія оставляя сумнение. Но ничто же успех хитроковарная злоба сего: не сохрани бо себе, ниже своего жилища, ни другія лестію сею соблюде бесовскія хранилища, аще и вяще подвижася в соблюдении нечестія своего.

14. В Шорковых юртах бе кумир изсечен от древа в подобие человеце, сребрено иміющ лице: сей действием сатаниным проглагола бездушный и предвозвести находящее себе близ разорение от десницы проповедника и учителя, моляше ревнителей и служителей своих, дабы восхотели поревновать древнему отцу своих зловерію и крепко противостать проповеди; себе же сам всячески обещаша не попустить сокрушению. Сим злохитрством возбуди в народе толику по себе ревность, яко согласишася все стать даже до крове, ниже идола попустить сокрушати, великодушествуя надеждою, яко обещася сам себе возбранити, ниже проповеди внимати. Егда же вскоре поспеши проповедник и учитель и повеле сего идола сокрушити, народ, духом бесовским наущен, со убійственною на всих устремися рукою. Обаче учитель тишайшими словесы ярость их смиры, явственнo показуя всем немощь сего, яко ниже себе возбранити, ниже что проглаголати можетъ: бе бо уже нем и безгласен, яко бездушно древо, и ничтоже зле намиреннаго своего коварства сила вышняго попусти действовать; но обещавыйся ложне, а не могий себе соблюсти, предан есть огню со всем своим богомерзким капищем.

15. Поспешеством всемогущаго и благодатию его помощію путь сей простирашеся неспраздно, но везде сокрушая идолобесіе достигаша даже до Кодиискаго монастыря (+ которой стоит за великою рекою Обью, на правой сторонѣ той реки Оби +)², иде же многим собранным Остяцкаго народа кумирслужителем довольно нача преосвященный архіерей проповедію открывать свет истинный евангелскій. И не тще бысть учение, зане первоначальне возсія благодать сия в сердце некоего княжика Алачева, иже бе знаме-

¹ В рукописи исправлено на «кое чуда».

² Вставлено на полях.

нитого племени от остяцких княжиков. Той вожделе первые просветится крещением господним. Егда же бе окрещен, приседяще всегдашнему учению, в нем же случися слышати, яко вся Россия здравле одержима бысть кумиром служением, и первее в Киеве во дни святого Владимира возсия свет благодати божией, им же вся просветися Россия. (Внемше)¹ убо (сия)² и княжик сей вожделе мстѣца сия святѣя видити его же преосвященный архiereй радостне, для утверждения начинающагося в нем благочестия, посла в Киев, иде же сияющими благодати божией чудесы вяще уверен бысть возвратися. Проповедник же и учитель о сем благополучном начинании всеусердне радующеся, яко непостыжимая и безмерная спасителя рода человеческого благодать утвори толь благополучия начатки, яко безвестныя закосневшыя древностию зловерыя роды начаша почитати и поклонятися местам святым, еже от дни святого Владимира доселе не бысть. Еще же zde тринадцать человек проповедь евангелску прияша, светом же истинны ей просветишися и купелию крещения господня очыстивши скверну свою идолобесия, наипаче же упражняхуся и прилежное имейху тщание разрушѣть престол владычества сатанина, крепкия и твердыя его кумиры и бесовския хранилища их сокрушати, низринувши убо сия и изтребивши даже до Березова града, а идеже бяху скверная капища, тамо знаменія царскія победы, крест христов водрузиша³, и возвратишася паки в Тоболск.

ГЛАВА V

О КРЕЩЕНИИ ОСТЯКОВ В ГОДУ 1713

1. Первоначальный благочестия в народе сем снискатель, его княжая светлость губернатор Себеры, ревнуя поревновать приложить тщание о умножении проповеди евангелския, и паки в сем настоящем году 1713 всеми нуждами удоволивши, тогожде предизбранного проповеди евангелския учителя, преосвященнаго архiereя, угодным плаванием в тяжде Остяцкия отпусти селения. Народ же, видевше прежде тверды нечестия их боготворимыя идолы падшыя, и толь стершую мнимую силу их, яко ничтоже вяще кре-

¹ В рукописи исправлено на «внемши».

² В рукописи исправлено на «се».

³ В рукописи исправлено на «водружать».

ста видети, яко прах и пепел, отсюду довольно мрак кумиро-служения ослеплющи сотресе отчес их, яко отверзостесе очи има приятнее взирати на свет проповеди евангелския, яже яко просветителница ума показоваше им познати истиннаго Бога. Учитель же внутр селения их достигши юрт Восполских, Кавзимских, Шорковских, Белогорских и прочих, довольно повседневным учением проповеди евангелския просвещаше, светом же оныя мнози просветишася, и купелию же крещения Господня многим дадесе свышше отродитися в нового человека. Десница бо Господня погуби злобу идолску, низведе с небес милость, искорени работу, утвори освобождение, а яже и чада быша работы диаволския, ныне удостоишася сыны свободныя быти благодати Божией. Потече толь пространно проповедь сия, яко вся наполнися Остяцкая страна. Обаче различныя искони благ ненавистник коварныя благополучному¹ началу утворяше препятия.

2. Юрты некия, нарыцаемыя Атлым, его же мнать от повествования древних тамошних жителей быти населенна Пансотником, кудесником неким, иже со святым Стефаном, епископом Пермским, препирашеся от зловерия своего; последи же побежден в злочестии своем убежа с Перм (за Камень, в Сибирскую страну)¹ и ту поселися. Обаче на древнем сем нечестивом иногда жылищы, иде же народа противник спасения человеческого различныя коварства и препятия распростре сети, собрася бо множество народа совокупне стати против проповеди евангелския; учитель же проповеди, егда простре учение свое, не толико ушима тяжко слышаша, но вящше подвизахуся яростию, и на мнозе против боряхуся, обаче повинущася истинне и благополучному проповедника преклонишася наставлению. Но исполнен враг сый безмернаго злохитрства возбуди некоего от среды их, его же и злообразие знамени злонравна человека, зело бо зле изображенна бысть ему лицезрение человеческое: мал, черн, худ, толикоже злонравен, яко всих отврати лестию своею против уклонитися. И начаша самого учителя от пристанища изгонити. Попустиша же неутодну пристань, иде же мелоч песком нанесенна баше волнами, волнам же в то время належащим сокрушашеся судно, и не мало бе печалию одержим учитель, зане весь народ против ста, возмущен злонравным и злообразным прелестником. Обаче не преста учением просвещати тихомирными

¹ В рукописи вставлено позднее над строкой.

словеси, нача молити: «Зру вас, рече, мужей благоразумных, не противоборцев истинны, молю вас оставити сего мужа младоумна, игралище детское: не достойть бо единого сего безумными словесы толико искусным мужем прелщатися». Сими же благоприятными, паче учытелными словесы воздвиже в них усердие, яко вси презревше мятежныя сего прекословия всерадостно и единокупно начаша приходити в купель крещения Господня. Хотящий же всим спастися и самага мятежника от вечныя погибели соблюде, но прысовокупи томужде единому верных собранию, обрешему живот вечный: не восхоте бо отстатися своя дружыны во единомыслие и едино исповедание веры с прочьими прииде.

3. Егда же в купель крещения Господня приходяху возмущенны и паки лстивым духом моляху, да жен и детищ¹ оставить не крещенных, усумневахуся бо, да некаким случаем от малых отрочат в воде кто утоплен будетъ, се же остроковарным своим зле намирением нанесе им враг сие сумнение, яко сему яве последьствова коварства его дело. Учитель же от ревности чрез прелагателей истолковников² языка их ответствоваше: «Аще единому от вас с'будеться, се не пощадете жытия моего, но в тую же мя в'верзете (погрузите)³ глубину: се даю вам извет на ся, надежен крепкаго в сем Спасителя моего заступника». Наченшу убо отрыцанию егда священник единой от жен предстоящей дуну рек: «иждени от нея», внезапу паде аки мертва. Сицевым нечаянным падежем мнози ужаснушася и устремишася, мняще, яко в сих словах некая невидимая убивающая сила есть, инии же страхом сим понуждаеми бяху на ярость. Священницы же снемше ю от земли отрыцать не престаша, донеле же аки от сна нача мало приходити в себе. Егда же вопрошаема бе: откуда сицевым недугом поражена бысть, — яви, яко прежде во своем злочестии име с демоны своя волхвования, «и сего ради неким духом недуга убежденна бых, но сей остави мя ныне». И тако суетная сего злохитрства ничтоже возмогоша препяти, егда все в купель крещения Господня радостне течаху, повиная богодухновенному наставлению.

4. Не преста же неукротимый злохитрства искони коварник острейшая изобрести оружие раба Антыхристова, лсти-

¹ Буквы щь — в рукописи вычеркнуты.

² Слово «прелагателей» в рукописи зачеркнуто. Над строкой вписано «истолковников».

³ В рукописи это слово вычеркнуто.

ваго отрока Махометанова зловерия, никоего скверносвященствующа в них Абыза. Покусися ввести в сей Остяцкой род для прелщения в их злочестие махометанское, и первое внийде в Бурейковы юрты, нача тамо нечестия своего сеяти плевелы, идеже благочестия благовонные начаша проростати крыны, наипаче же сим ласкательством начаша отвращати народ от ново зачинающагося благочестия, прекладая закон христианский народу сему зело тяжестию великою быти, жестокою и неудоб носимою, яко возбраняеть многоженства, посты тяжчайшыя налагаеть; иногда воздержатися от мяс; в против же телу показоваше (во своем)¹ злочестии многоженство: елико восхощеть, толико по закону их же держати могут, мясом лошадиным и прочими невозбранно насалаждатися, яковою прелестию народ зело преклоняху к своему злочестию. Различная предлагая ласкательства, наипаче малое некое применение древняго злочестия их и усоединение зловерия махометанска, и ничтоже яко принять едино обрезание и Махомета священно почитити, иже и во оном вещи вся благая приуготовляет: жен прекрасных и всяким благодеянием почтенных многое число всякому имети обеща, яже будут нам и вам, христиане же сего благополучия не имети муть, и прочия иныя блядословяху. Народ же сему пристрастен, зане зело женолюбив есть, внимаше прелестем их, а наипаче поощраше мнимым во оном вещи жен благопрыятством, и начаша себе нарыцати бесурманы. (И сим прелщены воздвигоша кличи, и воз'ярившейся народ, похитивши луки, стрелы, копия, пищали, начаша стреляти и (от наших?)² трех смертне уязвиша и самага в проповеди перваго в чрево удари княжик ис пищали; но Божия чудесне соблюде десница, ибо пу (ля)³ вкруг изреза токмо одежду и противу тогож места хребта изийде. И тако прочая ины едва яве убогоша)³. Обаче ничтоже успе прелесть сего ослепляющая и помрачающая умы: иде же бо возсия свет истинный евангелский, иже обнови духом разума их, тамо прелесть и злохитрство сего узнавши лжы проповедника, от предел изгнаша, вси же прысовокупишася крещению и благочестию.

5. Всегда же постыжден и побежден, противник спасения в своем коварстве злобы и зависти вящше исполнися, пагубныя своя и паки простре сети. Временем неким пловуща по великой реки Оби, стаха у брега и утвердиша креп-

¹ У Майкова — «в своем».

² В рукописи очень неразборчиво.

³ В рукописи вписано позднее на полях.

це судно. Работный же с прочийми видевшие належащую тишину, изыйдоша на брег ношнаго ради упокоения. Часу убо третияго нощи, егда все на брегу уснуша, в судне же оставльшея з священником окончевающе вечерняя свои моления, абие нача судно колебаться; егда же верх взыйдоша судна видети, что сия суть, тогда узриша себе посреде волн. Внезапу же возшуме дух бурен, возмутися ветр, яко судно волнами семо и овамо носимо, мняшеся опроверженно быти, еже обично на великой реки Оби ради зело жестоких волн бывает. Мало же оставльшиися в судне видяще себе немогущих помощи, зело ужасошася, и не хотяше взирати на страх и ужас приближающейся смерти, убежаща все внутрь судна. Проповеди же учитель, преосвященный архирей, оста с единым служащим верх судна, несумненно надежен крепкаго Спасителя своего помощи и заступления, дерзну неудоб возносимо вознести мало ветрило, еже поемше ветр вяще воздвиже и постави судно прамо на волнах. Оттуду же без кормчия понесе ко угодной и тишайшей пристани, иде же спасошася сего правлением, его же море и ветры послушают, зане и место обретохом угодно; ветры и волны утишишася. Последи же получихом известие от новокрещенных иноземцов, яко оны в самое сие время веदिша по воздуху летевшаго огнепална некоего мужа вооруженна и копием в судно учителя ударяющего, восклицающа же: «Вторицею терплю ти; в третье же не потерплю».

6. Толикими убо беды и труды ревность учителя всегда утружденна баше, аки кораблю волнуяся, противными ветры дыханий семо и овамо носим, обаче к своему течаше предиаустановлению. Тако и ревность учителя сего (избежа?)¹ беды волнуяся. Иногда старость, еже самый недуг есть, жестокостию и остротою воздуха тамошнего поражается баше. Иногда многотрудным путешествием изнемагаше, иногда смущения исполненна ужаса противников ярость устрашаше. Обаче не устрашися, ниже изнеможе непреодоленна ревность, но до сего всегда течаше намерения, донележе сие обрете доброе пристанище, иде ще по небезбедном плаваннии венчася труд его искаемым благополучии удостои бо ся в сем году толикия благодати з помощью Вышняго, яко три тысячи пять сот душ крестияшася и наполнися Иртыш, Об и прочия протоки благодати Вышняго, яко бысть им просвещатися и освещатися свышше Духом Господним, и самые же небеса чудесным неким присуствоваша крещению их бла-

¹ Вставка Майкова. В рукописи пропуск.

водоханіѣ Іахт. таллау, небузи наидь се ер
 оринтти сего Хмири, толико дреаностіѣ с
 оцѣ и прайцѣ: наші подигаемаго. Аще: дв
 соноі падевніѣ Црское, Великаго Тдрѣ наіше
 ітте вама, Хмири истиница наіша саратти,
 обиде мѣ вадѣ, милостітѣ дѣно насго: Яко
 дводни соя Ермидѣ нѣго взимаше три рублѣ
 Хндѣ влкесилѣ иготера повѣ годы дайдѣ.
 толико встѣдѣтѣ сѣ падевніѣ. Угитев
 ре водолнѣ вадѣтѣ вадѣтѣ ерѣ толико дѣно, горѣ
 вадѣ яно толико вадѣ саттѣна обидѣ безѣ
 мѣмѣ. Ітѣ блѣдѣтѣ тѣне дѣно вадѣ влѣмѣ
 тѣ, погидѣтѣ вадѣтѣ вадѣтѣ вадѣтѣ вадѣтѣ
 стѣи вадѣтѣтѣ. не блѣ саттѣна дѣно вадѣтѣ
 сѣ погидѣтѣ дѣно оцѣ и прайцѣ ваішѣ, Егда
 лишии дреанни итѣ: Пренебріи спсѣніѣ ва
 шѣ, иостаітѣ бѣтѣ погидѣтѣ тѣсѣ.
 Яндѣ тѣ прѣтѣ наіадѣ; иостаітѣ орѣтѣ своѣ
 ерѣ Црѣ, погидѣтѣ сѣ бѣтѣ вадѣтѣ спсѣніѣ
 голоѣи бо насѣрѣ ерѣ, не дѣни сѣ мѣрѣсѣ, ибѣ
 стѣдѣтѣ, но спсѣніѣ дѣно ваішѣ иостаітѣ: Ини
 небузи се вѣтѣтѣ вадѣтѣтѣ погидѣтѣ вадѣтѣ
 ваішѣ, сѣ ітѣсѣи вадѣтѣ: дѣно ваішѣ толико
 драгостѣ, яко Хндѣ, вадѣ тѣсѣи вадѣтѣ, и тѣ
 нѣно иостаітѣ, погидѣтѣ погидѣтѣ вадѣтѣ
 нехоуѣ, толико бо вѣтѣтѣтѣ просѣтѣтѣ
 наіаху

годеем. Многоразличным бо временем по различных местах множество крестишася, но нигде же не бысть без дождевнаго лияния, аки бы самые небеса на омытие скверны идолския помоществоваху иногда настоящей тишине, сияюще солнцу противу мняшеся быть дожд; егда же начинашеся крещение, тогда нечаянно и хлябы небеса отверзостася благопрятным дождя лиянием, являя сим угасити гнев и ярость Вышняго, раздроженную кумирслужением. Окончавая убо зимного ради надходящего времени плавание и труды своя, проповедник и учитель удоволившы благополучием, остави вся протоки сия толь благодати Вышняго наполненны, яко что баше иногда мерзостна кумирслужения оскверненны, ныне осияемы свышше благодатию удостоишася быти омытием скверны идолской, купелию же спасения человеческого, наипаче же множайшым бысть купель спасения великая река Обь, о ней же достойно приличествует рытми написание:

Море когдась Евреом спасение в пути
Бысть, но в том же спасающим згиб Вараон люты.
Так славна Об бысть морем люту Фараону,
Языком спасение и путь до Сиону.
Змиеву же испали водою си главу,
Юже престол господство гордящуся славу
Вознесли в языцех, но той вознесенный
Сокрушы Об волнами народ свободенный.
Воспеть благословенны обские суть волны
Плененных врагом роды свободдают вольны.

ГЛАВА VI О КРЕЩЕНИИ ВАКУЛИЧ В РОКУ 1714

1. Народ сей Вагулский начинаеть селение свое над рекою нарицаемую Тура, обдержыть же селением своим и вершины Тавды реки. Множество же вящшее сего народа седе над рекою Кондою, иде же и княжыка своего имеют и вышшим сии сего повиновением, неже Остяки своих княжыков почитают. Жытелствующие же на Тавде и Конде прилежать присудом в град Пелым и настоящим тамо правителствуются комендатом. Имеют же пределы своя различно: яже на Тавде и Туры — имеют с Татары, от них же навывоша сии земледелию и упражняются з прилежанием труда в сеянию и собрании плодов. А яже на Конде реки жытелствуют, сии предел свой имеют с Остяки и питаются дивным зелием, звером, рибою. Помоществовать же скудно-

му препитанию их Конда река изобилием дивных овощей, ягод брусники и рыбы доволством; происходит зпод камени Верхотурского и впадает в Иртыш, юже обходясть береги зело прекрасными лесами и пажытным ку препитанию скота местцами; зрятся же и хлебородныя некия мѣста, за не нецыи от Вагулич ячмен и овес сеють и собирають преисполненным изобилием, пры исходе же в Иртышы, иде же и пределы своя Вагуличи с Остяки имеютъ.

2. Народ сей разньствуеть языконаречием; обычаи же своими единоправен во всем со Остяки и обхождении со оными. Такожде бо ниже писмены каковыя имеютъ, ниже гражданския обычаи, ниже коего художества, рукоделіе, но обще едын жытія промысл, ловление рыб, птиц и стрелание зверя. Обаче же подобнейшыи красоты человеческой, неже Остяк, крепчайшый и далеко мужественнейшый, и не повреждени такою язвою, яко Остяки; не тако же многолюден, яко Остяцкий народ, ему же не толико обычаи подобен, но и злочестием своим единоправен.

3. Единое бо сих богомерзкое кумирослужение и единачо различное многобожие, таяжде бо бездушныя почитают истуканы, поклоняющеся древу, в подобие человеческое изсеченну; копию некоему, прочьим же, и подобия неимущим, поклоняхуся древом; и таково единомысленне сочетасих злочестие. В сих обычаях в приношении скверных жертв яко ни мало разнствія зреться во всем почитании богомерзского многобожыя их, сего ради ничтоже особеннаго обретохом писать. Толико мало что известим о особеннейших идолах.

4. В Черных юртах, несколько попрыщ от'града Пелыма, боготвораху едино копие, к нему же малое некое каменіе привязано бысть, еже имеаху за настоящаго идола, древностию от старейшын своих почитаемое, их же послѣдствуя тме и слепоте прародителей своих ревнуя зело почитаху, в нем же никія хитроковарныя мечты действием сатаниным творыма бываху. Егда бо в жертву сего скверную приведется скот каков, обычно же лошадь тогда жрецъ единою толико рукою вознесши копие сие легко полагаетъ на бедро¹ скота, и аще крепчайшый будетъ, паде на колене, и некоею невидимою тяжестью томленно бываетъ, даже до поту, стена, досели возстать и исправиться не може, донели же само копия облегчается: и жрецъ е и паки восприметь. Зловерыем же своим мнят, яко сей их боготворимый в

¹ Позднее исправлено — «на хребет».

сем копии дух утешается приношением благоугодной жертвы. Аще же и не будет скоту приведенному на жертву нанесенныя тягости, не приемлют в приношение жертвы, яко сему боготворимому адскому иркану несть прятна.

5. Близ Пелима, яко разстоянием попрыще, едино бысть древо листвичное, никакого подобия не имущее растомо: се такожде от древних своих праотцев обыкоша боготворить, и ничтоже тамо бысть, яко една кумирня и то древо, на нем же толико баше навешано кож лошады, аще и численного приношения скверных жертв, яко удивляюще древу сему толико сдержашоу тяготу, многочисленное бо кож множество на нем бысть. Аще же и дебело бе, обаче от всегдашня крове проливаемых и огнепаления неусохне, ниже толико в кожах безчисленно гнездящимся не истле червием.

6. Недалече от сего древа, яко тры попрыща, бе кумирня, в ней же обретохом пять идолов деревяных, в подобие человеческое изсеченных, обложенны рубищами; на едином же от них, иже на первоначалии поставлен, повешенна бе кость птицы некия — грудь — на главе; пред иными же особь пред кождым в сосудех берестяных кости положены. Около же оныя главныя кумирни малыя некия кумирницы, четвероуголне поставленна бяху на столпах высочае от земли яко трома лактий; всяк же столпы в верху изсечен в подобие человеце. В сих зложены бяху орудия до убийения скота: копие, стрелы и прочая. Особь же еще бысть малая кумирня, в ней же множество костей сохраняемо бысть. Егда же вопрошаема бе вина от них, чесобы толико собрание костей соблюдаемо бе, простоумнейшыи от них невежы ответствовах аки бы в нужном и скудном случаи блюдомо и уготовляемо в снедь шайтаном, си есть идолом. Таким бо я именем по своему языку обыкоша нарыцати. Остройумнейшыя же от них, противу естественнаго ума, древу истукану бездушному употребляеть пиццы, глаголють, яко чести и достоинства сего удостоишася быти приносима в жертву, не достойно честная пометати, но соблюдатьи.

7. Первоначальный же иже (есть)¹ в Конде (идол)² по их зловерию зело много почитаем (баше)³ (Ох⁴ далечайшой бо волости в приношение скверных жертв прихождаху, каковым же сей подобием или сей ли есть иже от Остяков в

¹ В рукописи вычеркнуто.

² В рукописи вставлено на полях.

³ В рукописи вписано над строкой.

⁴ У Майкова — «от».

Конду принесен)¹, или каков древний Вагулицкий — безвестно есть, зане самым видити не случыся; повествуется же от них обще, яко никто же от них тамо самых в скверное капище входити дерзает, ниже княжык их, толико еден некий жрец входити. Баснословят же и се, яко и глас вещения, аки бы детища, слышать, наипаче же егда каковых жертв требует. Почытают же сего великою честию, имеют предстоящих кумирницы двоих стражей, одеянных одеждою червленною, имущих копие в руци украшенное. Сия же утвары общим иждивением устроят и в общем полагають хранилищы, и тогда употребляют, егда предстоит кумирницы: мнят бо, яко в ветхом и нечистом одеянии не подобаше предстоити, зловеруя, яко мерзостная скверность сего чистоты любительница есть. Множайшая же баснословия о сем пренебрегохом (зане сами не самовидцы, глаголемая же не всяко достоверно прыемлется о сем)².

8. Множайшыя идолы безчисленны бяху в Конде; но неким Божиим предустроением многия сожжены и сокрушены от рук творцов и служителей своих, еже бысть сице. Не удостигоша тамо нозе благовествующаго спасение проповедника; яко предвары свышше Божие предустроение, правы створыти стези текти к скорейшему спасению человеческому. Кондыйский княжик, названіем Сатика, иже тамо правительствует подручными себе жителствующими над Кондою, ему же с послушанием отчасти повинуются, зане наследие от племени преждних Кондыйских княжиков ест. Сей име два сыны, и по естественной родительской любви зело отрочат сих любляще. Случаем же неким, а вящше Божиим предиведением разболестася, отец же печален о болезни сих преда себе заступлению кумиров, наипаче же вверы себе шайманчыком, си ест волшебником, иже и служителем в приношение жертв бывають, моля помоществования их, сих же усты лстивыя назнаменаша неким идолом прынести жертву, обнадежужа несумненно благополучием здравия сыном его. В время убо приношения скверных жертв, или скоро по прыношению, оба чада умроста. Сей же исполнен тяжчайшыя жалости, наипаче же лестию оболщен, прыем секеру и сокрушы многия идолы; приближыся же сам свышше устроенным намириением к первоначальному своему кумиру, и егда хотяще сокрушыть, от народа молим бысть, и неким мздовоздаянием утолим, остави сего, иная

¹ Против этих слов в рукописи есть пометка «Више писа-
гл. Г. § 10», т. е. гл. 3, § 10.

² В рукописи зачеркнуто.

же сожже огнем преди очищая путь благовествованию, сам же княжык пребысть досели в сумнении зловерия своего.

9. Егда же предвидение Божие тако устрои путь благовествованию, и нозе проповедника не отягченны, ниже запинаемы некими недостаточества, аки крили упиренни, не (закоснеша)¹ нимало, но первые² сотворше¹ стези поспеша, презирая труд и безвремяе. Уже бо начинашеся и безпутие, обаче поспешеством Всевышнего нача путь свой к Пелиму проповедник февруария в 24-ое. Благодатию же Всевышнего предводителствуемою и поспешествуемою добре получи в пути знамение. В пустом бо негде местцы далеким разстоянием от людскаго селения, наипаче же от церкви, жена христианина роды двойцу чад, юже муж оставше¹ бежа снискать священника присовокупить крещению их. Но замедлением своим нанесе усомневатися ей скоро прышества онаго. Надлежащим же тамо прылежаще мимо ити посланному проповеда учителю преосвященному архиерею, его же мимо градуца уведивше¹ жена, яко архиерей есть, ужасом же одержыма, зане замедление мужа и немощ чад наносят ей сумнение, да рожденных от чресл своих не лишыть лона Авраамля, дерзну воплечь и молить последствующих, да умолять архиерея прыять труд ввести та чада в купель крещения. Архиерей же слыша, немедленно повели уготовать купель крещения и (окрестиста)³ (младенци)⁴, предпоставляя себе благополучному знамению, яко двоица сих чад предзнамение есть двоих родов: Остяцкого и Вагулского (быти окрещенным)⁵, иже трудолюбне тщится да свободить от работы идолской заедино и* усыновить Восточной Правословной Церкви Божой.

10. Последствова же знамению сему вещь дело, мало бо оттуду прешедше прииде никто от Вагулич, (именем вагулским Ляля)⁵, не услыша проповеди Евангелской (яко известися истинны спасения)⁶, той сам нача молити крещения и зо всим домом крестися. Сие убо благопрятно приемши первоначалие, достигохом даже до Пелима града, иде же сия страна Вагульская присудом прылежить и правительствуется тамо пребывающим комендантом. Град же сей

¹ В рукописи «е» в конце слова исправлено на «и».

² Исправлено на «первые».

³ Исправлено на «окрести та».

⁴ Вставлено позднее над строкой.

⁵ Вписано позднее над строкой.

⁶ В рукописи зачеркнуто.

прилежить прамо к северу; положен над рекою Тавдою, и по другой стране Пелымка, от нея же и название воспрять Пелым. И сей есть средством неким между волостми вагулицкими.

11. В сем аки средствии неком проповедник и учитель обычным себе путем нача вводити проповеди благочестия, и якоже прежде в Остяцком народе, в всем сам единомысленном, добре искусивыйся вестъ угодно и удобное с ними обхождение. Первое нача искоренять твердь нечестия богомерзския идолы, и вся сокрушы и сожже в подгородных волостех, где толико бяху идолы, в Конду же благоизволил послать от себе, желая привести княжыка до проповеди Евангелской; но сей запят бе некими коварствы искони блга ненавестника, сам не прыйде, и своего прежде воспоминаемого настоящего соблюде кумира. Не возможно же бе самому проповеди учителю тамо в Конду поспешать, зане не хотяше оставити сих, иже в граде поучахуся проповеди Евангелскою; неции бо лишышася тмы кумиророслужения и просвещахуся светом истинны Евангелской. Прыйде бо никто старейшина их сотник волости (Ваглинской)¹, но сей ни мало противися проповеди вождели крещения и сам о своем прединамировании возвести. Егда бо, рече, изыйдох из дому моего, се положих в сердце моем повеленному повинутися и прысовокупитися крещению, и сей начало бе крещения в граде, и первоначалием сим прочи начаша приходить к крещению.

12. Текущей убо проповеди пространно, сотворыша немалое препятие ревнители злочестия, четиры знаменитые волостей сих мужы, иже всех возмутиша и препяша путь спасения. Все бо отвратишася от проповеди учителя, но сей умножая умножил труд проповеди и учения и вседневным поучением нача изяснять заблуждение их, предлагая быти се противу естественнаго ума — боготворити руку дел своих и поклонятися утворенному от себе древу или каменю бездушну и немому. Обаче ярость народа сего по подобию змиину затыкающы уши своя, яко аспиды глухийи, не толико внимаше учению, но ниже слышати хотяще, зане старину свою любить и древнему пристрастенъ злочестию: легчае бо оставить жытие свое, ниже лишытись древнаго злочестия своего, уставленного прародителми своими. Прыложиша сим немало печальных трудов учителю, зане ревность благочестия возбуждаше неусыпные труды, жалость

¹ Вписано позднее над строкой.

же толико погибающаго народа непрестанно возбуждаше печале, и скорбми сими продолжыша не малое время противоборущися, яко уже усомневатися и унывати. Близ бе время, и мнящеся быти трудолюбное тщание (сею)¹ увенчать печалию общо всю трудихомся, ничесо же яхом; но сей, его же судьбы бездна многа, име же вестъ судьбами спасти род человеческий, нечаянным благополучием увенча труд благовестующаго учителя.

В день 17 марта, в он же случыся праздновать Алексея человека Божого, проповеде же учитель малое свое собрание верных новопросвещенных же крещением введше в церковь поучы благочестию и удостои причаститися таин Божественных; печален же бе, яко толикаго под'емшаго труда своего мало желаеваемых видяше благополучия; но скоро Вышняго правление облегчы печаль сию. Исходящи убо из церкви, нечаянно (Тахтанская)² волость вящше двух сот человек притекоста к дверем церковным, и падше пред лицем проповеде учителя моляху крещения, тогда толико наченше сему желаемому радоватися благополучию. Другия благопрятнейшая прыйдоша видения, яко тыи прежде воспоминаемые четыры столпы нечестия, зле ревнители и противоборцы преклонишася к благочестию. Десница бо Господня окамененную сердца сих злобу, ярость искорени и водрузи тамо милость и смиренномудрие, яко единомысленне з прочыими приемше проповедника учение повинущася божественному наставлению з премногим убо торжественным благодарением восприемше сих, поучы я, и яко в своем зловерии бяху зле ревнители, тако последи усердными благочестия явишася подражатели. Мнози бо с оными крестишася вящше четыриста душ от разных волостей, в остальные же селения пославши священников для крещения жен и чад сих и прочих оставльшихся. Проповеди же учитель оставил zde правителей и учителей благочестия ново просвещенному народу, сам возвратися з Пелиму, зане время належащее поспешати и паки в Остяцкую страну

13. Правящу же путь сей непразден, но селениями их вагулицкими проходя, таяжде проповеди учения не престае сеяти и мног плод принесе Церкви Божой, ей же многих крещением просвещенных и усыновленных преда. Получивша же тамо нецыи исцеления, наипаче в юртах, нарыцаемых Чорных, иде же бе (невеста)³ (дванадцатолетная де-

¹ Вычеркнуто.

² На полях против этого слова написано «Шантальская».

³ В рукописи зачеркнуто позднее.

вица)¹ в крещении Марья нареченна. Сия бе толикого недуга, яко егда начаша отрицати ю, тогда ниже мало времени возможе постояти, но держима бе руками; по отрицании же нача мало облегчеватися от болезни. Обаче не возможе дойти сама купели крещения, но ведома и несома бысть; по крещении же сама дойде жилища своего (и не толико бе здрава)² (и в той же час бе здрава и нача сеци древа)¹, аки бы не имеюще³ недуга. Такожде и младенец десяти лет бе болен ногою; одержаше бо ю пухлина. Егда же в купель крещения внийде, изыйде здрав (и бегу ятся)¹. Мати же сего младенца, видевши сие, моляше и паки (погрузите)⁴ его в воде, да вторыцею крестится, бо больше отсюду совершеннейшаго приобщать недугу своему здравия, и zelo дивишася таковой чудесной благодати Божой. Кто бо яко Бог наш творай чудеса, в познание и явление славы своея новопросвещенному роду.

14. Толико же бе возвращающимся путь сей благополучен, яко не токмо сии снискали спасение, до них же нозе благовествующаго приидоша, но иныя, их же не досязаху стопы благовествующаго, обаче держащийся злочестия и бегая от спасения проповеди сами себе мрежою спасения уловиша, еже бысть сие: Егда сам учитель проповеди возвратися з Пелыми и по пути многих учением своим просвещеваше; зловерыя неции Махометанова близ селения вагулицких пребывающии убояшеся⁵ сея проповеди, паче же хитростию дьявольскою наущенный княжык из Кошичких юрт, видевши путь шествующих, посланных преосвященного архиерея, иже в град Тоболск отпущенны бяху, сам же иным путем отде в обитель Туменскую, собравшася яростию бесовскою возмущенны, с убийственной рукою сих на мимо селения их грядущих посланников нападоша, чающе быти zde самого учителя, но сего не обретше, посланных же погубити не возмогоша, зане мнози последствоваху от Вагулич, желающии креститися, их же нашедше убоявшеся убежаша. Архиерей же, уведа о сем, моляше гражданского правосудия допросить княжыка сего, чесо ради о убийственной рукою найде на посланных его, иже не к нему бяху посланы.

15. Егда же взят сей бе до властей гражданского пра-

¹ В рукописи вписано над строкой.

² В рукописи зачеркнуто позднее.

³ Исправлено на «имевшая».

⁴ В рукописи исправлено на «погрузити».

⁵ Исправлено на «убоявшеся».

восудия, он близ бе своя достойныя казни, от какой не-
свобождется¹ (аще бы)² (за не начинаши)³ и⁴ паки путь свой
в Остяцкую страну проповеди учитель (восприял),² и сего
з собою поять княжыка, не тако наказания ради, яко да
поучить его проповедию благочестия. Немного же держася
сей тмы зловерия Махометанова, нача просвещатися уче-
нием проповеди, прыять крещение. По крещении же отпу-
щен в Тоболск, иде же прыять его правительствующий пре-
столом митрополии Себерской преосвященнейший архиерей
Иоан, тожде усердный и трудолюбный благочестия иска-
тель, учреди щедролубивою десницею своею, отпрати кня-
жыка до волостей его с священником для поучения благо-
честия, иде же крестиша от Махометанова злочестия бол-
ше трох сот душ, и тако злочестие Махометаново, к нему
же не уполсан проповеди учитель, нача искоренятися, Гос-
поду впреды поспешествующу.

ГЛАВА VII

О КРЕЩЕНИИ И ПАКИ ОСТЯКОВ В РОКУ 1714

1. Егда убо плод трудов учителя собрания верных про-
поведию его день от дне умножашеся, обаче непрестанное
желание неусыпающыя мысли понуждаше и паки старостию
изнемогающею посетити паству свою, наипаче же вины
сия принуждаху его принять путь шествие в глыбочайшее
страны их селение: первое, яко еще оставшиися нецыи в
своем зловерии укрывахуся при исходе Обском, близ само-
го Лдистого окияна; нецыи же по различных далнего се-
ления протоках путем развращенным и заблужденным ук-
лоняхуся от проповеди Евангелской. Второе, яко уже паст-
ву, толикими труды собранную, начаша волцы и хищницы
зловерия Махометанска входити, и простой сей народ, не
утвержденный в благочестии, зело начаху развращать, раз-
личными прелестми смущающе сердца, неверие предлагая,
яко вера их толикою содержит силу, что и в оном веще
различными сластями житейскими и множеством наслажда-
тися будут, чесому народ издревле пристрастен и вероятен
баснем сим веру емляше, зане и по древном мнении идо-
лопоклоннического зловерия житейских сластей и в оном

¹ В рукописи исправлено на «несвободися».

² Вставлено над строкой.

³ Вычеркнуто в рукописи.

⁴ В рукописи исправлено на «не».

веще мнят быть блаженство; сих убо изгнания ради, оставивших же идолопоклонников в познание истиннаго Господа и в едино собрание верных присовокупления воспринять путь свой.

2. Наченше убо благополучие путь свой з Тоболска юня 12 тихим плаванием, достигохом в трох днех селения остяцкого, юрт нарыцаемых Бурейковы, их же неких ради прежде прешедшими временами не бысть проповеди Евангелской и своем доселе пребывати¹ (оставиша)² в зловерии. Прежде же пришествия учителя упреди сатана придитечи своими рабы антыхристовыми злочестия и буселовия Махометановы учителя. Абыз бо некий прежде несколько дней упреди нозе благовествующого, мнитья быть яко дух бесовский толь скоро носимый поспеши тамо и к своему тако весь народ преклони злочестию, яко не толико внимати учению проповеди Евангелской, но ниже гласа о сем слышати хотяху. Егда же понуждаешся проповеди учитель благовествования своего испустить глас, тако бяху яко аспиды глухия затыкающе ушеса своя и в едину совокупишася юрту, ни сами от юрты исхождаху, ниже к себе внийти кому от наших попушаху.

3. Многажды же учитель о сем трудися посланными своими понудити я изыйти ку проповеди Евангелской, обаче ничтоже успе. Язык бо лстив, орудие диявольское, прежде воспоминаемый Абыз поостры их ярость и возбуди на убийство, яко воскочыша толикою яростию и посланныя начаша первии убийством прогонити и язвити, тоже устремишася же и на самый дощаник, от него сам изыйдый к ним проповеди учитель и воздвигше руци своя, тихо мирно моляше я престати от неповиннаго убийства; обаче дерзости и крове исполнены руце их не престаша язвить и язвиша от наших единого в главу и ногу стрелами, такожде и другого добронравного юношу келейника его, Павла нарыцаемаго, сквозе стрела в плещы его пронзе; такожде из пищали единому руцы пробиша, тогда все от наших праздны руцы имеюще убегоша у дощаник, самого оставше на берегу проповеди учителя; обаче ослепленный яростию народ не устыдися святителского лица, ни против себе бурашася, но некто от них начавствующий, названнем Уршанко, из пищали удари на самого проповеди учителя и улучы прямо чрево: всем убо дивитися, но бысть се како

¹ В рукописи исправлено на «пребываше».

² В рукописи вычеркнуто позднее.

от обоих стран оружие пройде одежду, его самого же нимало вреди: десницею Вышняго соблюдаем; отгнавши убо учителя спасения, наставников погибели злочестия Махометанова учителем Абызом повинушася и воспрыаша бесурманское злочестие.

4. Острое убо коварства дияволскаго орудия, жестокая сих ярость не препя пути учителю, и аще воста брань на него, не усташися уповая крепкому Спасителю своего заступлению в далечайшыя отсюду селения их поспешы, иде же много собранного народа, крещением просвещенного, в стретение учителю исхождаху; и яко чада сего духом рожденная благодатию учения его воспитанна, неизреченною прыветствоваху любовию. Учитель в благочестии утвержденных поучаше я гражданства, какового прежде всяческий (Остяцкой род)¹ быаше чужд; такожде всякого добронравия христианскаго обучаше, злыя все и скверныя идолопоклоническаго обычая искореняше. Наипаче се, яко быаше им обычай не по возрасту, ниже по достоинству лет, имать себе в супружество жены: детища убо семи—осми лет, мужу сущу двадесят и трыдесят лет, емлют в супружество и сочетовахуся беззаконно; искореняше им се злонравие и обучаше христианским обычаем, учение же его сему простому и всяких гражданских обычаев чуждему прежде народу бысть зело многополезное.

5. Умножающейся убо благодати Вышняго, по себе плоды веры и христолюбиваго благочестия, моляху бо учителя подать им наставников спасения, дабы всегдашним тамо пребыванием священницы поучали благочестию. Такожде о созидание церквей Божих всеусердне моляху. Желанию же сих изобилие подал благополучие губернатор Сиберы, князь Матвей Петрович: егда по доношению и усердном учителя моления по достойных местцах, иде же множайшее народа собрания селениях устроиша церкви Божьи — в Прохоровской волости, в Острове, иде же прежде многославимаго скверного идола капище быаше, ныне церкви Божия в имя Святыя Троицы; такожде в Сухоруковских юртах, в Малом Атламе; иныи же, иже прыседять руских жителей селениям, сих присовокупиша церквам Божиим и поручиша учителем церковным, и тако утвердивши славы Господней умножение, воспрыаша путь свой; иде же еще не быста нозе благовествующих спасение.

¹ Вставлено над строкой.

6. Достигохом убо Каринкарских юрт и наченше проповедь спасения учитель, яже благоприятна бысть многим, между ими же иже прыяша учение и возжадаху крещения Господни, вождеде крещения и шайтанчик сих, еже есть жрец, Являк нарыцаемый. Сей прежде имея с дияволом волхвования обучение, волшебствоваше. Егда же крестися, извести нам сие чудесное, что прежде пришествия проповеде учителя союзник его, диявол, емши его мучаше надолзе, и биуще его слыша глас: «Доселе бых с тобою, ныне же мя оторнул; се егда извещеваше на мя сведителствованная истинны знамения, являше на теле своем и язвы.» Сего же поучивши благочестию, учитель огради сего и воружы оружием крестным, его же сопротивный (ему творит)¹ трепещеть и трасется, не могый взирати на силу его.

7. Поспешеством же Вышнего достигохом и града Березова, иже удалися до Лдистого окияна; в несколько убо днех з Березова достизают исхода Обского в Тасовую губу, о ней же прежде воспомянухом. Прысидит же град сей реки Сосвы и ест много народных² селений остяцких средство волостей; до сего же присуду мнози прылежат: Обдор, Сосва, Лапын, Кунопат и прочая властью томошних комендантов правительствуются, иде же мнози тамо в град собрашася, прыяша учение и проповедь Евангелскую, и купелию крещения Господня просветишася. По крещении же моляху учителя нецыи Сосвинской волостей, да молитвами своими помоществует им от нападения и коварства всякаго почитаемых в ыдолех духов нечистых, зане прежде рекоша быхом порабощенна има, имеяхом различныя коварныя о них злобы. Учитель же утвердивши крепкою надеждою помощи в том Спасителя своего, отпусти я с миром.

8. Восприять зде проповеде учитель усердное свое желание достигнуты Обдорского селения, и даже до самого Лдистого окияну, но Господу лутше что прозревшу инако воспят намерение сего и обрати путь его и паки в Тоболск, тамо же остави священников, да вся обыйдуть по протоках селения их и осталныя присовокуплять крещению; их же множество крестиша и нечистивыя их чтилища разораху и сожыгаху. Прышедшу в Тоболск, обрете зде в Тоболску в ужилищах прежде воспоминаемаго Ур-

¹ Вычеркнуто из рукописи позднее.

² У Майкова — «многонародных».

шанка з множеством своих единомысленников, их же власти гражданского правосудия слышасте о нападении его и толико много ранами уязвленных, и его взяша до суду и наказания гражданского. Обаче проповеди учитель свободы его от узилищ и взять с собою в обитель Туменскую и тамо его поучы благочестию, и крести его, тожде и прочих подручных единомысленников его крестиша, и спасе всех не толико отлежащей достойне временного наказания, но и вечныя погибели злочестия Махометанова.

9. Зимним же настоящим временем не замедли проповеди своя учитель обрати путь свой в Вагулскую страну к граду Пелыму, иде же мнози усыновленные крещением святым духовная его чада любовию стретаху, их же поучивше благочестию и всяким добронравным христианским обычаем, основа же и церкви Божья на неких достойнейших местах. Сам же вверх по Туре и по прочих протоках яже объемлет селением своим Вагулицкий народ, всех сих усынови купелию крещения церкви Божьей помощию Вышняго не толико сих языков, и Махометанского злочестия Татар, близ града Опанчына обитавших от злочестия отврати. И бысть се яко от нечистого чисто, и от недостойного достойное произведе, зане удостои сих крещения Господня. Обаче толико уже изнеможе трудом¹ водным² в путешествии сем, яко мняшеся нам быти близ его сие блаженство подвигом добрым подвизахся, течение скончах, веру соблюдох, да дастмися винец.³

ГЛАВА VIII

О КРЕЩЕНИИ ВАГУЛИЧОВ В КОНДЕ 1715 ГОДУ

1. Аще убо и толикимым недугом одержим бысть, обаче всегда свишше укрепляем; ищущии спасения человеческого трудятся, недугуют, но не изнемогают, окрелетавают, паче текуть и не утруждаются; тако и сей учитель наш, летнего дождавшися времени, воспрят и паки путешествие свое в Конду водным плаванием, о ней же прежде воспоминаухом, ныне же о устии ее или о исходе мало что извистим, наипаче яко нам многотруден и всякому плавающему бысть.

¹ В рукописи исправлено — «трудами».

² Зачеркнуто в рукописи.

³ В конце на полях заметка «Апок. 2. Тимоф. 4».

2. Устье ея толико, яко неудоб зрением, и многими воды разлившеся человеческим досязат пристанища берегов; толико некия острова являются, обаче вся сия мелка, яко несть проходима суднами большими, иногда противными ветры судно на мелких сих местцах сокрушаемо бывает, до берегов же в сию или в оную страну неудоб достигнути мелких ради мест. Исход же самыя Конды зело глыбок, покрывается водами яко неудобно сего ведать, и с премногою трудностью проведую сего выплывают от устья в верх реки в два дни. Сие и наше бысть благополучие в плавании нашем. Егда же изыдохом в самую Конду, тогда зело красными, веселыми и пажытными местцами бреги ея обходящия узрехом. Бысть же нам в проповеди многоятежна и презлишны наполни учителя трудов смущения, зане зде диявол крепчайшее нечестия своего укрепил быше гнездилище, егда бо от различных проток закоснение в своем неверии кумиры своя зде укрываху, такожде и з Обы, о нем же прежде воспомянухом зде, унесен быше, и посему всю лукавую силу свою хитроковарныя лести смущения зде вогнезди и утверди, и толь бе от всея страны Остяцкия почитаемый и славимый, яко не чаях сего быти сокрушенна, но паче мняху яко хотящему его сокрушити чудесною некою сопротивитися силою.

3. Достигохом же сея тверды нечестия. Плавающим же нам, егда близ бежом жылиц, иде же той скверны соблюдаем быше истукан, известихомся от многих, яко собращеся многое множество вооруженных душ своя хотяще положить при скверным сего капищу, ниже отступить своего злочестия. Учитель же проповеды презирая сих множество: «Аще ополчиться на мя полк, не убоится сердце, и аще встанет, рече, на мя брань, на Господа уповаю» — немедленно поспеши. Егда же достигохом жылиц сих, нарыцаемые юрты Нахрacheевы от имени начальствующаго тамо Нахрача Евплаева, иже есть начальник, державец и служитель скверного того истукана, узрехом множество предстоящего собранного народа, вси же сии яростию взираху на ны; обаче и благопрыятство явиша нам, яко в начале не возбраниша оружием ко берегу жылиц своих пристати.

4. От пристани же изыдохом к собранному народу и начальнику их Нахрачу Евплаеву и приветствовахом от лица проповеды учителя всих сих мира, здравия и всякого благополучия желанием. Обаче, презревше сие гражданство наше, отвещаша нам: «Вемы вину пришествия вашего, яко ласкательством своим хотите отвратити нас от древния ве-

ры нашае и от древле почитаемого нами помощника разорить сокрушить, но всеу трудитесь: zde вси главы наша положим, сего же с'творити вам не попустим». — И абие все единодушно от'идоста в скверное чтилище кумира.

5. Кумир же сей изсечен бе из древа, одян одеждою зеленою, злообразное лице белым железом обложено, на главе его лисица черная положена; чтилище все, наипаче же седалище сего украшенно сукном червленным; поставлен же высочае прочих; иныи же ниже около предетоять меньшие кумиры, их же глаголють быти служителей настоящего кумира. Иных же утварей, кафтанов, белок и прочих пред ним полагаемо бысть много, его же злообразие написася подробну в лицах со всим его знамением поставляем, но каквоо страшилище сие бесовское.¹

6. Бездушная шкарад такового себе избра служителя прежде воспоминаемаго Нахрыча Евплаева, иже злоображен, черн, горб на персех и на плещех имеющ. Обаче толь тепл скверного своего баше любитель кумира, яко неотступне пребываше у сего. Моление же его чудесно. Глас тонце испущаше, никакова наречыя не знаменующ, но як млад телец рыкая, последи же мизканием некаким окончеваше, и тако пребывая в чтилищи своем многократне в день той безстудное, а паче безумное сие твораше моление.

7. Не толико же он сам, но и весь народ, тамо собранный, зело почитаху сего сквернаго истукана, зане прославляху сего паче истуканов древнейшаго, и отсюду немалую сему причитоваху похвалу, яко во дни Ермака, егда покоры Сибирь под область российскую (из него же)² ни³ налагаемая Ярмакову повелению даяху (дани)⁴ наследием отец и праотец своих; сей Нахрач державец баше сего кумира, и отсюду паче иных скудников, бедствующих единоравных друзей своих изобилием и богатством превознесся, зане толико баше сей нечестивый во всей Остяцкой стране почитаемый, яко Обские и прочих проток шайтанчики, си есть служителие кумиров, прохождаху к сему державцу кумира и дарами умоляху, да в их селения отпустит. Егда же удовлетвять дарами и отпустит им, тогда оны в своих жилищах тцатся скверным приношением жертв в скудости ползоватися.

¹ В рукописи против этого § на полях есть заметка: «Се же не сей, иже в главе 6, но в главе (3)Г», § 10.

² Зачеркнуто, а над строкой вписано «и от того же идола».

³ В рукописи зачеркнуто.

⁴ В рукописи вписано над строкой.

8. Предстоящим же нам у пристанища не малое время, толь сверыл собран народ и дивый бяше и чуждахуся, ниже к нам, ниже к себе нам приходит попушаху; обаче немалым временем навывоша друголюбного сообщения, обхождения о нами, начаша нецыи входить на судно учителя; учитель же всяким благопрятством и любовию привлекаше к себе, дабы угоднее возмогл к ним начати проповедь; обаче, егда нача учить я отставить нечестивыя кумиры, не в сладость бяше им, но горким воздыханием¹ ответствоваху: «Не буди нам сееже отринуты сего кумира, толикою древностию отец и праотец наших почитаемаго. Аще же и высокое повеление царское великаго Государя нашего есть вама кумиры и чтителища наша разоряти, обаче молим вас, наложите дань на сего, яко во дни своя Ермак на год взимаше три рубля; ныне же умножим и чотыри по вся годы даяти, толико оставете сие повеление». — Учитель же воздохну ответствоваше через толковника: «Горе вам, яко толико вас сатана ослепи безумием, что благодарить, туне даемую вам, отместите, погибель же вечную роду всему ценою приобрести возжелесте. Не ули сатана доселе удоволи себе погибелию душъ отец и праотец ваших, егда толикими древними леты пренебрегли спасения вашего и оставлены бысте погибшая тварь. Ныне же Господь призре на вас, и содержаый в руце своей сердце Царево, понуди сего быти вам спасителем, положи бо на сердце его не дани сия мерзкия и бестудныя, но спасения душъ ваших искать. И нама не буди се безумие взимать погибелную цену душъ ваших, сия чотыры рубля; души же ваши толикия драгости, яко кровию всея твари Творца и Господа нашего искупленны попускать погибели вечной не хошу». Толиким бо учением просвещены, начаху усумневатися и ревность по нечестии и зловерии и нача умалятися.

9. Времени же мало мимошедшу, учителю всегдашним учением понуждающе, начаху колебаться в своем твердом нечестии, прислаша ко учителю от среды своя искуснейших старейшин в совет, како и какими статьи приступить имеют к благочестию, яже толь безумия исполненна явишася, яко достойны бяху всеми сим посмеяться миру. Начаша же сие послание свое: «Повинуемся ныне (рече) указу и повелению Государеву. Такожде, рече учителю, и твоего не отметнем учения, но толико молим вас: первое, не отри-

¹ Этим словом кончается та часть рукописи, которая писана, как определяет Майков, южно-русским почерком XVIII в. Остальная часть рукописи писана великорусским почерком того же времени.

ните и нашего от толиких древних лет отец и праотец наших почитаемого кумира, но и егда нас крестити соизволяете, не пренебрежите и шайтана тоеюжде почитать честию, окрестите сего крестом паче нас честнейшим, златым; украсить мотщимся и поставить убо церковь от своего имения между иконами, по обычаю, и нашего посреде поставим. Второе, мяс лошадиных да не будет заповедаемо нам вкушать, зане несть толико в мире сладкаго ядения, приятна бо толико нам, яко жития нашего лишитись можем, ниже сего сладкоястия. Прочая же наипаче молим, не разлучати нас с многими жены нашими, ниже впреды нам возбраняти многоженства, жен же наших отнюдь не крестить вашим священником, но сами мы окрестим койждо свою жену в воду, и кресты наложим. Сия вся аще нам позволено будет, восприемлем единовѣрие и закон ваш».

10. Учитель же смиренне приемше послание сих, рече им: «Мужие и старцы, егда возрех на вас, толикою сединою почтенных, мню вас быти преисполненных разума, но, увы, коль сатана посмеяся вам и своими коварствы толь ослепи умы ваша, низведе в безумие: не яко бо старцы, исполненны разума, и мужие, почтенныя честию седины, но яко детища младоумныя, баснословисте предлагаемая. Не ули можете познати тмы с светом разделение: раздели бо Бог между тмою и светом, тму нарече ночь, свет же нарече день, иже яве вам творити познати. Яко не бывает единокупно день и ночь и особне день. Всяк в своей разнствует славе; како убо вы заедино смешаете тму с светом, честное с скверным, богомерзкаго кумира сочтати вожделесте Богопочитаемым иконам, яже лица суть изображающия самого небес и земли Творца, тожде и служителей его и угодников Божиих; вы же за единое злообразие сие сатанино, слепотствующими умы вашими почитаемое, хотите причтати единой с сими чести; глаголите же и крещением очистить сию бездушную шкаредь. Но сие неудобное и противодействующее есть всякаго разуму: како бо нечувственное сие древо, ниже видения, ни слышания, ни осязание имущее, таковой тайны удостоити: крещению бо согласует соизволение. О нем же и вас молю: не буди вам сердца окамененныя и нечувственныя крещения, но преклоните чувства ваша воспринять тайну спасения вашего, и аще хотите единовѣрны с нами быти, повинуйтеся наставлению нашему и нашим христианским учениям, ничто же сами ведуще: како бо и жены ваша сами крестити глаголете, не имуще на се данныя вам благодати: не мнете бо яко еди-

ною водою очищается, но действующая невидимо благодать Святаго Духа, нашим подаваемая смирением, вас освящает и просвещает. Отверзете убо, возлюбленнии, вся ваша прекословныя басни, яже посмеваяся сатана уму вашему сия наносит козни; примите, молю вас, единоверие и единомыслие с нами, да будете единоутробные нам братия и сынове Церкви Божия». — Обаче сим толиким учением не у повинушася, но паче свирепы отидоста посланники к собранию своему.

11. Приемше убо известие от посланных, собрание безумных зело возмутися и противоста проповеди вяще, убийством дышуще на ны, начаша поносити нам и укоряху, яко вси отчаяхомся спасения их. Обаче, учитель не сумневашеся, глаголаше неким Божиим предвидением вскоре узрети их в купели крещения, яже и собысться. Настоящу убо дню праздничну равноапостольнаго князя Владимира, прииде к учителю никто от собраний сих, почитаемый у них старейшина, именем Помжук, иже любезне присядящи проповеди учителя, возжела крещения и нача молити учителя сподобить его крещения. Учитель приемши сего учреди всяким благоприятством и отпусти его к собранию, да сию приемшую свыше благодать и прочим явит и привлечет ко спасению душ их. Егда же изыде к собранию, и начать их укоряти безумными: «Почто вы противистесь повелению Цареву и отрицаетесь христианския веры: ведите ведуще, яко за непослушание прогневается Бог и Государь, и послет вой и всех нас истребит в конец и земля наша пуста будет. Повеление бо Царево страшно и непослушающим его смерти достойны». — За что начаша и его укоряти. Он же паки к ним: «Доколе благодать сию, спасение душ наших... и приседем погибели древних отец наших, ничтоже ведуще: аз убо приемлю повеление Государя моего и сие полезное учение учителя». — И с сими словы аки мечем разсече сопряженный сей союз и стать всем против проповеди. Мнози бо внешне рекшому, начаша приступати до единомыслия с ним; инии же не хотяху, молву в народе возмутиша; едины бо глаголаху приять крещение, шайтана же своего сожечь не подают, но на особном где месте бросить сего, и к нему впредь не ходить и не поклоняться, о чем и учителя понуждаху; инии же весма не хотяху креститися. И бысть весь день и ночь молва и прение. Дню же паки возсиявшу, возсия и благодать в сердцах неверного рода, и от Сего, иже рече учеником своим: мир вам, и бысть мир, уста прение и молва, но тишайшею кротостию

прииде все собрание к учителю, рекше: «Сотвори с нами, еже хощеш, и чтилища и кумиры яко хощеш разорай».

12. Изшедши же учитель к собранному народу, поучи я довольно, и предготовльши ко крещению, начаше отрицательныя молитвы. Сатана же не преста козней своих, но избра себе орудие, злообразную себе ипостась собранию Нахрача Евплаева, иже мал, черн, худ, горб на персех и на плещах, той бо рече: «Блюдитесь, друзи, сего, егда начнут вас тязати, не примуйте сего, то бо есть волшебство христианское; таже егда будут вам стрищи власы, то вырезовати мут из вас души». — Егда начаша священницы елеом помазовати, абие народ возмутися и вси убегоша во свои жилища, и едва возмогохом собрати народ паки. По всем же том, егда начахом крестити, народ весь предстоящий побеже в воду и сами погружахуся глаголюще: «Клади на мене крест, я уже крещен». — Мы же едва молением изведохом из воды народ и чиновне начахом крестити, и благодатию Божиею крестися вси. При кончине же крещения паки диявол возмуди раба своего, онаго Евплаева, иже взем жезл прибеже к реке, начат народ от крещения отгоняти; народ же устремися на него и возложиша руце биюще его, и прогнаша даже до селении. Егда же крещение окончися, присла к нам Евплаев оный сына своего, глаголя: «Аще сам мене архиерей окрестит, то и аз прииму крещение». — Сеже слышавши, мы, аще и немоществовахом зело, но забывши немощи, скоро от ладии изыдохом, и во уготованном месте начахом отрицательныя молитвы. Егда же прииде сие слово: иждени из него всяк лукавый и нечистый дух, гнездящийся в сердцы его; — абие возтрепета акы бесный, и начат главу от знамения крестнаго обращати семо и овамо, и мало не паде на землю, и воскрыча нелепо, и исторжеся от рук и убежа. Емше же его, вопросихом вины; он же рече на-ма, яко страх найде на мя, и болезнь пронзе ми сердце; мы же рекохом, яко отверзи страх сей, но веруй несумнено, яко здрав будеши и никакой не ощутиши болезни, — и едва умоляхом его паки предстати отрицанию, но обаче тожде сотвори, не стерпе осинения креста Господня, и нача воплити, исторгши нож на ны рече, яко болезнь ми пронзает утробу и сердце. Народ же слышавши сие устремися, мняще яко в действиях и словех сих некая поражающая и убивающая сила есть, обаче нецыи, им же во отрицаниях ничто же приключися, глаголаше к нему: «Не бойся, ничтоже постраждеши».

13. По крещении же, всем преставиша трапезу, прочих

с начальником их умоли учитель внийти в судно — вкусити с собою трапезы, пред'ядяше им, и по трапезе рече к ним учитель: «Яко подобает вам истребить от жилищь ваших сего сквернаго истукана, да не будет скверное посреде собрания вашего, уже вы чисти есте». Многая же о сем наипаче бысть распря, и овии глаголаху: «Ни, да занесен будет в пуста места и непроходна». — Многу же бывшу между ими несогласию, доспехом нощи и тма покры землю. Тогда еще всезлобная тма, диявол некий, имея своих рачителей, научи коварства сицеваго: идола самаго, о его же пряхуся с нами много, да не сожжен будет, украдше подставиша инаго, а украденнаго отнесоша в далное место; надеющися, не будет ли время, в неже могут паки на свое нечестие возвратитись. Посем соизволиша отдати идола подставленнаго за кустодию нашу, толко моляху нас: «Да не пред нашими, рече, очима сожжен будет». — Егда же приспе время уже сожеши его, един от наших удари того идола, яко ему пасти; тогда паки бысть вопль и роптание много, яко и оружие взяти на ны, глаголяще: «Почто тако безчестите и ругаете нашего бога», — и едва народ укротися и отступи от кумирни, взятаго же идола слезными проводяху очима, и глаголаху: «Пойди, боже наш, лал еси в руки Русаков немилостивых». — И тако седши в ладью со идолом и за реку преплывше, огнем сожгоша, последи и кумирню раззориша. Благополучно отплывше оттуду, всюду крещением просвещахом, еликих обретахом, и доспехом юрт Катышевых. Тамо приеде к нам посланник от их князя Сатыги, аки с молением просяще, да скорее спешим до их собрания: уже бо, рече, все собрахомся для крещения. Вещию же самую присла рассмотри, многолюдно ли к ним идем. Той бо Сатыга, князец Кондийский, вся своя собраху люди, человек до шести сот вооруженных, подущением некоего махометянина, пришедшего от Тоболска и им глаголюща: «Аз, рече, сам видех царское повеление во граде прибито, в нем же Государь повелевает, кто убьет архиерея, не будет за то ему казни». И тым возмути народ и научи Сатыгу, еже хитростию нань подвизати и ненадежных напад всех смерти предати. Но запиная Бог лукавым в коварстве и открь ту лесь их. Нецыи бо Вагуличи от того же полчища к нам пришедше и видевше наше к себе благодаяние тайно известиша: «Блюдитесь, рече, сей есть хитрость нашего князя: той бо всецело умысли напасти вас нечаянно и предати смерти». — Тогда в нас дух аще бодр, но плоть немощствующи уstraшенна, хотехом бежати во свояси. Обрати-

хомся ко совету, что сотворити не ведуще. Некии же от наших рече: «Аще начнем бежати, то и сии, иже крестишася, востанут на ны и побьют нас; но воли Божией предавшеся впредь идохом, иде же князец Сатыга с народом бяше». Сатыга же слышав, яко небоязненно грядем к нему, остави народ собранный, сам бежа идолу своему принести жертву, помощи просяше от беса на свое ухищрение. И егда приидохом, узрехом народ мног, иже сотвориша кличь и вопль мног, злословяще нас и страшаще своим князем, и в день суботный, в час обедный, прииде князь с помощию бесовскою, начат многоразличныя о нас коварства строити, но Бог вся нам его хитрости чрез их же людей открываше. И бысть то чрез три дни, и виде народ, яко ничто же князь их козньми своими успеваеть, воста на князя глаголющи народ: «Ты, рече, бесишися и хощеши брань сотворити с Государм, и сам, рече, погибнеши и нас погубиши». — И вси его оставльше бежаша. Послежде и князь убежа во свое жилище, мы же победное воспевши, иже осташа, начахом поучати о крещении, и ни мало сопротивльшеся, елицы же обретохом крестихом, и еще далее поидохом.

УКАЗАТЕЛЬ

- Абалак (сын Мара) — гл. I, § 1.
 Абыз — VII, 2, 3.¹
 Адер (сын Мара) — I, 7.
 Азия — I, 1, II, 18.
 Алей (сын царя Кучума) — II, 21.
 Алачев (княжик) — IV, 15.
 Англия (государство англий-
 ское) — I, 2.
 Атлымовы юрты — V, 2.
 Аюка (князь) — I, 1.
 Аюш — IV, 8.

 Байкал — I, 1.
 Башкиры — I, 6.
 Бейбулат — I, 8.
 Белка — стр. 8; I, 1; II, 8, 16, 18.
 Березов (город) — I, 2, 11; VII, 7.
 Бобры — II, 18.
 Белогорские юрты — III, 9; V, 1.
 Богатен («мощнейший, именем
 знаменитейший» в среде хан-
 тэ) — II, 13, 16, 17.
 Бог рыб — см. Старик Обский.
 Богатство недр земных — стр. 5;
 I, 2.
 Братские (Брацкие) мужики —
 I, 5.
 Бухара (Бухарские земли) — I, 8.
 Бурейковы юрты — V, 4; VII, 2.
 Вавилон — III, 1.
 Ваглинская волость — VI, 11.
 Варка (кушанье из рыбьих пот-
 рохов) — II, 9.
 Вертепы — I, 14.
 Верхотурье — VI, 1.
 Вогульский народ — 3 стр. пре-
 дисл.; I, 6, 11; III, 10; VI, 1,
 2, 9, 10.

 Волга р. — I, 9.
 Воспитание детей — II, 4, 7, 8.
 Воспольские юрты — V, 1.
 Врачевание — II, 20.
 Вышивание одежды — II, 15.
 Гагарин Матвей Петрович стр. 2;
 IV, 10, 11, 12; V, 1; VII, 5.

 Горноста́й — стр. 8; I, 1; II, 16,
 18.
 Горы каменные — I, 3.
 Гуси — II, 10, 16; III, 1, 9.
 Гусь (бог водных птиц) — III,
 7, 9.

 Дань — см. ясак.
 Дароприношение — III, 11.
 Долг, долговая кабала — II, 6.
 Домашняя утварь — II, 12.
 Дон — I, 9.
 Евплаев Нахрач — VIII, 3, 6, 7,
 12.
 Европа (Европия, Европейские го-
 сударства) — I, 1; II, 18.
 Европейские народы — II, 1.
 Египет — IV, 11.
 Ермак Тимофеевич — I, 9, 10;
 II, 21.
 Етигер (Етичер) — I, 8.
 Ефиопы (Ефтиопы) — II, 1.
 Железо, железные руды — стр. 5;
 I, 3.
 Женщины хантэ (их положе-
 ние) — II, 2, 3, 7, 16; IV, 6;
 VII, 4; VIII, 9.
 Жертвоприношение — III, 1, 2, 3,
 4; IV, 6, 8.

¹ Римские цифры обозначают главы, арабские — параграфы.

Животноводство — II, 13.
Жилища — II, 5, 12.
Жрецы (жерцы) — III, 1, 2, 3,
4, 6, 9; VI, 4; VII, 6.

Заемные писания — II, 7.
Заимодавцы — II, 6; III, 4.
Звери морские — I, 1.
Зверобой — I, 3.
Земледелие — II, 15, 18; VI, 1.
Золото (злато) — стр. 5; I, 1;
III, 18.
Зеркальные стекла — III, 1.

Иван Васильевич (царь москов-
ский) — I, 9.
Идолопоклонение (зловение) — I,
6; III, 1, 6, 7, 8, 9; IV, 2;
VI, 3.

Идолы — см. кумиры.
Индия — IV, 4.
Иоан Максимович (митрополит
сибирский) — стр. 1; IV, 10;
VI, 15.

Иркутск — I, 1.
Иртыш — I, 6, 7, 11, 17; II, 21;
III, 8, 12; VI, 1.
Иудеи — II, 2.
Иустиниан — IV, 1.
Ишим р. — I, 7, 16.

Кабала — см. долг, долговая
кабала.

Кавзимские юрты — V, 1.
Казарки — II, 10.
Казна царская — II, 18.
Калым — II, 19.

Камения дорогия — I, 1; II, 18.
Калмыки — I, 5, 6; II, 1; IV, 2, 4.
Камень г. — I, 17; V, 2.

Камка медвежья — II, 16, 18.
Камчатские земли — I, 1, 13.
Каринкарские юрты — VII, 6.
Катышевы юрты — VIII, 13.

Киргизы — I, 5.
Китай (китайское государство,
народ) — I, 1, 4; II, 18; IV, 1,
2, 4.

Князья хантейские — II, 17.
Кодийский монастырь — IV, 15.
Кожаны налимни — II, 4, 16.
Кожи олени — II, 16; III, 1, 5,
6, 9.

Кожи рыбы — II, 16.
Кожи птичьи — II, 16.

Кожи медвежьи — III, 5, 6.

Комары — II, 15.

Коменданты — II, 17; VI, 1.

Конда р. — I, 11; III, 10; VI, 1,
7, 8, 11; VIII, 1, 2.

Кондийский идол — III, 7, 10;
VI, 7.

Кондия — см. Хонди.

Контайша (князь), контайшины
степи — I, 1.

Копие (боготворимое вместо идо-
ла) — VI, 4.

Копья — III, 4, 8.

Котлы — II, 22.

Кошачьи юрты — VI, 14.

Кражи и отношение к ним хан-
та — II, 6.

Крапива (употребление ее на вы-
делку холста) — II, 15.

Кумирни — III, 4, 8, 9, 10; VI,
6, 7.

Кумиры — II, 21, 22; III, 1, 2, 3,
4, 5, 6; VI, 4, 8; VIII, 3, 5, 13.

Куноват р. — I, 11; VII, 7.

Купцы (персидские, кизилбаш-
ские и др.) — I, 9.

Курганы — I, 16.

Кутухта — IV, 2, 3, 4, 5, 6.

Кучум Мартазиев (царь) — I, 8;
II, 21.

Ламы — IV, 3, 4, 6, 7.

Лапин р. — I, 11; II, 17; VII, 7.

Лебеди — II, 10, 16; III, 1, 9.

Ледовитый (Лдистый) океан — I,
1, 2; VII, 1, 7, 8.

Летописцы татарские — I, 7.

Лисица — II, 8, 10.

Лодки — II, 12, 19.

Лось — II, 8, 10.

Лук (охотничий) — II, 8, 10, 12,
18, 19, 22; III, 4, 8.

Ляля (вагулич) — VI, 10.

Магмет (сын Адера) — I, 7, 8.

Магометане — II, 2.

Магометанская вера (зловение) —
III, 1, 6, 7; V, 4; VI, 15; VII, 1,
8, 9.

Малый Атлым (селение) — VII, 5.

Мамонт (кости мамонта) — I, 2.

Мангазея — I, 1.

Мансур Иван — II, 21.

Мар (князь) — I, 7, 8.

Марморка — см. черная лисица

- Масло каменное — II, 3.
 Медведь — II, 8, 10; III, 5.
 Медведя почитание — III, 1, 5.
 Многобожие — III, 1, 3, 7; VI, 3.
 Многоженство — II, 19; III, 19, 20.
 Моксун (муксун) — II, 9.
 Монгольские (Мунгальские) степи — I, 1; IV, 2.
 Медь — медные руды — стр. 5.
 Монголы (мунгалы) — III, 4; IV, 3, 4.
 Москва — I, 6.
 Московские государи — I, 9, 10.
 Московское государство — II, 18.
 Muskus (москус) — I, 8.
 Налим — II, 4, 16.
 Наречение новорожденных — II, 21.
 Нарты — II, 13, 14.
 Нарым — I, 11.
 Нахрачевы юрты — VIII, 3.
 Нельма — III, 8.
 Нерпа — I, 1.
 Нерчинск — I, 1.
 Ница р. — I, 6.
 Нищета (скудость) — II, 6, 10, 12, 16, 17; III, 4.
 Новая земля — I, 13, 14, 15.
 Новицкий гр. — I, 10.
 Обдор г. — I, 2, 11; VII, 7, 8.
 Обь р. — I, 6, 11, 12, 16, 17; II, 9, 11, 18, 21; III, 8; IV, 15; V, 6; VII, 7.
 Обычай при наступлении родов у женщин — II, 3.
 Овидий — III, 16.
 Одежда — II, 15, 16, 22; III, 3.
 Олени (елени), оленеводство — I, 14; II, 8, 10, 13; III, 4.
 Он (князь) — I, 7.
 Опанчин г. — VII, 9.
 Осетр — II, 16.
 Остров — VII, 5.
 Остяк (происхождение названия) — I, 18.
 Охота — II, 8.
 Палица — III, 4.
 Пансотник — кудесник — V, 2.
 Панцыри — II, 21; III, 8.
 Парча — I, 1; II, 18.
 Пегая орда — I, 5, 6, 17.
 Пелым г. — VI, 1, 4, 5, 9, 12, 14; VII, 9.
 Переметы — II, 10.
 Песцы — I, 14; II, 18.
 Петр I — IV, 1.
 Пир р. — I, 12.
 Писменность — I, 16; II, 5; VI, 2.
 Пифагор — IV, 3.
 Питие — II, 11, 20.
 Пища — II, 9, 10, 20, 22.
 Поземы (сушеная рыба) — II, 9.
 Пологи — II, 14.
 Полун р. — II, 11.
 Полярный круг (студеный, полунощный круг) — I, 1.
 Помжук (старейший) — VIII, 1.
 Проказа — II, 20.
 Промыслы — II, 7, 8, 9, 10, 16.
 Прохоровская волость — VII, 5.
 Птицеловство — II, 8, 10.
 Птица — III, 1.
 Пух — II, 16.
 Пермь, пермское население — I, 17, 18; V, 4.
 Покрывало (женское на лицо) — II, 16.
 Погребение умерших у хантэ — II, 22.
 Сабли (шабли) — II, 21.
 Самаров град — III, 8.
 Самодельцы кумиров — III, 1, 2.
 Самоеды — I, 5, 6, 11, 14; II, 14.
 Сани — см. нарты.
 Сапоги — II, 16.
 Сатыга (кондинский княжик) — VI, 8; VIII, 13.
 Свинец — стр. 5.
 Свирели — III, 2.
 Сейдак — II, 21.
 Секира — VI, 8.
 Селенга — I, 1.
 Серебро (сребро) — стр. 5; I, 1, 16.
 Сети — II, 12.
 Скотоводство — III, 13, 18.
 Слюда — I, 3.
 Собаки (псы) — II, 13, 19, 20.
 Сибирь, Сибирская страна — стр. 3, 4, 5, 6; гл. I, 1, 6, 7, 8, 9, 10, 16; II, 21; IV, 1.
 Соболы — стр. 8; I, 1; II, 8, 16, 18.
 Соль, соленые озера — I, 1.
 Сосва р. — II, 17; VII, 7.
 Сосвинская волость — VII, 7.

Сосуды — берестяные — II, 9.
12; VI, 6.
каменные — I, 1.
железные — I, 3.
золотые — I, 16.
фарфоровые — II, 18.
Старик Обской (идол) — III, 7,
8; IV, 13.
Стерлядь — I, 16.
Стефан (епископ пермский) — I,
17, 18; V, 2.
Стреляние зверя — см. охота.
Стрелы — II, 12, 22; III, 8.
Судопроизводство — II, 17.
Сукна — II, 16; III, 1, 3, 9.
Супружество у хантэ — II, 19;
VII, 4.
Сушение рыбы (приготовление по-
земы) — II, 12.
Сухоруковские юрты — VII, 5.
Соппротивление хантэ и маньси
крещению — IV, 14; V, 2, 5;
VI, 12, 14; VII, 2, 3; VIII, 4, 8,
13.
Табак китайский (шар) — II, 11.
Тавда р. — VI, 1, 10.
Тагил — I, 6.
Тайбука — I, 7, 16.
Талмач — III, 6.
Тамги (знаки на руках) — II, 7.
Тас р. — I, 12.
Тасовская губа — I, 11, 12; VII,
7.
Татарские князья — I, 16.
Татары — I, 6, 17; II, 21; III, 4;
VI, 1; VII, 9.
Тахтанская волость — VI, 12.
Тобол — I, 6, 11.
Тобольск — I, 1, 11; II, 5, 18,
21; IV, 12, 15; VI, 14, 15; VII,
8, 13.
Топор — II, 12, 22; III, 6.
Тура р. — I, 6, 7; VI, 9.
Туруханск г. — I, 2.
Турухань — I, 2.
Тунгусы — I, 5; IV, 4.

Тюмень г. (Тумень) — I, 7.
Тюменский монастырь — VI, 14;
VII, 8.
Убийства среди хантэ — II, 5.
Украшение одежды — II, 16.
Улусы — II, 17.
Упака (царь казанский) — I, 7, 8.
Уршанка — VII, 3.
Утки — II, 10.

Филофей Лещинский (он же Фе-
дор схимонах) стр. 4; IV, 1, 10,
11; V, 6; VI, 14.
Хлеб — II, 20; III, 6.
Ходьза (князь) — I, 7.
Холсты — II, 15; III, 1, 3, 9.
Хондия — I, 18.
Хондымых — I, 18.
Хрусталь самородный — I, 3.

Цаган — белый месяц (февраль) —
IV, 6.
Цаты — II, 16.
Черная лисица — стр. 8; I, 1; II,
16, 18.
Черные юрты — VI, 4, 13.
Чингидин г. (Чинчидин) — I, 7, 8.
Чингин (Чинчин) — I, 7.
Чудеса при крещении хантэ и
маньси — V, 3; VI, 13.
Чудские (чуцкие) народы — I, 7,
16; II, 22.
Чусовая р. (Часовая) — I, 9.

Шайтаны — см. кумиры.
Шаманы (шаманчики) — III, 1.
Шар — см. табак китайский.
Шорковские юрты — III, 3; IV,
14; V, 1.
Шубы — II, 19.

Явлак (жрец) — VII, 6.
Якутск — I, 1, 2.
Якуты — I, 5.
Ямища — см. курганы.
Ясак — II, 17, 18; III, 6; VIII, 8.

Юрты — см. жилища.

СЛОВАРЬ

Абие — вскоре, тотчас, немедленно, потом, вслед за этим.
 Абыс — татарский поп, мулла (собственно — отец).
 Аз — я.
 Аки — будто, наподобие, по примеру.
 Аможе — куда, в которое место.
 Аше — а, ежели, если же.
 Бегу ятса — обратиться к бегу, побежать.
 Безденные — темные, мрачные.
 Безстудный — бесстыдный, нахальный.
 Бо — частица — же, ведь.
 Блюдохся — оберегался (от слова блюстись — беречься, 1-е лицо прош. вр.).
 Брань — война; ругань, ссора, поношение.
 Буесловити — говорить глупо, вопреки здравому рассудку.
 Быст — бых, бяше, бяху — прош. вр. глагола быть.
 Ведасть — знать.
 Всдевивши — зная, ведая.
 Веичася — от слова увенчаться, окончиться.
 Вем — ведаю, знаю.
 Вертепы — пещеры, места обитания зверей или людей.
 Верва — веревка.
 Вертоград — огороженный сад.
 Виня — причина.
 Вмистить — внести.
 Внезапу — внезапно.
 Вожденение — сильное желание, великая охота.
 Воя — войска.
 Вяшше — больше, сильнее.

Гладен — гладкий.
 Грядем (от слова грядти — идти, шествовать) — идем.
 Да — пусть, пускай, чтобы.
 Десница — правая рука.
 Дивий — дикий, лесной, в пустом месте находящийся.
 Днесь — ныне, сегодня.
 Долю — вниз, на землю.
 Донели — до сих пор.
 Досезати — доставать, постигать умом.
 Дотолє — до сих пор.
 Дуну рек — изрек, высказал.
 Егда — когда.
 Еже — чтобы, дабы.
 Елени — оленями (от слова елень — олень).
 Елико — сколько.
 Есм — от гл. быть 1-е лицо ед. числа наст. вр.
 Жерц — жрец.
 Жремое — приносимое в жертву.
 Занеже — потому что, для того что, ибо, так как.
 Запять — воспрепятствовать.
 Зелие — злак, трава огородная или полевая, в пищу употребляемая.
 Зело — весьма, много, очень. Зелный — сильный, большой.
 Злочестие — мысли и дела богопротивные.
 Зратся — виднеются, представляются взгляду.
 Зрачный — видимый.
 Идеже — где, в котором месте.
 Иждени — уйди, выйди.

Иже — который, ая, ое.
 Избодше — выколол, исколов (избодение — выкалывание).
 Извет — явка или донос.
 Изследить — оставить после себя следы.
 Именне — имущество.
 Инако — иначе, иным образом.
 Искони — издавна, вначале.
 Инуде (инде) — в иное, в другое место.
 Истинствовать — говорить истину, поступать справедливо.
 Истый — точный, подлинный, тот самый.
 Истягает — вытягивает.
 Како (вопросит.) — каким образом, способом, почему.
 Камо — куда.
 Камка — род шелковой китайской ткани с разводами.
 Крыи, крини — лилия.
 Ладии — лодки.
 Лактий — то же, что локтей. Локоть — мера длины.
 Лепота — красота, украшение.
 Лестцы — льстецы.
 Лесть — ложь, обман.
 Мещут — мечут, бросают.
 Мнех — от слова мнити — думать — прош. вр. ед. число.
 Мраз — мороз.
 Мрежа — рыболовная сеть из ниток.
 Могуство — могущество.
 Марморка — серебристо-черная листва.
 Найпаче — особенно, главным образом, пуще всего.
 Нань — на него.
 Нарекоса — назвал.
 Недугуют — болеют.
 Не тще — не напрасно.
 Неули — неужели.
 Неусхне — не сохнет.
 Неции — иные, некоторые.
 Ниже — отрицание не.
 Низринуть — низвергнуть.
 Нозе (нози) — нога (ноги).
 Несть — нет.

Обаче — однако, впрочем.
 Обрящет — найдет.
 Обыкоша — от глагола обыкать — привыкать, приучаться к чему-либо.
 Овамо — туда.
 Огнепална — опаляющая своим пламенем.
 Окрылетовать — окрылатеть, обрести крыльями.
 Оный — тот, а также употребляется в значении личного местоимения «он».
 Отверзе — от слова открывать.
 Паки — опять, вторично, вновь.
 Пажитный — годный для пастбы скота (пажить — скот).
 Палица — бато́г; трость, посох, жезл, палка.
 Пама — пальма.
 Паче — более всего, преимущественно, предпочтительно.
 Пекийся — от слова печься — заботиться.
 Плевелы — негодные растения. сорная трава.
 Полнощный — северный.
 Полнощный круг — полярный круг.
 Полуденный предел — южная граница.
 Пометати — покидать, побросать (от слова метать).
 Понеже — ибо, потому что.
 Поняти — взять.
 Поостры — от слова поострить — поощрить.
 Попрыщ — мера длины или пути.
 Посмеваяся — подвергая посмеянию, поруганию.
 Преди — впереди, наперед.
 Препяття — препятствия.
 Преоделяет — определяет.
 Прием — взявши.
 Присно — всегда.
 Прозрыть — начать видеть, понимать.
 Пухлина — опухоль.
 Прострежеся — распространившись.
 Прибычество — нажива.
 Сверып — свиреп.
 Сей, сый — этот.
 Сельный свет — сельный — в поле растущий, полевой.

Семо — сюда (се́мо и овамо — сюда и туда).

Сень — тень.

Сяе — это.

Сице — так, таким образом.

Снедать — с'едать.

Снемше — снявши.

Стезя — тропа, дорожка. Способ к достижению чего-либо.

Тако — таким образом.

Талмач — переводчик.

Тверд — твердо, крепко, прочно.

Твердь — основа.

Тещи — течь.

Тожеда — тоже.

Толико — столько.

Толикое — толь много, толь великое.

Тщание — старание.

Убо — итак, сего ради, следовательно, посему.

Удоволяет — удовлетворяет, доставляет удовольствие.

Узилище — тюрьма, темница.

Укоснуть, укоснение — замедление.

Умроста — умерли.

Февруарий — февраль.

Цаты — украшение из подвесок.

Червлёный — темнокрасный; багряный.

Шкаредь (шкарад) — мерзость, пакость.

По шти — по шести.

Язвити — ранить.

Яко — как, что.

Ястие — яство; употребление, вкушение пищи.